

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI PARLAMENTO TARİHİNDE SON DÖNEM

93864

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARICAN

Hazırlayan
Sebahaddin MIHÇI

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Konya - 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
GİRİŞ	
OSMANLI SİYASİ TARİHİNDE MECLİS-İ MEBUSAN VE SEÇİMLER.....	6
I. BÖLÜM	
MECLİS-İ MEBUSAN'IN YENİLENMESİ	13
A. MECLİS-İ MEBUSAN'IN III. DEVRESİ VE FESHİ.....	13
1. Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un İşgali	14
2. Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması.....	15
B. SEÇİM KARARI ALINMASI SÜRECİ	18
1. Seçim Düşüncesi	19
a. Damat Ferit Paşa Hükümeti	20
b. Şura-yı Saltanat	20
2. Kuva-yi Millîye Hareketi.....	22
a. Hareketin Örgütlenme Süreci.....	23
b. Anadolu'da Seçim Düşüncesi	25
c. Damat Ferit Paşa'da Seçim Düşüncesi	27
3. Seçim Kararnamesinin Yayınlanması	28
a. Damat Ferit Paşa'nın İstifa Ettirilmesi.....	28
b. Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Seçim Kararnamesi	30
4. Meclisin Toplanma Yeri Meselesi	33
a. Amasya Görüşmeleri	33
b. Komutanlar Toplantısı.....	39

II. BÖLÜM

1919 SEÇİMLERİ.....	42
A. FIRKALARIN SEÇİM STRATEJİLERİ VE KATILIM SORUNU	42
1. Seçim Mücadelesinde Fırkalar	43
a. Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.....	46
b. Fırkaların Seçim Boykotu	48
c. Teftiş Heyetleri.....	55
2. Gayrimüslimlerin Seçimlere Katılımı	57
a. Rum ve Ermenilerin Tavrı	57
b. Musevîlerin Tavrı	61
B. SEÇİMLERİN SONUÇLANMASI.....	62
1. İstanbul Seçimleri	63
2. İşgal Bölgelerinde Seçim	68
a. İzmir Seçimleri	69
b. Adana Seçimleri	71
3. Seçimlerin Sonuçları.....	74
4. Meclis-i Mebusan'ın Açılması Öncesi Gelişmeler	76

III. BÖLÜM

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI.....	82
A. MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI	82
1. Meclis Başkanı Seçimi	85
2. Mecliste Gruplaşma – Felâh-ı Vatan Grubu	89
3. Ariza-ı Cevabiye	94
4. Harp Kabinelerinin Dîvan-ı Âli'ye Sevki	97
5. Misak-ı Millî	100
6. Kürtlük Davasının Reddi	107
7. Ayrılık ve İşgalleri Protesto	111
8. Ekonomik Meseleler.....	113

B. ÂYAN VE HÜKÜMET İLE İLİŞKİLER.....	123
1. Meclis-i Mebusan – Meclis-i Âyan İlişkileri	123
2. Meclis-i Mebusan – Hükümet İlişkileri.....	125
a. Cemal ve Cevat Paşaların İstifası	126
b. Güvenoyu Yoklaması	127
c. Sâlih Paşa Hükümeti.....	133
C. İSTANBUL’UN İŞGALİ VE MECLİS-İ MEBUSAN’IN FESHİ	136
1. İstanbul’un İşgali	136
a. İşgal Kararı.....	137
b. İşgal	139
2. İşgal Sonrası Gelişen Olaylar.....	144
a. Meclis-i Mebusan’da Toplantıların Ertelenmesi	146
b. Âyan’ın Tepkisi.....	148
c. Yeni Bir Meclis Toplama Girişimi	149
3. Damat Ferit Hükümeti ve Meclis-i Mebusan’ın Feshi	151
IV. BÖLÜM	
İSTATİSTİKLERLE MECLİS-İ MEBUSAN.....	154
A. SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI’NIN YAPISAL ANALİZİ	154
1. Katılım	154
2. İstifa ve İzinler	156
3. Meslekî Köken	157
4. Parlamento Deneyimi	158
B. SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI’NIN İŞLEVSEL ANALİZİ	160
1. Birleşimler.....	160
2. Gündem.....	161
a. Soru Önergeleri	161
b. Takrir ve Teklifler	162
c. Müzakere Edilen Konular	164
SONUÇ.....	167
BİBLİYOGRAFYA	170
EKLER	173

ÖNSÖZ

Osmanlı siyasî tarihinde parlamentolu dönem, 1876'da meşrutiyetin ilânı ile başlar. Osmanlı parlamento tarihini, meşrutiyetin ilânından saltanatın kaldırılmasına kadar iki ayrı süreçte ve genelde kısa çalışma dönemleriyle altı kez oluşan meclisler oluşturur. Osmanlı parlâmentosunda son dönem, 1920 yılı başında üç aylık bir süreyi kapsar. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına temel teşkil eden bu son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, oluşum, yapı ve faaliyet bakımından çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Parlamentolar, Âyan ve Mebusan olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Fakat meclislere millîlik özelliğini veren; seçim yoluyla halk tarafından oluşturulması ve yasama görevinin ilk adımı olması bakımından Mebusandır. Âyan, Kamun-i Esasî'ye uygunluk aramaktan öte bir sorumluluğa ve yetkiye sahip değildir.

Osmanlı Mebusan Meclislerinin önceki dönemleri meşrutiyetin ilânı ve uygulanışı açısından sık incelenmesine karşın, nedense bu son dönem Türk Kurtuluş Savaşı veya İnkılâp Tarihi kitaplarında sadece bir alt başlıktan ibaret kalmıştır. Öyle ki öncesi ve sonrası ayrıntılı incelenip, bu dönemde ortaya konan bir Misak-ı Millî, malzeme olarak kullanılırken meclis, aynı ilgiyle ele alınmamıştır. Bu nedenle tercihimizi bu konu üzerinde kullandık. Meclis üyelerini belirleyen 1919 seçimleri, meclisin faaliyetleri ve analizi üzerinde çalışmamızı şekillendirdik.

Meclis faaliyetlerinin belirlenmesinde ilk kullanılacak kaynak şüphesiz, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleridir. Meclis dönemi ve öncesindeki olayları tahlilde, basın da özellikle seçimler sırasında önemli bir malzemedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ise ancak seçimler sırasındaki bazı olaylar hakkında vilayetler ile Dahiliye Nezareti arasındaki telgraflar ile araştırmaya katkısı olmuştur. Bunların dışında tezin hazırlanmasında İstanbul'u ve Meclisi yakından takip eden Atatürk'ün Nutuk'u, bazı hatıratlar ve genel olarak dönemi irdeleyen eserler kullanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde; bir önceki meclisin feshi ile yeniden bir seçim yapılması kararına kadar geçen süre içerisindeki olaylar ele alınır. Millî Mücadele olarak adlandırılan bir dönemin yaşanmasına sebep olan Cihan Harbi somundaki Mütareke ve onun getirdiği uygulamalar, Anadolu'da başlayan örgütlü bir direniş, devleti yeniden aktif duruma getireceğine inanılan meclisin açılması için yapılan çalışmalar, seçim kararının alınmasında etkili olan siyasî olaylar ve meclisin faaliyet göstereceği yeri belirleme sorunu bölümün içeriğini teşkil etmektedir. 1919 seçimleri, dönemin siyasî fırkaları ve gayrimüslimlerin seçimlere yaklaşımı, değişik kesimlerin katılım sorunu ve genel olarak seçimlerin sonuçları ile birlikte ikinci bölümde incelenir. Meclis-i Mebusan dönemi ise üçüncü bölümde ele alınır. Dönem içerisinde mecliste görüşülen ve kararlaştırılan meseleler, meclisin hükümetler ve Âyan ile olan ilişkisi, siyasî olaylar ve meclis çalışmalarının son bulması bölümün ana başlıklarıdır. Meclisin yapı ve faaliyet bakımından incelenmesi, mebuslar üzerinde elde edilebilen veriler yardımıyla küçük bir tahlili son bölümü oluşturur. Yine konunun içeriğinde önemli satır başlarını belirleyen bilgi ve belgeler ile mebus listesi ekler bölümünde sunulmuştur.

Yüksek Lisans eğitimim süresince danışmanlığımı yürüten, tezimin konusu, amacı ve içeriğinin belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar her türlü yardımı ve sabrı gösteren danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN'a teşekkürlerimi arz etmeyi manevi bir borç bilirim.

Sebahaddin MIHÇI

Konya, 2000

GİRİŞ

OSMANLI SİYASÎ TARİHİNDE MECLİS-İ MEBUSAN VE SEÇİMLER

Osmanlı Devleti, anayasal bir sisteme 1876 yılında, Kanun-i Esasî'nin kabulüyle geçmiştir. Bu anayasa, devletin rejimini meşrutiyet olarak tanımlayan ve onun gerektirdiği kurumların şekillerini belirleyen bir anayasadır. Padişah tarafından kabul edilen Kanun-i Esasî, Avrupa'nın en tutucu anayasaları örnek alınarak hazırlanmış¹ ve hazırlanışındaki kurumların görüşleri doğrultusunda siyasal gücü, monarşi ve bürokrasi arasında paylaştırmıştır. Bu nedenle, yalnızca mutlakiyetçi monarşiye çeki-düzen veren bir hareket olarak² nitelendirilmiştir. Meclisin feshi de padişaha tanınmış bir hak³ olduğundan, çalışmaları üzerinde her zaman bir üst makamın ağırlığı ve baskısı bulunmaktadır⁴.

Kanun-i Esasî'ye göre millî iradeyi temsil edecek bir meclis –Meclis-i Umumi– oluşturulacaktır. Bu Meclis-i Umumi; Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan adında iki ayrı meclisten oluşmaktadır. Heyet-i Âyan doğrudan doğruya padişah tarafından atanacak, Heyet-i Mebusan ise Osmanlı erkek nüfusundan⁵ seçim ile belirlenecektir. Tüm üyeleri padişah tarafından atanan bir Meclis-i Âyan'ın yetkileri, seçimle işbaşına gelen Meclis-i Mebusan'dan daha fazladır. Heyet-i Vükela ise Meclis-i Mebusan'a değil, doğrudan doğruya padişaha karşı sorumludur. Seçimi de padişaha bırakılmıştır.

Meşrutiyet yönetimine geçilmesi kararı üzerine seçimlerin hemen yapılabilmesi için bir seçim yasası çıkarılmıştır. Aslında bu bir seçim yasası olmaktan ziyade, geçici yönetmelik biçiminde yapılmış bir tamimdir. Siyasî sebeplerle hemen toplanması istenen Meclis-i Mebusan üyelerinin seçimi, Talimat-ı Muvakkate⁶ adı

¹ İlk önce Mithat Paşa bir anayasa taslağı hazırlar, II. Abdülhamit bu taslağı beğenmez ve görevi Server Paşa'nın başkanlığında kurduğu bir komisyona havale eder. Uzun görüşmelerden sonra Kanun-i Esasî 119 madde olarak kabul edilir, İhsan EZHERLİ, *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Ankara 1992, s. 166

² Meclis-i Mebusan'ın rolü oldukça kısıtlıdır ve halkın istemlerini bir nebze temsil etse bile anayasal düzenleme içerisindeki yeri, monarşi ve bürokrasiden sonra gelmekteydi; Aykut KANSU, *1908 Devrimi*, İstanbul 1995, s. 1

³ Anayasanın 7. ve 35. maddeleri padişaha meclisi fesh etme yetkisi vermektedir. Tuncer ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, İstanbul 1997, s. 302 ve 308

⁴ KANSU, *1908 Devrimi*, s. 2

⁵ ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, s. 311-317

⁶ Bkz. "Meclis-i Mebusan Azasının Sureti İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate"; *Türkiye'de ve Yabancı Memleketlerde Seçim Mevzuatı*, Ankara 1949, s. 3

verilen geçici bir düzenleme ile yapılır. Seçim yasası, miladî olarak 28 Ekim 1876'da, anayasadan önce yürürlüğe girdiği için, içerdiği hükümlerden bazıları anayasanın getirdiği hükümlerden farklılık gösterir. Bu sefere mahsus mebusları, İstanbul'daki iki dereceli seçim hariç, diğer vilayetlerde Vilayet Meclisleri seçecektir⁷.

Seçimler sonucunda Meclis-i Mebusan'ı; toprak sahipleri, din adamları, devlet memurları ve çoğunlukla tacir olan azınlıklar oluşturur. Mebusların Vilayet Meclisleri tarafından seçilmeleri çoğunlukla eşrafın meclise girmesini sağlamıştır. Üyeler mecliste çeşitli iç ve dış sorunlar hakkında tartışma ve eleştiriler yapmışlardır. Birinci dönemin savaş nedeniyle kapanması üzerine birkaç ay sonra yeniden yapılan seçimler sonuncunda açılan meclisin ikinci döneminde, muhalefet daha da setleşmiştir. Mecliste yönetime karşı muhalefet konusunda belirgin ve ortak bir görüş etrafında toplanan bir gruplaşma görülmemiş, daha çok Müslüman olanlar ve gayrimüslimler arasında bir ayrılma ve Müslümanların içinde de ilerici-tutucu şeklinde dağılımlar göze çarpmıştır⁸. Amaçları ve yapısı itibarıyla liberal demokratik olmak bir yana, liberal bile olmaktan çok uzak olan bu anayasal rejim yine de Sultan Abdülhamit ve bürokrasisinin hoşuna gitmemiş olacak ki, devletin Ruslarla yapılmakta olan savaşla meşgul olması, kısıtlı yetkilerini aşma çabasında olan Meclis-i Mebusan'ı tatil etmek için yeterli neden olarak görülür ve Kanun-i Esasî, 14 Şubat 1878'de rafa kaldırılır⁹.

İkinci Meşrutiyet'e yaklaşık otuz yıllık bir dönemden sonra geçilir. 1908'de meşrutiyetin ikinci kez uygulamaya konmasıyla her ne kadar anayasada özgürlükleri tam olarak güvence altına alan maddeler eksikse de mutlakıyetçi rejime geri dönüş tehlikesi, hiç değilse kısa vadede ortadan kalkmıştır¹⁰. Hukukî açıdan eskiye göre bir değişiklik olmadığı halde, birdenbire şimdiye kadar görülmemiş genişlikte bir serbestlik ortamıyla karşılaşılır. Gazete ve dergiler çıkarılmaya, dernekler ve siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır. Bu ortamın doğuş nedeni kuşkusuz, İttihat ve Terakki'nin hakim olduğu muhalefet hareketlerinde sık sık kullanılan özgürlük ve

⁷ Bkz. *Seçim Mevzuatı*, s. 3-6; "Meclis-i Mebusan Azasının İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate"

⁸ Nükhet TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, Ankara 1984, s. 236-237

⁹ KANSU, 1908 Devrimi, s. 2

¹⁰ KANSU, 1908 Devrimi, s. 215

eşitlik fikirlerinin yarattığı umut ve nihayet anayasanın ilânıyla siyasî tercih ve görüşlerin önündeki engellerin kalkmış olmasıdır¹¹.

İkinci Meşrutiyet döneminde 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında olmak üzere dört genel seçim yapılmıştır. 1911 ara seçimi de önemli sonuçları bakımından üzerinde durulacak niteliktedir.

Meşrutiyet yönetiminin ikinci kez yürürlüğe girmesi üzerine 20 Temmuz 1324'te (1908) "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati" ve "İntihab-ı Mebusan Kanunnamesinin Suver-i İcrayesine Dair Talimat" yayınlanır¹². Kanuna göre mebus seçimleri iki aşamalıdır. Öncelikle her seçim bölgesinde erkek nüfustan birinci seçmenler belirlenir. Bu seçmenleri kapsayan seçmen listelerini, her seçim bölgesinde belediye veya bucak meclisleri başkanlarının, dinî liderlerin katıldığı bir komisyon hazırlar. Sonra da bu seçmen listeleri her ilçede oluşturulan Heyet-i Teftişîye adı verilen kurullar tarafından denetlenecektir. Listeler belirli bir süre, yörede herkesin görebileceği bir yerde askıya çıkarılır. Listelere yönelik itirazlar da yine belirli bir süre içerisinde Heyet-i Teftişîye'ye yapılacaktır.

Birinci seçmenler, ikinci seçmenleri seçer. Mebuslar, bu ikinci seçmenler tarafından seçilir. Bir nahiye dairesinde ortalama beş yüz kadar birinci derece seçmen için bir, bin iki yüz elliye kadar iki, iki bin iki yüz elliye kadar dört olmak üzere bu oran dahilinde ikinci derece seçmen seçilecektir.

Mebus olma ile ilgili hüküm ise aynen şöyledir: "Evvela, tebaa-i Devlet-i Aliye'den olmayan, saniyen, nizam-ı mahsusu mucibince muvakkaten hizmet-i ecnebiye imtiyazını haiz olan, salisen, Türkçe bilmeyen, rabian, otuz yaşını ikmal etmeyen, hamisen, hin-i intihabta bir kimsenin hizmetkarlığında bulunan, sadisen, iflas ile mahkum olup da iade-i itibar etmemiş olan, sabiun sui ahval ile müştehir olan, saminen, mahcuriyetine hüküm lahik olup da fekki hacir edilmeyen, tasian, hukuk-u

¹¹ TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, s. 241

¹² Kanun 5 bölüm ve 82 maddeden oluşur. Birinci fasılda, seçim devreleri ve kısımları altında her sancağın bir seçim dairesi olduğu ve mebus sayısının nasıl tespit edileceğini belirtir. İkinci fasılda, seçmen defterinin düzenlenmesi ile ilgili hususlar yer alır. Her kazada tüm Osmanlıların erkek nüfusunu içeren bir defter-i esasinin tanzime başlanması, esas defterlerin tanzimine dair sair esasları içerir. Üçüncü fasılda, Heyet-i Teftişîye'nin ve seçmenlerin görevleri ve hukuka uygun olarak seçimlerin nasıl yapılacağına dair şartlar açıklanır. Dördüncü fasıl, defatir-i esasiyenin sureti tashihine dairdir. Beşinci fasılda cezai maddeler vardır. Kanunun sonunda genel maddeler ve başkentteki seçim

medeniyeden sakıt olmuş olan, aşiren, tabiiyet-i ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır¹³. Şartların, mebus olabilir şeklinde değil de olamaz şeklinde yazılması bile kanunun yazıldığı dönemin kısıtlayıcı, yasakçı bir zihniyet olduğu şeklinde düşünmemize neden olur. Seçimlerin kadınlara olduğu kadar, başkalarının hizmetinde çalışanlar ve devlete vergi veremeyecek kadar yoksul olanlara kapalı olması ise liberal fakat demokratik olmadığı¹⁴ şeklinde değerlendirilmesine sebep olur.

Mebus sayısı, Kanun-i Esasî'nin altmış beşinci maddesine uygun olarak her elli bin erkek nüfusa bir kişi olmak üzere düzenlenecek ve erkek nüfusu yirmi beş binden yetmiş beş bine kadar bir, yüz yirmi beş bine kadar iki, yüz yetmiş beş bine kadar üç, iki yüz yirmi beş bine kadar dört ve bundan fazlası bu oran üzere arttırılacaktır¹⁵.

Nihayetinde meşrutiyetin birinci genel seçimi, 1908 Kasım ayı sonunda yapılmıştır. Serbestlik ortamı seçimler sırasında da devam etmiştir. Seçimlere İttihat ve Terakki'nin yanı sıra, yeni kurulmuş olan Ahrar Fırkası da katılmıştır. Ayrıca çeşitli azınlıklar da programlar hazırlayarak gösterdikleri adaylar için seçim propagandasına girişmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Bulgarlarla Rumların programları, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında tartışmaya yol açmıştır. Ahrar Fırkası ise, Jön Türklerin ilk kongresindeki ayrılma sonucu ortaya çıkan Prens Sabahattin grubunca kurulmuş olup, gerçek anlamda ilk muhalefet partisi kabul edilmektedir¹⁶.

Tüm karşı propagandalara ve imparatorluğun geri kalmış bölgeleriyle sınırlı vilayetlerindeki direnişe rağmen; İttihat ve Terakki Cemiyeti birçok seçim çevresinde başarılı olmuştur. Musevî, Ermeni, Arnavut ve Rum unsurlar da mebus seçebilmişlerdir. Musevî mebusların tamamına yakını İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarıydı¹⁷. Rum, Ermeni ve Bulgarların, Türk aleyhtarı kampanyalar içinde yapılan

işlerine dair bir de özel madde vardır. Bu kanunda seçimlerin nasıl yapılacağına dair bilgiler verilir. bu geçici yasanın ve talimatın tam metinleri için bkz. Seçim Mevzuatı, s. 7-26,

¹³ ÖZYAVUZ, Osmanlı-Türk Anayasaları s. 317, Seçim Mevzuatı, s. 11

¹⁴ KANSU, 1908 Devrimi, s. 275

¹⁵ Seçim Mevzuatı, s. 7 md. 2

¹⁶ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I, İstanbul 1998, s. 45, KANSU, 1908 Devrimi, s. 269, TURGUT, Siyasal Muhalefet, s. 240-241

¹⁷ KANSU, 1908 Devrimi, s. 351-356

seçimde İttihat ve Terakki rakipsiz durumdadır. Mebusan Meclisi'nin büyük çoğunluğu kendisindedir ve bu kitle içinde geleceğin muhalifleri de bulunmaktadır¹⁸.

1909'da anayasada yapılan değişiklikler sonucu, ilk kez padişahın yetkileri sınırlandırılmış, hükümetin meclis karşısında sorumlu olacağı açıkça belirtilmiş ve cemiyet kurma özgürlüğü tanınmıştır. Bundan sonra siyasî hayatta partileşmenin arttığı görülür¹⁹. Bir kısmı meclisteki mebuslar tarafından parlamenter muhalefetin örneklerini oluşturan bu partiler, halkın değil, belirli ve sınırlı çevrelerin temsilcisi olarak ortaya çıkmışlardır. Parlamento içinde oluşan siyasî partilerin tabanını da mecliste İttihatçılara muhalif olan mebuslar oluşturmuştur²⁰.

Söz konusu partiler arasında, şariat esasları dahilinde hareket etmeyi sağlamanın başlıca amacı olduğunu açıklayan İttihad-ı Muhammedî Fırkası'nın görüşleri yalnız Abdülhamit değil, meclisteki bazı mebuslarca da benimsenmiştir. Fırkanın yazılarında ve faaliyetlerinde İttihat ve Terakki'ye karşı yürüttüğü saldırı ve kışkırtıcı kampanya nihayet, '31 Mart Olayı'yla sonuçlanır.

İttihat ve Terakki, ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte getirdiği sıkıyönetim ortamından da yararlanarak muhalefete karşı tutumunu sertleştirir²¹. Nitekim üç yıl sonra, 1911 Kasım ayının ikinci yarısında İstanbul'da yapılan bir ara seçim, parlamento içinde İttihat ve Terakki'nin zayıflamasını vurgular, geldiği durumu gösterir. 1911 yılında Meşrutiyet bir dönemeçtedir. Bu yılın sonlarına doğru, artan muhalefetin temsilcisi olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulur. Kuruluşundan bir ay sonra da İstanbul ara seçimini tek oy farkla kazanınca, İttihat ve Terakki, Meşrutiyet rejimini saptırıcı bir önlem alma gereksinimi duyar²².

¹⁸ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, s. 38

¹⁹ İttihat ve Terakki karşıtı, -Ahrar'dan başka- küçük partiler ve cemiyetler kurulmuştur: Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedî Fırkası, Islâhat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası adlarını taşıyan bu küçük örgütler -etnik grupların mebuslarınca desteklendikleri halde- etkin bir muhalefet oluşturmamışlardır, bkz. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, s. 45

²⁰ TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, s. 243

²¹ TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, s. 243-245

²² TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, s. 38-45

Bu işaret üzerine güçlü ve uslu bir çoğunluğun sağlanması kararına varan İttihatçılar, Kanun-i Esasi'yi değiştirme istekleri çıkmaza girince²³, meclisi feshettirerek 1912 yılında yeni bir genel seçimin yapılmasını sağlamışlardır.

1912 seçimleri, firkalar açısından bir varlık-yokluk kavgası halini alır. İktidar mücadelesi ilk defa bu seçimlerle bütün ülkede, hem de çok kalabalık ve farklı niyetli taliplilerin arasında cereyan eder. Seçimler, seçim öncesi ve sırasındaki yolsuzluklarla, devlet imkânlarını elinde tutan İttihat ve Terakki'nin her türlü sert mücadelesi altında cereyan eder. 1912 Martının sonuna doğru tamamlanan seçimlerde ancak 6 muhalif, (Hürriyet ve İtilâfçı) mebus İttihat ve Terakki'ye karşı meclise girebilmiştir²⁴.

İktidarın girişimleri yüzünden tam bir eşitlik içinde geçmeyen seçimleri İttihatçıların kazanması parlamenter muhalefetin mecliste etkin olma umudunu yitirerek yasa dışı yollara başvurmada ve anayasal olmayan bir nitelik kazanmasında etkili olur. Böylece muhalefet, kendini darbe hazırlıkları içinde bulur; bazı isyanlara katılıp, bazılarını kışkırtır. Sonunda İttihat ve Terakki'yi kısa bir süre iktidardan uzaklaştırabilmişse de bu dönemde kendisi de yönetime gelemeyen ve iktidar, Babıâli paşalarının elinde kalır²⁵.

1912 seçimleri sonrası, askerin siyasete karışmamasını temin için Halâskâran-ı Zâbitan adıyla bir grup kurulur. Halâskâran Grubu, kulüp ve tiyatro olarak görülen meclisin feshini ister. Bu istekle Ahmet Muhtar Paşa'nın arzuları birbirini tamamlamış olsa gerektir ki 4 Ağustos 1912'de Ayân'ın da uygun görüşüyle meclis feshedilir²⁶.

Ordunun ilk defa İttihat ve Terakki aleyhine siyasî ağırlığını koyması, bu defa ordu karşısında İttihat ve Terakki'yi mağdur duruma düşürür. Seçimlerin selameti için mahzurlu görülen memurların ve bir kısım valilerin değiştirilmesi istenir. Seçimlere İttihat ve Terakki müdahalesi olduğu takdirde Arnavutluk'un yeniden karışma ihtimâlinin olduğu söylenmiştir. Balkan yenilgisi üzerine yapılan Babıâli Baskını ile İttihat ve Terakki yeniden iktidara geçmiş, muhalefet de misilleme olarak Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenlemiştir.

²³ 1911'de İttihat ve Terakki tarafından, meclisin tatili ve bunun için de Kanun-i Esasi'nin feshe dair 35. maddesinin padişah lehine değiştirilmesi gündeme getirilir. Bu teklif reddedilir. Hükümetle meclisin karşı karşıya gelmiş olması, padişah için anayasaya göre meclisin feshi imkânını ortaya çıkarır. Nitekim Ayân'ın kabulü ile seçim kararı alınır. Ali BİRİNCİ, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 116-118

²⁴ BİRİNCİ, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 142-157

²⁵ TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, s. 247

²⁶ BİRİNCİ, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 166-175

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki, hükümeti doğrudan doğruya kurmuş ve çok partili rejime son vermiştir. Seçim ümitleri, seçimlerin yapılmasını uygun şartlara bırakan İrade-i Seniyye'nin neşir tarihine (25 Ekim 1912) kadar devam eder²⁷. Ancak bu seçim, ortada herhangi bir muhalif kişi veya fırkanın bulunmadığı çok hususî şartlarda, 1914'te yapılır ve İttihat ve Terakki'nin tek parti olduğu bir Meclis-i Mebusan teşkil eder.

Böylece 1908'den 1920 yılının ilk aylarına kadar dört yasama dönemi ortaya çıkar: 1. Devre (1908-1912), 2. Devre (1912), 3. Devre (1914-1918), 4. Devre (1920). 1912 yılına kadar sürmüş olan 1. Devre çok partili bir dönemdir. Ötekilerin tümü tek partili bir rejim içindedir, zaman zaman geniş bir kitle partisinin kendi içindeki çeşitlemelerini yansıtmışlardır.

İlk on yılın çok partili yapısı İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemenliği altındadır. Bu durum partiler arası ilişkilere doğal olarak yansırken bir ölüm kalım savaşı tüm ülkeyi kaplamıştır. Egemen parti, tüm sorunlara sahip çıkma durumuna gelince gittikçe kabaran muhalefetin boy hedefi olmuştur ve hızla bir kutuplaşmaya gidilmiştir. Kutuplaşma, din savaşlarına dönüşünce; gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart olayı, Halâskâran-ı Zabitan hareketi, Babiâli Baskını, sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme girişimi, Sinop sürgünleri gibi olaylar üretmiştir. 1912 yılında muhalefete düşürülen İttihat ve Terakki Babiâli Baskını ile yeniden iktidarı ele geçirince, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında çok partili rejimi fiilen kaldırmıştır. İkinci parlamenter rejim de padişah yerine İttihat ve Terakki'nin egemenliğine dayanan "tekçi parlamentarizm"e dönüşmüştür²⁸.

Fesihler, anayasal bir düzenleme oldukları halde parlamenter yaşamı zedeleyici oldukları açıktır. Bir parti çoğunluğunun muhalefeti bastırması mekanizmasına dönüşenleri vardır. 1912 yılında gelişen iki fesih hareketinde bu durum açıkça görülür. 1918 ve 1920 yıllarında görülen iki fesihle birlikte her dört fesihte de Kanun-i Esasî'yi zorlamalar görülecektir. Fesihlerle felce uğratılan meclis hayatı, istisnai sayılan durumların süreklileştirilmesi gibi sonuçlar da doğurmuştur. "Kavanin-i Muvakkate" bunlardan biridir. 1908-1918 döneminde 1061 geçici kanun çıkarılmıştır. Oysa Kanun-i Esasî'nin 36. maddesi bu düzenlemeleri istisnai saymıştı²⁹.

²⁷ BİRİNCİ, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, s. 176-180

²⁸ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I s. 39-40

²⁹ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I s. 40-41

I. BÖLÜM

MECLİS-İ MEBUSAN'IN YENİLENMESİ

A. MECLİS-İ MEBUSAN'IN III. DEVRESİ VE FESHİ

Meclis-i Mebusan'ın III. Devresi 1914 yılının Nisan-Mayıs aylarında yapılan genel seçim ile belirlenmiştir. İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak katıldığı seçimler güdümlüdür ve dikkati çeken bir özelliği olmamıştır. Yalnız, 1912 yılında çıkarılan bir kanunla, askerlerin ilk kez bu seçimlerde oy kullanmadığını³⁰ belirtmek gerekir. Dolayısıyla oluşan meclisin tek partisi yine İttihat ve Terakki'dir.

Bu dönem, İttihat ve Terakkili yöneticilerin girişimleriyle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katıldığı yılları da içerir. İttihatçıların bu kararı, savaşın kaybedilip, barış şartların belirlenmeye çalışıldığı dönemde bile hâlâ basın için eleştiri konusu olacaktır. Neticede, savaş meclisi olan bu dönemde meclis içindeki muhalefet de su yüzüne çıkmamıştır³¹. Bu dönem için kayda değer bir diğer olay, Kanun-i Esasî'nin tadilâtının tamamlanmasıdır. Değişiklik yapılan maddelerin geneli, meclisin seçim, toplanma ve çalışma süresi, biri de bütçe ile ilgilidir. Kaldırılan madde ise meclisin fesih ile dağıtıldığı takdirde altı ay içerisinde toplanmak üzere seçimlere başlanılmasına dair 73. maddedir³².

3. Yasama Dönemi, İkinci Meşrutiyetin en uzun parlamentolu dönemi olmuştur. Meclis 1918'de normal süresini tamamlamıştır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamı, yeni seçimlerin yapılmasına izin vermediği için Kanun-i Esasî'nin 1918'de değiştirilen 69. maddesi gereğince meclis, savaş nedeniyle uzatılmıştır. Bu dönem 1 Ekim 1918'de başlar ve 21 Aralık 1918'de sona erer. Bu süre içinde Meclis-i Mebusan 29 toplantı yapmıştır. Bu kısa süre zarfında 19 soru önergesi, 4 gensoru önergesi verildiği görülmektedir. Soru önergelerinin 4'ü Dahiliye, 3'ü Hariciye, 1'i Harbiye Nezareti hakkındadır. Diğerleri ise hükümete sunulmuş ancak bir yanıt gelmemiştir³³.

³⁰ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I, s. 38

³¹ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I, s. 36

³² ÖZYAVUZ, Osmanlı-Türk Anayasaları, s. 318-319

³³ İhsan GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi, C. I, Ankara 1997, s. 551

1. Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un İşgali

Birinci Dünya Savaşı'na Almanların safında girmesi üzerine kesin bir kararlilikla Düvel-i Muazzama, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş ve Osmanlı ülkesini parçalayarak, kendi koruyuculukları altında yeni devletler ve yeni sömürgeler kurma girişimine başlamışlardır. Bu bakımdan, Osmanlı mirasının paylaşılması, onları Almanya'dan daha çok uğraştırmıştır³⁴.

Osmanlı Devleti'nin müttefikleri 1918'in son aylarında mağlubiyeti kabul edip İtilaf Devletleriyle birer birer ateşkes istemeye başlayınca Osmanlı Devleti de barış istemek zorunda kalır. Savaşın kaybedilmesinin barizliği ile beraber mütareke zorunluluğu, İttihat ve Terakki yöneticileri; Sadrazam Talat Paşa, Başkomutan Vekili Enver Paşa ve Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın önce görevlerini bırakmalarına³⁵ ve daha sonra ülkeyi terk etmelerine sebep olur.

Talat Paşa'nın istifasıyla boşalan hükümet, 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa başkanlığında kurulur ve İtilaf Devletleri'nden ateşkes isteğinde bulunur. Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda taraflar arasında dört gün süren görüşmeler sonucunda 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalanır. Kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerine dayanarak ülkeyi işgale başlarlar.

Partilerin birbirine karşı duyduğu düşmanlık ve rekabetin sarsıntıları içinde Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de görevine devam edemez ve 8 Kasım 1918'de istifa etmek zorunda kalır³⁶. Yeni hükümet 11 Kasım'da Tefvîk Paşa tarafından kurulur.

13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri ait savaş gemilerinden oluşan bir filo, İstanbul limanına demirler. Böylece Osmanlı Devleti'nin yaklaşık beş yüz yıllık başkenti, fiilen işgal edilmiş olmaktadır. Galip devletlerin komiserleri karargahlarını kurarlar, sözde mütarekenin uygulanmasını kontrole başlarlar. Başta Harbiye Nezareti olmak üzere en önemli yerlere irtibat subayları yerleştirilir.

³⁴ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, İstanbul 1999, s. 30

³⁵ Osmanlıların İsviçre Elçisi, savaşa sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı süre içinde Büyük Devletler katında barışa el atmanın olumlu sonuç vermeyeceğini bildirir. Selahattin TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, İstanbul 1991, s. 10

³⁶ Çekilmenin sebepleri arasında Osmanlıları Birinci Dünya Savaşı'na sokmaktan sorumlu tutulan Talât, Enver ve Cemal Paşaların, 2/3 Kasım'da yurt dışına kaçmaları, bu kaçışa hükümetin göz yumduğu söylentilerinin ortaya çıkması ve padişahın kabine de değişik istemesi de vardır. TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, s. 40-41

Böyle bir ortamda İstanbul hükümetleri, şu etkiler altında iş görmek durumundadırlar: İtilaf Devletleri'nin müdahale ve tehditleri, padişahın istekleri ve telkinleri, basının tenkitleri, siyasi oyunlar ve fesatlar, Meclis-i Mebusan'ın murakabesi³⁷. Bu şartlar altında çalışacak en kararlı ve azimli bir hükümetin dahi şaşkına döneceği ve sadece normal hükümet işlerini yapmakta bile başarı gösteremeyeceği tabiidir. Hükümetlerin başarmak zorunda oldukları iki ana mesele vardır: Biri barış yapmak, ikincisi memleket içinde asayiş ve düzeni sağlamak. Bu bakımdan hükümet koltukları arasında Sadrazamlık ve Şeyhülislamlik ile Harbiye Hariciye ve Dahiliye Nâzırlıkları önemlidir. Diğer işler öylesine geri plânda kalmıştı ki, bu dönemde bazı Nâzırların ne iş yaptıklarını arayıp bulmak güçtür³⁸.

2. Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması

İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerine aldırış etmeden daha yoğun bir biçimde işgallere devam ederken, diğer taraftan da doğrudan yönetime müdahale etmektedirler. Uygulamalar, daha önce yapılmış gizli anlaşmaların bir sonucu da olsa, mütarekeden önce kurulmuş İzzet Paşa hükümetinin, kısa bir süre sonra istifa etmesinin de İtilaf Devletleri'ne bir cesaret vermiş olması düşünülebilir.

Mustafa Kemal, Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu alması için çalışmalarda bulunur, sivil kıyafetle 18 Kasım'da Meclis-i Mebusan'a giderek kulis yapar. Aslında mebusların çoğu da Tevfik Paşa hükümetine güvenmemektedir. Fakat güvenoyu verilmediği takdirde meclisin dağıtılacağından korktukları için hükümetin işbaşında kalması doğrultusunda oy kullanırlar.

Mustafa Kemal, Tevfik Paşa'nın meclisi dağıtacağı kanısındadır ve ne olursa olsun meclisin devam etmesini istemektedir³⁹. Çünkü böyle bir zamanda meclis

³⁷ 1919 yılında bu listeye Anadolu'nun baskısı ve Yunan işgali de eklenecektir. İlk zamanlar, yalnız adam öldürmek, hırsızlık, eşkıyalık gibi adi olaylar ile azınlıkların siyasi maksatlarla çıkardıkları meseleler asayiş ve düzen davasının esasını teşkil ediyordu. Fakat Kuva-yi Milliye hareketinin başlamasıyla işin şekli ve mahiyeti değişmiş, İstanbul hükümetlerini uğraştıran başlıca mesele bu olmuştur. Sabahattin SELEK, *Anadolu İhtilali*, C. I, İstanbul 1987, s. 57

³⁸ SELEK, *Anadolu İhtilali*, aynı yer.

³⁹ Paşa, 18 Kasım 1918'de Vakit gazetesinde çıkan bir demecinde; "meclisin milleti tamamıyla temsil edemediği hakkında ortalıkta konuşulan dedikodular" konusunda düşüncesi sorulduğu zaman şu yanıtı vermiştir: "Bence, içinde bulunduğumuz bu müşkül ve nazik zamanda bu gibi kıl ü kaller hayat-ı meşrutiyet için pek muzırdır...Osmanlı milletinin timsal-i meşrutiyeti bugünkü Meclis-i Mebusanıdır. Bu heyeti vücuda getiren bir kısım el yevm, yeni bir intihap icrasına müsait olmayan bir vaziyet-i fevkalade içinde bulunmaktadır. Binaenaleyh sadece bu noktayı düşünmek, bu meseleyi daha ziyade tamikten dolayı tahaddüs edebilecek fenalıkları gösterir. Herhalde millet ve

dağıtılacak olursa yeni bir meclisin toplanması, işgaller karşısında seçim yapılabilecek yerler gibi sorunların ortaya çıkma ihtimâli, yapılacak barışın mevcut meclise dayanmasını gerektirmektedir. Bu beyana rağmen yeni bir seçim düşüncesinin Mustafa Kemal tarafından gündeme getirildiği görüşü de mevcuttur⁴⁰. Rauf Bey ise umumî efkârı temsil edemez hale gelen bir meclisin dağıtılması ile yeni seçimlere gidilmesinin tek doğru yol olmakla beraber, memleketin o günkü durumunun buna elverişli olmadığını, birçok vilayetin düşman işgali altında, bir kısım vilayetin ile de çok güç muhabere edilmekte olduğunu, bu durumda yeni bir seçim yapmanın mümkün olmadığını savunur⁴¹.

Aralık ayına gelindiğinde, devletin içine düştüğü durumun da etkisiyle meclisteki hava sertleşir; hükümet eleştirilmeye başlanır, yeni bir güvenoyunun bahis konusu olacağı söylentileri ortaya çıkar. Fakat meclisin bu tutumundan ne padişah ne de hükümet memnundur. padişaha göre, meclisin hükümete karşı takındığı tavır sadece bir İttihatçılık hareketidir.

Mütarekenin Meclis-i Mebusan tarafından gizli celsede görüşülmesinden sonra hükümete yönelik soru ve istizah önergelerinin sayısının da arttığı görülmektedir. Dahiliye Nezareti'ne verilen soru önergelerinin ağırlık noktasını ise Rumların tehciri sorunu oluşturmaktadır. Ahmet Muhtar, Kamil, Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Dîvan-i Âli'ye sevklerine dair önergeler sunulur. Önergeler görüşülür ve incelenmesi için birer şubeye gönderilir. Sait Halim ve Talat Paşaların icraatlarının incelendiği şube, 6 Kasım'dan 19 Aralık'a kadar sorgulamalarda bulunur. Sorgulanan kişiler, kimisi yazılı kimisi sözlü ifadelerle, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girme nedenleri ve uygulanan politikalara açıklık kazandırır, fakat iki gün sonra Mebusan kapandığı için, Meclis-i Mebusan'ın bu ifadelere karşı tavrı saptanamamıştır⁴².

memleketimizin pek ziyade muhtaç olduğu sulhu takarrür ettirecek hükümetimizin halihazırdaki Meclis-i Mebusanımıza istinat etmesi bir zaruret teşkil etmektedir". Zeki ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi ATA Dergisi, S: 7, Konya 1997, s. 106

⁴⁰ Tefvik Çavdar, yeni seçim düşüncesini, Mustafa Kemal'in gündeme getirdiğini: Mustafa Kemal'in maddi yardımıyla arkadaşı Fethi Bey'in çıkardığı Minber gazetesinin 14 Kasım tarihli nüshasında, kabine üyesi Rıza Tefvik Bey ile yapılan mülakatta, ısrarla yeni seçimler konusundaki düşüncesinin sorulmasının, Mustafa Kemal'in telkiniyle olduğunu ileri sürer. Bkz. Tefvik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. İstanbul 1995, s. 160-161. Bu fikir Mustafa Kemal'in 18 Kasım'daki beyanatıyla bir zıtlık teşkil ettiğinden muteber sayılmaz.

⁴¹ Rauf ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. I, İstanbul 1993, s. 194

⁴² GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi*, C. I, s. 551-571

İtilaf Devletleri'nin meclise karşı takındıkları tavırsa tamamıyla düşmancadır. Çünkü onlar, Rum ve Ermenilerin tehcir edilmesi işinden İttihatçıları sorumlu tutmakta ve bu sebeple, "o katiller heyetinin seçicisi olan Meclis-i Mebusan'ın" dağıtılması için padişahı sıkıştırmaktadırlar. İttihat ve Terakki karşıtı bu tutum, Padişah Vahdettin'in İttihatçılara karşı tutumuyla bir anlamda uyumaktadır.

İttihat ve Terakki Hükümeti, yönetimi boyunca bütün gücü elinde bulundurarak saltanat kurumunu ikinci plânda tutmuştu. Şimdi bunun hesabının sorulması için bir fırsat ele geçmişti. Bu ortam içinde önde gelen İttihatçılar hakkında soruşturma ve kovuşturmalar yoğunlaşır, suçlu görülenler birbiri ardına tutuklanmaya başlanır. Bu uygulamaların bir uzantısı olarak 21 Aralık 1918'de, bir irade ile⁴³ İttihat ve Terakki döneminde seçilmiş olan ve çoğunluğu ittihatçı mebuslardan oluşan⁴⁴ Meclis-i Mebusan feshedilir. Meclisin dağıtılması için düşünülen bir diğer sebep, millî tepkiyi yansıtan bazı konuşmalar yüzünden Sadrazam Tevfik Paşa'nın önerisi ile dağıtılmış⁴⁵ olmasıdır. Hükümetleri mahkeme etmeye kalkmış olması da iktidara yönelik bir tehlikeyi göz önünde bulundurmaya ve bu yönde bir karar almaya sevk etmiş olabilir.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmış olması birçok sakıncayı da beraberinde getirir. Çünkü işgaller sürekli genişlemektedir. İlerideki bir seçimde, işgal altına girmiş bölgelerde seçim yapılması ve meclise temsilci gönderilmesi son derece güçleşecektir. Bunun bir sonucu olarak bu bölgeler üzerindeki hak iddiaları da bir bakıma suya düşmüş olacaktır⁴⁶. Ancak Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Vahdettin'in ondan gerekli güvenceyi aldıktan sonra meclisin feshedildiğini yazmakta ve bu kapatma işinde Mustafa Kemal'in sorumlu olduğu izlenimini yaratmaya çalışmaktadır. Mustafa Kemal, bu dedikodu ve söylentileri kesin bir dille yalanlar⁴⁷.

Âyan Meclisi'ne gelince, o da çoğunluğu İttihatçı olarak Mütareke dönemine girmiştir. Fakat daha önce, başta eski Jön Türk ve ittihatçı Ahmet Rıza Bey, Damat

⁴³ "Esbab-ı zarûriyye-i siyasîden naşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmiş ve Kanun-i Esasîmizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince lede-l-iktiza, Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı Şahanemiz cümlesinden bulunmasına binâen, meclis-i mezkûrun bu günden itibaren ber-mucib-i kanun feshini irade eyledim. 21 Kânunuevvel 1334, Mehmet Vahidüddin" TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. I, s. 71

⁴⁴ İttihatçılar meclise seçilen iki yüz altı milletvekilinden iki yüze yakın bir üyenin tam desteğine sahip bulunuyorlardı, ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 105

⁴⁵ Şerafettin TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, Ankara 1992, s. 26

⁴⁶ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 107

⁴⁷ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 107-108

Ferit Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Nikolaidis Efendi olmak üzere küçük bir grup, Meclis-i Mebusan'da rastlanmayan güçlü bir muhalefet cephesi kurabilmişlerdi. Mebusan'ın feshi üzerine, Âyan Meclisi üyeleri, maaşlarını alarak, yeni bir yasama dönemini beklemişlerdir⁴⁸.

B. SEÇİM KARARI ALINMASI SÜRECİ

21 Aralık 1918 tarihli feshe dair iradeyle, yeni bir meclisin toplanması işi 1919 Ekimi'ne kadar sürüncemede kalacaktır. Benzer bir durum 1912'de yaşanmış, meclis feshedilmiş ve seçimin yapılmasını uygun şartlara bırakan İrade-i Seniyye'nin neşri ile 1914'e kadar yeni bir seçim yapılamamıştır. 1914'te, Kanun-i Esasî'nin seçimlerle ilgili maddelerinde bir takım değişiklikler yapılmış, irade-i seniyye ile dağıtıldığı zaman altı ayda toplanmak üzere seçimlere başlanmasına dair, yetmiş üçüncü madde, 15 Mayıs 1914'te ilga edilmiştir⁴⁹. Aynı yıl, Meclis-i Mebusan'ın padişah tarafından dört ay zarfında yeniden seçimlere gitmek şartıyla feshedilebilmesini içeren yedinci maddesinden de "dört ay zarfında yeniden seçilmek üzere" ibaresi çıkarılmıştır⁵⁰. Seçimlerin yenilenmesini gerektiren tek madde olarak 43. madde kalmıştır. Aralık 1914'te düzeltilen bu maddede de "Meclis-i Mebusan feshedildiği halde altı ay sonra içtima edecek heyet-i cedidenin içtimaı, bir içtima-ı fevkalâde hükmünde olup, müddeti iki aydır ve kabil-i temdit -uzatılması mümkün- olup tecile tabi değildir"⁵¹ hükmünü içerir. Görüldüğü gibi bu madde de seçimlerin ne zaman yapılacağını değil fesih sonrası toplanacak meclisin niteliğini belirlemektedir. Dolayısıyla fesihten sonra seçimlerin yapıp yeni bir meclis oluşturulması için tanınan süre, anayasanın birbiriyle bağlantılı maddeleri arasında muğlak bir anlama bürünmüştür. Bu yolla seçimler, bir anlamda tamamen padişahın iradesine kalmıştır da diyebiliriz. Osmanlı Devleti, yasama organından mahrum, meşru yönetim biçimi olan meşrutiyetten uzaktır. Bu nedenle dönemin "*Fasıla-i Meşrutiyet*"⁵² olarak adlandırılması yerinde bir niteleme sayılmalıdır.

⁴⁸ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 37

⁴⁹ Maddenin ilga edilmeden önceki şekli: "Ba irade-i seniyye Heyet-i Mebusan fesih ile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müctemi olmak üzere umum Mebusanın müceddeden intihabına başlanacaktır", ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, s. 318-319

⁵⁰ İlgili bölümün son hali: "...otuz beşinci madde mucibince -Vükelâ ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olduğu zaman padişahın meclisi feshedebilmesi ki 25 Şubat 1916'da ilga edilmiştir- Heyet-i Mebusan'ın ledel iktiza feshi... mukaddese-i Padişahidendir.", ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, s. 300-302 md. 7

⁵¹ ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, s. 311

⁵² Sina AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, İstanbul 1992, s. 6

1. Seçim Düşüncesi

Kanun-i Esasî'ye göre seçimlerin şu kadar süre içerisinde yenilenmesi gerekir tarzında net bir ifade kalmayınca, Tevfik Paşa kabinesi 2 Ocak 1919'da, seçimlerin, barış yapıp seçim olanağına kavuşulmasından başlayarak geçecek 4 ay içinde yapılabileceğine karar verir⁵³.

İstanbul'un işgali ve ardından devletin meşru yasama organının feshi, İtilaf Devletleri'nin yönetime müdahalelerinin artmasına vesile olmuştur. Devlet işlerine yapılan baskılar, bir yandan padişahı usandırmış⁵⁴, bir yandan da Tevfik Paşa hükümetini yıpratmıştır. Böyle bir ortam içerisinde seçim isteyecek bir grup, cemiyet veya fert ortaya çıkmadığı gibi, Tevfik Paşa hükümeti de istifa eder, ancak kabineyi kurma görevi yine kendisine verilir. Paşa 13 Ocak 1919'da yeni kabineyi kurar.

Bu hükümet, padişaha takdim edilen bir kararnameyle; savaşa sebep olan, savaş sırasında yapılmış olan barış tekliflerini kabul etmeyerek savaşı sürdüren, o zamanki kabine üyelerinin, tehcir sebebiyle cinayetlere meydan verenlerin, karaborsacılık yapanların, memuriyetlerini kötüye kullananların ve halkın felaketine sebep olanların mutat olarak kanunî merasime gerek görülmeksizin Dîvan-ı Harb-i Örfî'de muhakemelerini ister.

Padişah 1 Mart 1919 tarihini taşıyan bu kararnameyi, Kanun-i Esasî'ye aykırı görüp, bazı sebepler ileri sürerek tasdik etmez. Ayrıca Sadaret'e, kabineyi suçlar nitelikteki mütalaalarını içeren bir yazı gönderir. Bu yazıda işlerin sürüncemede bırakılmış olduğu, savaş suçlularının üç buçuk aydan beri cezalandırılmadığı, bu tutumun yabancıların araya girmesine yol açtığı belirtildikten sonra; suçluların tutuklanması için yeni bir kararname düzenlenmesine ve bu kararnameyi kendisinin imzalamasına lüzum görmediğini ve esasen her çeşit icraattan sorumlu olan hükümetin işlerine hükümdarın karışmasının da Kanun-i Esasî'ye aykırı olduğunu belirtir. Bu durum karşısında daha fazla görevine devam edemeyen hükümet istifa eder⁵⁵.

⁵³ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 26 Gerçi burada Turan, değişen maddelere rağmen hâlâ, anayasaya göre seçimlerin dört ay içerisinde yapılması gerektiğini savunur.

⁵⁴ Padişahın ecnebilerin baskılarını anlatmak için söylediği sözlerden bir kısmı şöyledir: "*Ecnebler pek bi-aman. Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir bir de ben bilirim: Bizi tazyik ile Meclis-i Mebusan'ı dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrutî bir hükümdar olduğum halde güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar*" TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, s. 72'de 165. dipnot.

⁵⁵ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, s. 70-74

a. Damat Ferit Paşa Hükümeti

3 Mart 1919'daki Tevfik Paşa'nın istifası üzerine 4 Mart 1919'da, İttihatçılara düşmanlığı ve İngilizlere dostluğu ile bilinen Damat Ferit Paşa sadrazam olur. Damat Ferit Paşa, bu sadrazamlığı döneminde, yani Ali Rıza Paşa'nın göreve gelip seçim kararı almasına kadar üç ayrı hükümet kuracaktır. Bunlar:

I. Damat Ferit Paşa Hükümeti; 4 Mart 1919 - 15/16 Mayıs 1919

II. Damat Ferit Paşa Hükümeti; 19 Mayıs 1919 - 20 Temmuz 1919

III. Damat Ferit Paşa Hükümeti; 21 Temmuz 1919 - 30 Eylül 1919

tarihleri arasındadır.

Padişah ile uyum içinde çalışan ve Millî Mücadele döneminin İstanbul'una damgasını vuracak bu hükümet, öncelikle İtilaf Devletleri'nin de etkisiyle tutuklu bulunan İttihatçılar'ın eski Nâzır ve ileri gelenlerini sürgüne gönderir⁵⁶. Diğer taraftan, 22 Mart'ta mebus seçimlerinin yapılmasını kararlaştırmıştır ama, Müslüman olmayan azınlıkların da meclise girmelerini sağlayabilmek için seçim yasasının değiştirilip nispî temsil sisteminin kabul edilmesini gerekli görmüştür⁵⁷. Kabine kesin bir seçim tarihi belirlemez. Fakat, Yunanlıların İzmir'i işgaliyle seçimler ikinci plâna itilir.

b. Şura-yı Saltanat

Meclis-i Mebusan'ın toplanması bu şekilde geciktirilirken, onun yerine değişik içerik ve amaçlı bir meclis toplanması gündeme gelir. İzmir'in işgaliyle ağırlaşan olayların baskısı altında, meclissiz bir yönetimin sakıncaları ve sorumluluklarının ağırlığı da apaçık ortaya çıkmıştır. Veliâht Abdülmecit Efendi'nin önerisine uyan Vahdettin, memleketin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulacağını konuşmak ve somut çözümlere varmak amacıyla bir Şura-yı Saltanat –Meclis-i Âli– toplanmasını

⁵⁶ Liderlerinin yurt dışına kaçmasıyla İttihatçılara karşı sert önlemler birbirini izlemiştir. Önce içlerinde ünlü İttihatçıların bulunduğu 69 kişilik bir grup Bekirağa Bölüğü'ne kapatılmıştır. Dîvan-ı Harb-i Örfî'de yargılanmalarına başlanmıştır. Yargılama devam ederken İngilizler, 78 kişilik bir kafileyi Limni ve Malta'ya sürmüşlerdir. Dîvan-ı Harp ilk toplu kararını 5 Temmuz 1919 tarihinde vermiş ve birçok İttihatçıyı gıyaben idama mahkum etmiştir. Bu arada 5 Mayıs'ta İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görülen Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkaları kapatılır. Bundan başka, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ve Nusret Beyler, "Ermeni ve tehcir ve taktili suçlarındaki sorumluluklarından ötürü" idam edilmişlerdir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 76-77

⁵⁷ Bununla birlikte Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali Bey, barış yapılıp sınırlar belli olmadan seçim yapılamayacağını öne sürmüştü. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 26

irade etmiştir. Asıl amaç, istişarî bir toplantı ile sorumlulukların bölüşümünü sağlayıcı bir meşrutiyet gösterisidir⁵⁸.

Çeşitli siyasal parti ve derneklerin temsilcileri de katılanlar arasındadır. Vahdet-i Millîye Heyeti, Millî Kongre, Vilayat-ı Şarkîye ve Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Millî Ahrar ve Sosyal Demokrat fırkaları ikişer delege ile katılmışlardı. Yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile uydusu Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, Sulh ve Selamet Fırkası bazı koşullarla katılmışlardır. İttihatçıların sözüne dahi tahammül yoktur. Bu arada, Şura-yı Saltanat'ın toplandığı tarihe değin kurulmuş olan Radikal Avam⁵⁹ ve Ahali İktisat fırkaları ile Selamet-i Amme Heyeti çağırılmamışlardır. İttihatçı olarak Âyan Meclisi'ndeki bazı üyeler, Şura'ya katılma olanağına sahiptiler⁶⁰.

Konuşulan sorunlara gelince; Damat Ferit Paşa'nın İngiliz yandaşlığına bağladığı konuşmasından sonra söz alanlar, ortak bir görüşte birleşmişlerdir. "Devletin kaderi, seçimle kurulmamış bir heyete bırakılamazdı. Bir millî meclisin kurulması şarttı". Ayrıca Amerika'nın koruyuculuğuna bağlanılmasını ileri sürenler de olmuştur. Fakat bu öneri kişisel kalmıştır⁶¹.

Vahdettin de bu tür bir meclisin kurulmasından yanadır. Nitekim, Şura'nın dağılmasından sonra, meclisin oluşumu ile ilgili görüşlerin somutlaştırılması istenmiştir. Gelen cevaplar sayıca kalabalık bir mecliste birleştikleri için, Vahdettin'i kuşkulandırmıştı. Çünkü, vilayetlerden gönderilecek üyeleri de kapsamı istenen böyle bir organ, İttihatçıları yeniden iş başına getirebilirdi. Sorun, Damat Ferit Paşa kabinesince kurulacak bir komisyona havale edilerek geçiştirilmiştir. Böylece Birinci Şura-yı Saltanat⁶², meclissiz bir dönemin nabız yoklaması olmuştur⁶³.

⁵⁸ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 37-38

⁵⁹ 22 Ekim 1918'de Mevlanzade Rıfat Bey tarafından mütareke döneminin ilk siyasi fırkasıdır. 1919'da Demokrat Fırka ile birleştiğini ilân etmiştir; TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 105-6

⁶⁰ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 39

⁶¹ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, aynı yer.

⁶² İkincisi 22 Temmuz 1336'da gerçekleşmiştir.

⁶³ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, aynı yer.

2. Kuva-yi Millîye Hareketi

Mondros Mütarekesi'ni müteakiben başlayan işgaller, kısa bir süre içerisinde Anadolu içlerine, Türklerin yaşadığı bölgelere sirayet etmiştir ve İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı tamamen silmek olan asıl niyetlerini açıkça göstermektedir. Fakat onların niyetlerini herkesten önce sezmiş olan yüksek makamlardaki bazı askerler, mütareke ile birlikte Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Yusuf İzzet ve Cafer Tayyar Beyler gibi güvenilir kişileri askeri birliklerin başına getirerek yurdu savunmayı düşünmüşlerdir⁶⁴. İşgallere karşı Osmanlı Hükümeti'nin protestolardan öteye bir şey yapamaması, milletin harekete geçmesine neden olur.

Türk yurdunun parçalanmasını önlemek amacıyla çeşitli bölgelerde, millî amaca hizmet edecek nitelikte mahallî cemiyetler kurulur, kongreler⁶⁵ düzenlenir. Çözümü bölgesel direnişlerde arayan yerel direniş örgütlerinin merkezî bir yapı içerisine alınması, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ve Anadolu'da bu amaçla çalışması neticesinde gerçekleşecektir.

Mustafa Kemal Paşa hareketinin başlangıç noktası, Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıdır ki bu olay, tarih kitaplarında Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı kabul edilir. Doğu illerinde ve Samsun bölgesinde asayiş kurmak göreviyle gönderilen Mirliha Mustafa Kemal Paşa'nın millî hareketin başına geçmesiyle, İstanbul hükümetleri daha güç duruma girmişlerdir.

Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi zamanına rastlayan (19 Mayıs – 20 Temmuz) millî hareket, bir Anadolu meselesi olarak İstanbul hükümetlerinin programlarının ilk maddesi haline gelmiştir. Anadolu'da, dış kuvvetlere olduğu kadar İstanbul'a da yöneltilmiş olarak gelişen bir kuvvet, hükümetlerin uykusunu kaçırmıştır. Onların otoritesi kıran, her gün biraz daha zor duruma sokan bu kuvvet Mustafa Kemal Paşa ile onun bütün Anadolu'ya yayılmış teşkilatıdır⁶⁶.

⁶⁴ Bu hareketlerden ötürü Kurtuluş Savaşı'nın 1918 Kasımı'nda başladığı ileri sürülür. Bkz. TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, s. 68

⁶⁵ Millî kongrelerden başka, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller üzerine ülkenin birçok yerinde mahallî kongreler düzenlenmiştir. Bu konuda bkz. Bülent TANÖR, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul 1998, s. 117-120

⁶⁶ SELEK, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 58

a. Hareketin Örgütlenme Süreci

Mustafa Kemal, mücadelesine Samsun'dan Anadolu içlerine geçer geçmez başlamıştır. Paşa'nın amacı, mahalli direniş örgütlerini kendi idaresinde bir birlik haline getirmek, ordunun güvenini ve desteğini kazanarak İstanbul Hükümeti'ne müttefiklerle girişeceği pazarlıklarda baskı yapmaktır⁶⁷. Henüz 28 Mayıs'ta yayınladığı bir genelge ile halkı mitingler yapmaya, millî gösterileri arttırmaya ve canlandırmaya, bunu bütün memlekete yaymaya teşvik etmiş, ertesi gün de kolordulara gönderdiği bir emirle uygulanacak ilk savunma plânını çizmiştir.

Paşa, Amasya'da 2 Haziran'da millî mücadelenin amacı, gerekçeleri ve stratejilerinin belirtildiği bir tamim yayınladı. Tamimde "milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sadâ-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir hey'et-i millîyenin vücûdu elzemdir"⁶⁸ maddesi ve Sivas'ta millî bir kongrenin toplanması kararı, kurtuluş hareketini merkezileştirmek istemesinin ilk işaretidir.

Bu faaliyetleri üzerine yabancıların İstanbul hükümetine yaptıkları etki ve baskı ile 8 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini bildirir⁶⁹. Paşa, göreve padişah tarafından atandığını söyleyerek hükümeti oyalar ve bir süre daha Anadolu'da kalmak veya dönmek noktasında kesin bir görüş belirtmez. Anadolu'daki kumandanların Mustafa Kemal Paşa ile birleşmesi üzerine, bütün ordu, hükümetin elinden çıkmış bulunmaktadır. Harbiye Nezareti böyle felçli bir hale gelince, Anadolu'da vaziyete hakim olmak için hükümetin elinde yalnız Dahiliye Nezareti'nin teşkilatı kalmaktadır. Halbuki, Ferit Paşa kabinesi gafil davranmış, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği vazifesinin yalnız askeri olmayıp, aynı zamanda mülkî olduğunu vilayetlere tamim etmişti. Mustafa Kemal Paşa ilk ağızdan hem kendi mıntıkası dahilindeki, hem de civar mıntikalardaki vilayetlerle rahatça muhabere etmek ve talimat vermek imkânını bulmuştur. Hükümetin aklı başına gelip de bu kozu Mustafa Kemal Paşa'nın elinden alıncaya kadar bütün mülkî makamlar millî hareketten haberdar edilmiştir. Artık idare adamlarına vaziyetlerini tayin etmek düşmektedir. Ya hükümete bağlı kalmak veya millî harekete katılmak⁷⁰.

⁶⁷ J. Arnold TOYNBEE, *Türkiye*, İstanbul 1971, s. 100

⁶⁸ Nutuk, C. I, İstanbul 1981, s. 22

⁶⁹ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* C. II, s. 3

⁷⁰ SELEK, *Anadolu İhtilâli*, C. I, s. 60-61

Paşa Sivas'ta toplayacağı kongreden önce Doğu Anadolu için düzenlenmekte olan Erzurum Kongresi'ne⁷¹ katılır. Paşa'nın katılımıyla kongre mahiyet değiştirir ve bölgesel sorunlardan çok millî konular ele alınır. Kongre, kararları itibariyle, "ulusallığa gidişin ilk kurumsal unsurlarını taşır"⁷². Nitekim, köy, nahiye ve livalarda İdare Heyetleri, bağımsız livalarla vilayetlerde Merkez Heyetleri ve kongrece seçilmiş bir Temsil Heyeti vardır. Hükümetin Doğu Anadolu vilayetlerini terk etme ihtimâli belirlediği takdirde Doğu Anadolu'da derhal geçici bir idare kurulacağı⁷³ kararlaştırılır.

Kongrede Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim ve yürütme kurulu niteliğini taşıyan bir Heyet-İ Temsiliye oluşturulur. Heyet, siyasi ve idari kararlar almaya yetkilidir.

Buna karşılık İstanbul Hükümeti, Erzurum Kongresi'nin hemen öncesinde, başından beri izlediği direniş karşıtı tutumunu giderek sertleştirir. Henüz Kongre toplanmadan, 8 Temmuz'da Paşa'nın Anadolu'daki Ordu Müfettişliği görevine son verilir. Bunun üzerine Paşa da istifa ettiğini bildirir.

Erzurum Kongresi'nin ardından 4-11 Eylül tarihleri arasında, Amasya Tamimi ile çağrısı yapılan Sivas Kongresi gerçekleştirilir. Kongre, direniş hareketlerinin merkezileştirilmesinde en önemli merhale olmuş⁷⁴, tüm yararlı cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"⁷⁵ ismi altında birleştirilmiştir. Erzurum'da üyeleri bakımından bölgesel nitelik taşıyan Heyet-i Temsiliye yeniden seçilmiş, Mustafa Kemal Paşa, bu heyetin başkanı olmak suretiyle millî mücadelenin ilk siyasi kuruluşunun başına geçmiştir.

Sivas Kongresi'nde, bütün Anadolu temsilcilerinin millî birlik ve beraberlik kararı alması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması, Kongre

⁷¹ Bkz. Kongre kararları ile ilgili en kapsamlı eser olarak; Fahrettin KIRZIOĞLU, *Bütünöyle Erzurum Kongresi*, Ankara 1993

⁷² Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin benimseyeceği müdafaa-i hukuk ilkeleri burada kararlaştırıldı (Beyanname) ve örgüt yapısı çatıldı (Nizamname). Böylece Kâzım Karabekir'in bölgesellik yanı ağır basan örgütlenme ve direniş perspektifi aşıldı. TANÖR, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, s. 224

⁷³ Hayri MUTLUÇAĞ, "Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. XI, S: 61, Ekim 1972, s. 4-5

⁷⁴ Kongre Nizamnamesinde, Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismi yerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismi benimsenmiş ve Heyet-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder kaydı, "Heyet-i Temsiliye, bütün vatani temsil eder" ibaresi kullanılmıştır. *Nutuk*, C. I, s. 106

⁷⁵ Bkz. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu hakkında Beyanname, Zekai GÜNER - Orhan KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara 1990, s. 5

kararlarını uygulayacak bir Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması, bu heyetin başkanı seçilen Mustafa Kemal'in gücünü ve etkisini arttırmıştır.

b. Anadolu'da Seçim Düşüncesi

Millî bir meclis toplanması fikri, Anadolu'nun gündemine Temmuz ayına kadar girmemiştir. Erzurum Kongresi toplanmadan hemen önce 20 Temmuz 1919 tarihinde Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'in, İstanbul'a karşı bir teklif olarak Mustafa Kemal Paşa'ya önerisi; "meclis-i müessisanın daveti taht-ı karara alınmadığı takdirde, ne kendisini ve ne de hükümetini tanımadığımızı"⁷⁶ belirtmektir. Buna 21 Temmuz'da verilen cevapta "milletin itimadını haiz bir kabine teşkil etmek için, evvelce o kabinenin istinat edeceği bir kuvveti vücuda getirmek lâzımdır. O da, Vilayet-i Şarkiye Kongresi'nin ve onu müteakiben de Sivas Umumi Kongresi'nin inikadıyla olacaktır"⁷⁷. denilmek suretiyle öncelikli meselenin, Sivas Kongresi'nin toplanması olduğu ifade edilir.

22 Temmuz'da da Refet Bey'in "Ajanslar, Meclis-i Mebusan intihabatından bahsediyorlar, bu hususta ne düşünüyorsunuz?" şeklindeki sorusuna cevaben Mustafa Kemal, "Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu husus kongrede tezekkür ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir"⁷⁸ diyerek düşüncesini açıklamış diğer taraftan da seçim tartışmasından önce Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri meselesini başlatmıştır.

Sivas Kongresi'ne bırakılmasına rağmen, seçimler konusu Erzurum Kongresi'nde, "Meclis-i Millî'nin derhal içtimainın ve icraat-ı hükümetin meclisin murakabesine vaz'ını temin etmek için çalışılacaktır"⁷⁹ hükmü ile düşünce safhasından plân safhasına geçer. Kongre bildirisinde, "milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin ettiği bu tarihi çağda Merkezî Hükümetimizin de milletin iradesine uyması zorunludur. Çünkü, millî iradeye dayanmayan her hangi bir hükümetin kendiliğinden alacağı kararlara milletçe itaat edilmeyeceği gibi, bu kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar bu yoldaki davranışların olumsuz sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bu nedenlerle milletimizin içinde bunaldığı sıkıntı ve

⁷⁶ Nutuk, C. I, s. 50

⁷⁷ Nutuk, C. I, s. 51

⁷⁸ Nutuk, C. I, s. 54-56

⁷⁹ Nutuk, C. I, s. 59, Beyanname, md. 8

tasalardan kurtulmak çarelerine kendiliğinden başvurmasına lüzum kalmadan, merkezî hükümetimizin Millet Meclisini vakit kaybetmeksizin hemen toplaması ve böylece yurt ve milletin kaderi hakkında alacağı bütün kararları Millet Meclisinin onayına ve denetimine sunulmasının zorunluluğu”⁸⁰ belirtilir.

Meclis-i Mebusan’ın yeniden toplanması konusunun Erzurum Kongresi’ne kadar pek gündeme gelmemesi veya üzerinde kuvvetle durulmaması, İstanbul’un işgal edilmiş olmasının ve meclisin İtilaf Devletleri’nin yönetime yaptığı mücadelelerin sonucu olarak dağıtılmasına bağlanabilir. Mustafa Kemal, meclis henüz feshedilmemişken Kasım 1918’de, barışı kararlaştıracak hükümetin meclise dayanması görüşünde idi. Meclisin feshedilmesi ihtimâline karşı düşünülen bu görüş, Tevfik Paşa ve sonrasındaki Damat Ferit Paşa’nın, yeni bir meclisi, barış anlaşmasından sonrası için düşünmesi nedeniyle önemini korumaktadır.

Bu arada 23 Temmuz’da Sadrazam Ferit Paşa’nın, Sivas Kongresi’ni kastederek ajanslara, Anadolu’da kargaşa çıktığı, Kanun-i Esasî’ye muhalif olarak Meclis-i Mebusan namı altında toplantı tertip edildiği şeklindeki beyanatının neşredilmesi üzerine tedbir olarak hükümetten, Meclis-i Mebusan’ın toplanması istenir⁸¹. Böylelikle Sivas Kongresi’nde karara bağlanması düşünülen bu istek, Temmuz sonlarında millî mücadele hareketi adına ilk kez dile getirilmiş olur. Sivas Kongresi’nin gündemine ise seçimlerin hızlandırılması ve meclisin toplanma yerinin neresi olacağı⁸² girer.

⁸⁰ MUTLUÇAĞ, “Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları”, s. 8. Bu madde aynı şekilde Sivas Kongresi’nin maddeleri arasında geçecektir.

⁸¹ Nutuk, C. I, s. 59, “eşkar-ı umumiyei tatmin etmek üzere Meclis-i Mebusan’ın bilâifatei zaman içtimaa davet edilmesini derkar olan hakkı tabîisine istinaden istirham eylemekte yekzebandır”; aynı eser, C. III, İstanbul 1967, s. 930

⁸² Nutuk, C. I, s. 102, Kongre Beyannamesinde ise Meclis-i Mebusan ile ilgili şu madde yer alır: “Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin ettiği şu devirde hükümet-i merkeziyemizin de irade-i milliyeye tabi olması zaruridir. Çünkü, irade-i milliyeye gayr-i müstenit herhangi bir heyet-i hükümetin indi ve şahsî mukarreratı milletçe muta olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadar mesbuk ef’al ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hali ducret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan hükümet-i merkeziyemizin meclis-i milliyi hemen ve bilâifatei an toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı Meclis-i Milli’nin murakabesine arz etmesi mecburidir” md. 8. EZHERLİ, TBMM ve Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı, s. 11

c. Damat Ferit Paşa'da Seçim Düşüncesi

Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine hükümet seçimleri arka plâna iterken, hükümet dışı çevrelerde de Mebusan Meclisi yerine bir Millî Meclis'ten söz edilmeye başlanmıştır. Saltanat Şurası'nda da bu yolda önerilerde bulunulmuş, saraya yapılan bir başvuruda da Millî Meclisin toplanması istenmişti. Bunun üzerine hükümet, millî istekleri yansıtacak bir meclis ya da şûranın nasıl oluşturulacağını saptamak üzere bir komisyon kurmuştu.

Millî Ahrar, Sulh ve Selamet gibi partilerin seçimi istemelerine karşın hükümet bir türlü seçim kararı almamıştır. Bununla birlikte Damat Ferit, kabine arkadaşlarının bazılarının ısrarı ve İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un, parlamenter bir ülkenin temsilcisi olarak seçime karşı çıkmayacağını belirtmesi üzerine, seçim kararı alma gereğini duyar.

27 Temmuz 1919'da ilke olarak seçimlerin yapılmasını kararlaştıran Damat Ferit Paşa, yapılması muhtemellikten kaçınılmazlığa dönüşen seçimler için bir takım önlemler alır. Hükümet, üç gün sonra da seçimlerin nasıl yapılacağını açıklar. Buna göre seçimde, 8 Ekim 1912 tarihli kararname hükümleri uygulanacaktır. Dahiliye Nezareti hemen gerekli hazırlıklara girerek, mülki amirlerin tarafsız ve güvenilir olmaları sağlanacak, bu nitelikte olmayanlar hemen değiştirilecek, askerlikle ilişkisi olanlar oy kullanamadıkları ve aday olamadıkları için bunların seçimlere katılmaları ya da karışmaları Harbiye ve Bahriye Nâzırlıklarınca önlenecektir. İşgal altındaki yerlerde seçim yapılmasını sağlamak için Hariciye Nâzırlığı'nca İtilaf Devletleri temsilcilikleri katında gerekli girişimlerde bulunulacaktır⁸³.

Fakat hükümetin bu yöndeki çalışmaları çok geç, yavaş ve yetersiz bulunmuş olacak ki düşürülmek istenmesinin nedenleri arasında, seçimlere acele karar alınmamış olması gösterilecektir.

Hükümetin geç de olsa meclisi toplama kararı alması kuşkusuz önemli bir gelişmedir. Fakat askerlerin aday olmama ve oy vermeme dışında seçimlere karışmamalarının da istenmesi, açıkça Mustafa Kemal'i ve onu destekleyen komutan ve subayları saf dışı bırakmaya yöneliktir.

⁸³ TANÖR, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, s. 329

3. Seçim Kararnamesinin Yayınlanması

Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları İstanbul Hükümeti tarafından hiç iyi karşılanmamış, İstanbul'a dönmesi için emirler gönderilmiş ve sonunda görevden alınmıştır. İstanbul Hükümeti böylelikle Millî Mücadelenin sona ereceğine inanmaktadır. Halbuki gelişen olaylar, bu düşüncenin yanlış olduğunu ortaya koyar. Çünkü, bütün engeller aşılarak Erzurum ve Sivas Kongreleri gerçekleşmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin Anadolu hareketini engellemeye kalkışması, işgali fiilen yaşayan Anadolu halkının, teslimiyetçi bir çizgi izleyen İstanbul Hükümeti'ne karşı daha sonra alınacak açık tavrı benimsemesini kolaylaştırmıştır. Paşa, değişik kademelerdeki kumandanlar aracılığıyla da ordunun desteğini sağlamış, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini tek bir çatı altında toplamaya yönelik bir örgütlenme sayesinde de halkın ve eşrafın desteğini arkasına almayı başarmıştır⁸⁴. Şimdi yapılacak iş, alınan kararlar doğrultusunda çalışmalar yapılması, öncelikli olarak da Meclis-i Mebusan'ın toplanılmasının teminidir. Bu uğurda, aylardır sadrazamlık makamını işgal eden Damat Ferit'in devrilmesi gerekecektir.

a. Damat Ferit Paşa'nın İstifa Ettirilmesi

Mustafa Kemal, Damat Ferit Hükümetine karşı bazı girişimlerde bulunur. Sadrazam ve kabineyi kınayan telgraflar gönderir. 11 Eylül'de de ordu kumandanları tarafından padişaha bağlılıklarını teyit eden ve yeni bir hükümet kurulmasına emir buyurulmasını dileyen telgraflar gönderilmesi sağlanır⁸⁵. Telgrafta, yeni bir hükümet kuruluncaya kadar Türk milletinin hükümet merkezi ile muhabere ve münasebette bulunmayacağı, ordunun da millettan ayrılmayacağı açıklanmaktadır⁸⁶. 11/12 Eylül 1919 gecesi Sadâret'e, padişah ile doğrudan muhabere yapmak istekleri içeren telgraflar gönderilir. Bunun sonuçsuz kalması üzerine Anadolu ile İstanbul'un resmi haberleşmesi son bulur ve bir genelge yayınlanarak hükümet işleri ile ilgili yazışmaların Heyet-i Temsiliye ile yapılması gerektiği diğer vilayetlere duyurulur⁸⁷.

⁸⁴ Ahmet DEMİREL, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İstanbul 1995, s. 59

⁸⁵ Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1991, s. 249-250. Lewis'e göre bu galeyanın doğrudan doğruya sebebi: İstanbul Hükümeti'nin İngiliz yardımıyla doğudaki Kürt aşiretlerini Mustafa Kemal'e karşı ayaklandırma teşebbüsüdür; bkz. aynı eser: s. 250

⁸⁶ Ayrıntılar için bkz; Nutuk, C. I. s. 99-102, TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, s. 113-114, LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 249-250

⁸⁷ Bekir Sıtkı BAYKAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1989, s. 2

Mustafa Kemal Paşa, Ferit Paşa Hükümetinin seçimler için görünüşte bir emir verdiğini fakat, Anadolu'nun İstanbul ile irtibatını kestiği 12 Eylül 1919 tarihine kadar bu emrin uygulanmadığını belirterek, bu tarihten itibaren en önemli meselenin, seçimlere acele karar alınmasını sağlamak⁸⁸ olduğunu belirtir. Bundan dolayı ilk genelge, 13 Eylül 1919'da beyan edilir⁸⁹. Genelgede; Ferit Paşa'nın meclis toplanmadan önce barış imzalamak niyetinde olduğu belirtilir. Ordu ve milletin seçime davet edilerek, seçim hazırlıklarının en kısa sürede belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birlikte çalışmasıyla tamamlanması, sancaklardan çıkarılacak mebus miktarının da belirlenerek Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi ve seçimin hiçbir gecikmeye meydan verilmeden sonuçlandırılması istenir.

İstanbul ise seçimlerin ertelenmesine gerekçe olarak, Heyet-i Temsiliye'yi gösterir. 20 Eylül 1919 tarihli Sadrazam Damat Ferit imzalı ve padişahın da onayladığı bir beyanname ile bazı kimselerin ahali ile hükümet arasında muhalefet olduğunu iddia ettiği, bu durumun bir an evvel icrası istenilen seçimlerin ertelenmesine sebep olduğunu ve barışın kararlaştırılmak üzere olduğu bir zamanda varlığı çok gerekli olan Heyet-i Mebusan'ın toplanmasını geciktirdiğini iddia eder⁹⁰. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına padişaha bir telgraf ile kabineyi neden desteklemediklerini izah ederek, milletin itimadına mazhar yeni bir kabine kurulması isteklerini arz eder⁹¹.

Müdafaa-i Hukuk örgütünün kontrolünde olan Anadolu'nun, başkentiyle bu şekilde bağlarını kesmesi, Damat Ferit Paşa'yı zor durumda bırakır. Bu durum karşısında yirmi gün kadar direnen ve bu zaman zarfında bir sonuç elde edemeyen Ferit Paşa, 1 Ekim 1919'da istifa eder.

Ülkenin içinde bulunduğu böyle kritik bir durumda, İstanbul ile irtibatın kesilmesinin bazı sakıncaları olmasına rağmen, Anadolu kararından vazgeçmez. Kararın ve Heyet-i Temsiliye'nin bundan sonra yayınladığı genelgenin tüm yurтта

⁸⁸ Nutuk, C. I, s. 127

⁸⁹ 13 Eylül 1919 tarihli talimat; *Hükümet-i merkeziyenin ittihaz ve takip etmekte olduğu mesleki irticakarane ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhatarat-ı azimesine karşı müdafaa-i hukuk ve muhafaza-i mevcudiyet için meclis-i Millînin intihap ve inikadını temin ve tesri etmek bu günün en mühim vazifesidir. Hükümet-i merkeziye milleti işgal ile Mebusan intihabatını aylarca icra etmemiş olduğu gibi son zamanlarda verdiği intihap emrini de türlü esbap ile tavik ve tehir etmektedir...* Nutuk, C. III, s. 981-982

⁹⁰ Nutuk, C. I, s. 139, GÜNER, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, s. 196-197

desteklendiği söylenemez. Trabzon, Konya, Eskişehir ve Ankara gibi önemli şehirlerde karara ve genelgeye uymakta tereddüt ve tepkiler meydana gelir⁹². Bu tepkiler hükümetin bir müddet daha devamında etkili olmuştur.

b. Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Seçim Kararnamesi

Bu istifa üzerine İngiliz Muhipler Derneği sadarete Kâmil Paşa'nın oğlu Şevket Bey'in getirilmesi için harekete geçmiş ve saraya bir kabine listesi bile sunmuştur. Ancak, aynı gün Zeki Paşa'nın sadrazamlığını dileyen bir başka liste daha sunulduğundan Vahdettin bu önerileri dikkate almamış⁹³, hükümeti kurma görevini Ali Rıza Paşa'ya vermiştir. 2 Ekim 1919'da Kuva-yi Milliyecilere sempati duyan ve millî birliğe taraftar olanlardan müteşekkil Ali Rıza Paşa Kabinesi⁹⁴ kurulur.

Padişah, Ali Rıza Paşa'nın kabinesini tasdik ettiği hatt-ı hümayununda sadrazamdan, “şerait-i kanunîye dairesinde intihabatın bir an evvel icra ve Hey'et-i Meb'usân'ın içtimaa davet edilmesi”⁹⁵ kesin talep olarak belirtilir.

Ali Rıza Paşa'nın kabinesinde Damat Ferit hükümetinde görev almış altı üye bulunmaktadır. Fakat Kuva-yi Millîyeye cephe alan Harbiye ve Dahiliye Nâzırlarının değiştirilmesi olumlu bir gelişmedir⁹⁶. Hele yeni Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Anadolu hareketinden yana bilinmektedir⁹⁷.

Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasından sonra kabine üyeleri verdikleri beyanlarda, millî irade karşısındaki olumlu tutumlarını sergilerler. Nitekim, yeni

⁹¹ TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. II, s. 137-138

⁹² Heyet-i Temsiliye'nin genelgesi ve tepkiler için bkz; TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. II, s. 113-134

⁹³ Ali Fuat TÜRKGELDİ, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1951, s. 249

⁹⁴ Hükümet Üyeleri: Sadrazam; Ali Rıza Paşa. Şeyhülislam; Haydarizade İbrahim Efendi, Şura-yı Devlet Reisi; Âyan'dan Abdurrahman Şeref Bey. Dahiliye Nâzırı; Mustafa Şerif Paşa, Hariciye Nâzırı; Mustafa Reşit Paşa, Harbiye Nâzırı; Sabık İkinci Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, Adliye Nâzırı; Âyan'dan Mustafa Bey, Maliye Nâzırı; Âyan'dan Tevfik Bey, Nafia Nâzırı; Birinci Ferik Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Nafia Nâzırı; Birinci Ferik Hadi Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nâzırı; Said Bey, Bahriye Nâzırı; Âyan'dan Ferik Sâlih Paşa'dır. GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi*, C. I, s. 332

⁹⁵ 2.10.1919 tarihli hatt-ı hümayun için; bkz. GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi*, C. I, aynı yer.

⁹⁶ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. I, s. 20

⁹⁷ Cemal Paşa, Heyet-i Temsiliye üyesi, dolayısıyla millî mücadele yanlısı bir kişidir. Onun harbiye Nâzırı olması, Fransa'da yayınlanan Le Journal gazetesinde “İttihat ve Terakki Komitesi Tekrar Çıkıyor” başlığıyla şöyle duyurulur; “Bu kabinede Harbiye Nezareti vezâifi kime tevdi ediliyor?...Hassa-i mümevizesi Anadolu'daki Harekat-ı Milliye'nin Reisi Mustafa Kemal ile olan münasebatının gayet iyi olmasıdır. Aralarındaki hatt-ı vusûlde budur. Bu kabinede en mühim şahsiyet ordu ile hükümet arasında bir yakınlaşma tesisine hizmet etmek vazifesiyle mükellef olacak olan Harbiye Nâzırıdır” 7 Ekim 1919 tarihli nüshasından; GÖK Dursun, “Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı”, S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, S: 6, Konya 1991, s. 183-184

Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa göreve başladığı gün bir tamim yayınlayarak; “halkın vahdeti ve her tarafta sükunun gerçekleştirilmesi için çalışacaklarını ve arzu edilen intihabatın en kısa zamanda yapılacağını”⁹⁸ belirtir. Bir gün sonraki İfham gazetesi de o gün Meclis-i Vükelâ’nın toplanarak, özellikle seçimlerin çabuklaştırılması için gerekli tedbirleri müzakere edeceklerini⁹⁹ yazar.

Yeni hükümet henüz seçim için kati kararını vermemesine rağmen, seçimlerin olacağına kesin gözüyle bakan ve seçimlerin yapılmasını isteyen cemiyetler, mebus adaylarını belirlemeye başlamışlardır. Bunlardan ilki; Sulh ve Selamet Fırkası Tekfurdağı şubesi olur ve sancak mebusluğuna Cemaat-ı İslamiye Reisi Ahmet Hilmi Efendi’nin aday olduğu belirtilir¹⁰⁰.

Hükümet, 5 Ekim’de Meclis-i Vükelâ’da aldığı bir kararı 6 Ekim günü resmi bir beyanname ile duyurur. Bu beyannamede; hükümet tarafsız olduğunu, hiçbir fırkaya dayanmayacağını, adalet ve eşitliğe önem verileceğini bildirir¹⁰¹.

Kabinenin karakteri, Kuva-yi Millîyecileri umutlandırmıştır. Mustafa Kemal, sadrazama bir telgraf çekerek Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilen esaslara riayet edilmesi, meclis toplanıncaya kadar düşmanlarla herhangi bir taahhüde girilmemesi, barış konferansına gönderilecek delegelerin ehliyetli kişilerden seçilmesi gibi bazı şartlarla hükümeti destekleyeceğini bildirir. Sadarettin ise Sivas’a, 4 Ekim 1919 tarihli imzasız bir telgraf gönderilir. Telgrafta bir takım hususlarla beraber Mebusan seçimlerinde ahalinin hürriyetine katiyen tecavüz olunmamasının taahhüt edilmesi talep edilir¹⁰². Bunun üzerine Sadâret’e, Meclis-i Mebusan’ın toplanmamış olmasının kabinenin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesi ve Kanun-i Esasî’nin açık hükümlerine aykırı olduğu belirtilerek, buna sebep olanların cezalandırılmasının, kanun hükümlerini uygulamayı kendisine bir görev bilecek ilk meşru hükümetin mukaddes görevi¹⁰³ olduğu beyan edilir. Resmi cevap,¹⁰⁴ Harbiye Nâzırı Cemal Paşa’dan gelir.

⁹⁸ İleri, 4 Ekim 1919, No: 623

⁹⁹ İfham, 5 Ekim 1919, No: 64

¹⁰⁰ İleri 5 Ekim 1919, No: 624

¹⁰¹ Sabah, 7 Ekim 1919, No: 10736

¹⁰² Telgrafın Heyet-i Temsiliye’yi tanımaz ve onunla imza tahtında resmi muhaberede ve fikir alışverişinde bulunmak istemez bir tarzda yazılması üzerine Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul arasında telgraflaşmalar başlar. Neticede imzasız telgrafın sadrazam tarafından Heyet-i Temsiliye’ye hitaben yazıldığı anlaşılır. Nutuk, C. I, s. 180 ve BAYSAL, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 12

¹⁰³ Nutuk, C. I, s. 182-183

¹⁰⁴ 7 Ekim 1919’da. Nutuk, C. I, s. 190-191

Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'dan yeni İntihab-ı Mebusan Kanunu hakkındaki görüşlerini açıklayabilmek için, mezkur kanunun ne nokta-i nazardan yapılmış olduğunun açıklanmasını¹⁰⁵ rica eder. Cemal Paşa da kanunun seçim zamanını kısaltmak, mebus sayısını azaltmak ve seçim tarzını kolaylaştırmak esaslarına dayandığını, bu esaslara göre seçimin ay sonunda sonuçlanacağını¹⁰⁶ bildirir. Nitekim seçim sürecini kısaltan değişiklikler, seçimin ne şekilde olacağına dair bilgileri de içererek seçim kararnamesi içerisinde açıklanacaktır.

Görüldüğü gibi, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin işbaşına gelişi ile Anadolu-İstanbul arasındaki tartışmaların yönü değişmiştir¹⁰⁷. Seçim kararı resmen açıklanmamasına rağmen, İstanbul hükümeti ile ilişkiler ve tartışmalar; seçimin tarzı, seçime müdahale olup olunmaması gibi konular çerçevesinde cereyan etmektedir. Seçimlerin yapılıp yapılmayacağı tartışılmamaktadır bile. Heyet-i Temsiliye artık amacına ulaşmıştır. Seçimler için gerekli resmi karar da hemen hemen bu muhaberatın yapıldığı günlerde ilân edilir.

Hükümet, 7 Ekim 1919'da "1335 Senesi Mebusan İntihabına Mahsus Kararname"¹⁰⁸yi yayımlar. Kararnamede, tebliğ tarihinden itibaren on beş gün içerisinde ikinci seçmenleri seçmek için birinci seçmenlerin seçim şubelerine çağırılması ve ikinci seçmenlerin seçimine başlanması istenmektedir. Yeni bir seçmen sayımı yapılmayacağı için, seçilecek ikinci seçmen ve mebus sayısının son seçimlerdeki sayı kadar olacağı belirtilir. Bu şekilde seçim sürecinin kısaltılması plânlanmıştır.

Kararnamenin yayınlanmasından sonra genel telaşın arttığını ve gayrimüslimlerin de seçim için hazırlandıklarını haber alan İfham gazetesi Başyazarı Hüseyin Ragıp; aylardır ısrarla istenen seçim hakkının elde edilmesiyle mukaddes bir görevin doğduğunu, milletin gözünü açık tutması gerektiğini, gayrimüslimlerin seçimlerde çoğunluğu sağlamak için çalıştıkları, bunun önüne geçilmesi gerektiği¹⁰⁹ uyarısında bulunur. Lâkin gayrimüslimler, seçimlerde çoğunluk sağlamak bir yana, seçimleri yer yer boykot ederek Osmanlı'dan ayrılma isteklerini bu şekilde ifade etmek isteyeceklerdir.

¹⁰⁵ Nutuk, C. I, s. 191-193

¹⁰⁶ 7/8 Ekim 1919'da. Nutuk, C. III, s. 1074

¹⁰⁷ 7 Ekim'de millî teşkilat ile hükümet arasında haberleşme olmaması için alınan tedbirlerden vazgeçilmesine, bunun için de bir beyanname yazılmasına karar verilir; BAYSAL, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 14

¹⁰⁸ Bkz. EK-1: 1335 Senesi Mebusan İntihabatına Mahsus Kararname

Seçimlerin başlaması konusunda olumlu adımlar atan Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa, gazetecilere bir beyanatta bulunarak; seçimlerin hemen başlaması için vilayetlere tebligatta bulunduğunu ve seçimlerin hızlandırılması için gerekli önlemlerin alınmakta olduğunu¹¹⁰ açıklar.

Hükümet seçimlerin tarafsız yapılması için de gerekli önlem olarak bir komisyon oluşturur¹¹¹. Seçimlerin hızlandırılması için yine ayrı bir komisyon kurulu ve bu komisyon geçici bir talimatname hazırlar¹¹². Bu talimatnamede, defterlerin oluşturulması gibi birçok maddenin bu defaya mahsus uygulanmaması istenmiş, seçimlerin hızlı bir biçimde tamamlanması için gereken önlemler alınmıştır¹¹³.

4. Meclisin Toplanma Yeri Meselesi

Meclis-i Mebusan'ın toplanması fikrinin genel kabul bulması, beraberinde toplantı yerinin neresi olacağı sorununu da getirir¹¹⁴. Konu ciddî anlamda hükümet nezdinde Amasya görüşmelerinde ele alınacaktır. Burada çıkan kararın uzun süre geçerliliğini koruyamaması üzerine, meclisin İstanbul dışında toplanmasını savunan Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'daki komutanlar arasında hususî bir toplantı düzenlenerek konu enine boyuna tartışılacaktır.

a. Amasya Görüşmeleri

Yeni kabinenin Anadolu ile irtibatı sağlayan kişisi; Heyet-i Temsiliye üyesi Cemal Paşa'dır. Mustafa Kemal ile arasında yapılan muhaberelelerin birinde Cemal Paşa, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin seçimlere kadar devam edecek geçici bir hükümet olduğunu ve hükümetin millî emel ve isteklerin gerçekleştirilmesi için çalışacağını, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin, millî teşkilatın göstereceği bir heyetle görüşmeyi arzu ettiğini¹¹⁵ bildirir. Bu diyalog neticesinde Heyet-i Temsiliye ile hükümet arasında

¹⁰⁹ İfham, 10 Ekim 1919, No: 66

¹¹⁰ Yenigün, 12 Ekim 1919, No: 205

¹¹¹ Alemdar, 13 Ekim 1919, No: 302-2602

¹¹² İfham, 20 Ekim 1919, No: 79; Ek-2: İntihab-ı Mebusan Talimatnamesi

¹¹³ Yalnız dikkatimizi çeken nokta bu son kararnamede, ertelenen eski kararnameden bahsederken 1293 tarihli kararname ibaresini kullanmasıdır. 1293'te yayınlanan geçici kararname 7 maddedir. Halbuki yeni kararname, altmışlı, yetmişli maddelerin iptalinden bahsetmektedir. Hükümetin bahsettiği kararname; 1908-1914 yılları arasında yapılan üç genel seçimde de uygulanan 20 Temmuz 1324 tarihli kararname olsa gerekir, bkz. Seçim Mevzuatı, s. 7-24

¹¹⁴ TURAN, Sivas Kongresi'nde meclisin İstanbul dışında toplanması için Mustafa Kemal'in yaptığı önerinin, anayasa değişikliği gerektirdiği için kabul edilmediğini ileri sürer, TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 27

¹¹⁵ GÖK, "Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı", s. 184

Amasya'da bir görüşme yapılması kararlaştırılır. Görüşme önerisi, Ali Rıza Paşa hükümetinden gelmiştir. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, 9 Ekim'de görüşme için Bahriye Nâzırı Sâlih Paşa'nın görevlendirildiğini bildirir, ancak görüşme yerinin Nâzırın denizden ulaşabileceği yakın bir şehir olmasını ister. Heyet-i Temsiliye de 10 Ekim günkü toplantısında Amasya'yı önerir¹¹⁶.

İstanbul-Anadolu ihtilafına son vererek bir uzlaşma sağlamak amacıyla yapılan görüşmelere hükümet, Bahriye Nâzırı Sâlih Paşa'yı gönderirken; Heyet-i Temsiliye adına, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey katılırlar. Millî mücadele tarihimizde "Amasya Mülakatı" olarak geçen görüşmeler, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında gerçekleşir.

Sivas Kongresi'nde yayınlanan ve Anadolu hareketinin karar ve istekleri olarak kamuoyuna açıklanan beyanname metni ekseninde geçen görüşmeler süresince, üçü açık ikisi gizli olmak üzere beş protokol düzenlenmiştir¹¹⁷.

Görüşmelere kadar geçen süre içerisinde Sâlih Paşa, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin hükümetten neler isteyeceklerine dair bilgi edinmiştir. Buna göre, milliyetçilerin başlıca istekleri şöyle sıralanıyordu : Barış konferansına gönderilecek delegelerin üçte birinin kendilerinden olması, Müdafaa-i Hukuk'tan olan adayların seçimlere girmesinin kabul edilmesi, hükümetçe genel af ilân edilmesi, Malta sürgünlerinin geri getirilmesine çalışılması, bu olaylarda suç işlemiş olanların cezalandırılması, kabinde Kuva-yı Millîye karşıtı olan kişilere yer verilmemesi, dış siyasette Sivas Kongresinde saptanan ilkelere uyulması, Bozkır ve Anzavur ayaklanmalarının bastırılması. Sâlih Paşa, 18 Ekim'de bunları sadrazama iletmış ve nasıl hareket edeceğine dair bilgi istemiştir¹¹⁸.

Sadrazam bu isteklere ilişkin olarak Sâlih Paşa'ya verdiği cevapta; Heyet-i Temsiliye'nin isteklerinden bir kısmı kabul edilebilir, bir kısmı kabul edilemez nitelikte olduğunu, bir üçüncü kısım için ise karar verme yetkisi Meclis-i Mebusan'a ait olup, bunların oraya sunulabileceğini, meclis açılıncaya kadar da Müdafaa-i Hukuk temsilcileri hükümete danışmanlık yapan bir kurul olarak kabul edilebileceğini

¹¹⁶ BAYKAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 15

¹¹⁷ Suna KİLİ, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, İstanbul 1982, s. 72-73, *Nutuk*, C. I s. 219-222, C. III, 1113

¹¹⁸ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 30

belirtir. Gerçi Sadrazam, Sâlih Paşa'ya gönderdiği ikinci bir yönergede Heyet-i Temsiliye'nin yabancılarla siyâsî ilişkiler kurmasından, dış basına demeçler vermesinden ve İrade-i Millîye gazetesinde İngilizler aleyhine yayın yapmasından sakınmıştı, ama genel olarak daha görüşmeler başlamadan Mustafa Kemal ile ilişkileri kesmemeye özen gösterdiği dikkat çekmektedir¹¹⁹.

Görüşmelerde asıl tartışmalar Sivas Kongresi bildirisi üzerinde yapılmış, görüş birliğine varılan noktalar bir tutanakla belirtilmiştir. İkisi gizli olmak üzere beş ayrı protokol imzalanmıştır.

Açık tutanaklardan birincisi, Sâlih Paşa'nın -Heyet-i Temsiliyece kabulünde sakınca görülmeyen- önerilerini içerir. Bunlar; İttihat ve Terakki düşüncesinin yeniden uyanmasının önlemesi, yürürlükteki yasalara göre hükümetin yapacağı herhangi bir atama veya görevden almaya karışılmaması, millî kuvvetlere karşı çıktığı için Heyet-i Temsiliyece tutuklananlar varsa serbest bırakılması, savaştaki tehcir olayında suç işleyenlerin cezalandırılmalarının yasalar ve siyaset açısından zorunlu olduğunun kabul edilmesi, Dünya savaşına girmenin doğruluğunun -doğru bulunduğu takdirde İtilaf Devletleri'ne düşmanlık sayıldığından- tartışılmasının bırakılması, taşkın gösterilerden ve sert makalelerden vazgeçilmesi, asayiş ve güveni bozacak durumlardan kaçınılması ve hükümet lehinde veya aleyhinde bir şey yazılmamasıdır.

İkinci tutanak, tartışmalarda karşılıklı uyum sağlanan konuları kapsar. Sivas Kongresi kararları ele alınmış ve maddeler üzerinde yapılan değerlendirmeler ve verilen kararlar tutanağa protokole geçirilir. Burada, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını nasıl sürdüreceği üzerinde de durulmuştu. Meclis açılıp derneklerin çalışmaları yasal güvence alındıktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kendi tüzüğüne göre varlığını sürdürebilecektir. Tüzükte öngörülen kongreler için de İstanbul dışında bir kongre toplamaya gerek olmadığı , meclis toplandıktan sonra Heyet-i Temsiliye'ye gerek kalmayacağı kabul edildi.

Meclisin toplanma yeri meselesine gelince, bu konuda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve komutanlar arasında bile henüz bir görüş birliği yoktu. Mustafa Kemal, meclisin Anadolu'da toplanmasını isterken, arkadaşlarından bir çoğu normal toplantı

¹¹⁹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 31

yerinin İstanbul olduğunu savunmuşlardı. Ne var ki Amasya’da Sâlih Paşa, Mustafa Kemal’in görüşlerine katılmıştı. Meclisin “hükümetin uygun göreceği güvenli bir yerde” toplanmasını ilke olarak kabul etmişti. Dahası, Mustafa Kemal ile özel konuşmalarında Bursa üzerinde anlaşılmıştı. Ancak, bu kabul kendi adına olup kabine adına söz veremeyeceğini de belirtmişti. Bununla birlikte hükümetteki arkadaşlarını, meclisin Anadolu’da toplanmasına razı etmeye çalışacağına, bunu başaramazsa istifa edeceğine söz vermişti. Sâlih Paşa da Heyet-i Temsiliye’nin görüşlerine katılınca başka ülkelerde de böyle bunalımlı dönemlerde meclislerin başkent dışında toplandıklarına dair örnekler bulunmuş, 1870 savaşında Fransız meclisinin Lion’da, Dünya Savaşı sonunda Alman meclisinin Weimar’da toplandığı saptanıp protokol tutanağına geçirilmişti.

Üçüncü tutanak; İttihat ve Terakki Fırkası’na üye kişilerle orduda kötülüğü görülen komutanların mebus seçilmelerini önleyici tedbirleri düzenler. İttihat ve Terakki yanlısı olmak suçlulukla eş anlamlı sayıldığından, Sivas Kongresi’nde bile delegeler, o partiyle ilişkili bulunmadıklarını yeminle belirtme gereği duymuşlardı. Bunun yanında Ermeni tehciri sırasında suç işleyenler ile milletin ve ülkenin yararları aleyhinde bulunmakla lekeli olanların seçimlerine engel olunacağı, bu uğurda her yola başvurulacağı, ancak alınan önlemlerin kişi hakları ile yasa hükümlerine aykırı olmayacağı belirtilmişti. Bunların dışında ülkedeki bütün siyasî partilerin ve Hıristiyan topluluklarının seçime katılmalarının sağlanması, böylece toplanacak meclisin bütün ülkeyi temsil ettiğinin kanıtlanması gerektiği de vurgulanmıştı. Protokole göre, bu konuda geç kalınmakla birlikte yine de elden gelen çaba gösterilecekti.

Dördüncü tutanak ise millî hareketlere katılan görevlilerin yerlerinden alınmaması, bazı komutanların ordudan kovulması ve subayların yargılanmaları konusundaki padişah buyruklarının düzeltilmesine dairdir. Malta’ya sürülenlerin gerektiğinde ilgili Türk mahkemelerinde yargılanmak üzere İstanbul’a getirilmesi, kıyım yapmış Ermenilerin yargılanması, işgalcilerin İzmir’den çekilmesi için İstanbul hükümetinin girişimde bulunması, gerekirse halka protesto toplantıları tertip ettirilmesi, Jandarma Genel Komutanı, İstanbul Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Nâzırı Müsteşarının değiştirilmesi, İngiliz Muhipler Cemiyeti’nin İstanbul halkı üzerindeki girişimlerinin önlenmesi, yabancılardan para alan işbirlikçi dernek ve

gazetelerin millî hareketi kötöleyen çalışma ve yayınlara son vermesi, Aydın'daki millî kuvvetlerin arttırılması ve gıda sorunlarının çözülmesi, millî harekete katılmış memurların yerlerinden alınmaması gibi maddeleri içerir. Protokoldeki Müslüman Türklere karşı kıyım hareketlerine katılmış olan Ermenilerin mahkemeye verilmelerine dair madde de kesin karar, Meclis-i Mebusan'a bırakılmıştı. Sâlih Paşa açık bir yükümlülük altına girmek istemediğinden Heyet-i Temsiliye'nin hükümetten istediklerini içeren bu protokolü imzalamamış ve gizli kalmasını dilemişti.

Gizli tutulmasına karar verildiğinden taraflarca imzalanmayan beşinci tutanak Paris Barış Konferansına gidebilecek delegeleri, uzmanları ve yazı kurulunu oluşturan üçlü bir liste içermektedir. Bununla birlikte hükümetin delegelerde aranacak nitelikler konusundaki genel ilkelere ters düşmemek şartıyla liste de değişiklik yapmasına imkân tanınmıştı. Bu konuda kendisi karar verecektir. İmzasız beşinci tutanak; Barış Konferansına gidebilecek kişilerin adlarını¹²⁰ içermekteydi.

Görünüşte, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında bir yerde toplanması kararlaştırılmıştır. Fakat Sâlih Paşa, bu hususta muvaffak olamayacak, hükümete kararı kabul ettiremeyecektir. Yine de hükümetin, Heyet-i Temsiliye tarafından resmen desteklenmesi, ancak bu görüşmelerden sonra olmuştur¹²¹. Görüşmeler, İstanbul hükümetinin Anadolu'yu; millî mücadelenin resmi organı olan Heyet-i Temsiliye'yi tanıması anlamına geldiği için önem taşır. Artık İstanbul Müdafaa-i Hukuk hareketine isyancı gözüyle bakmamaktadır.

Hükümet Amasya'da verilen kararları memnurlukla karşılar fakat meclisin İstanbul dışında toplanmasını bir çok yönden sakıncalı bulur. Mustafa Kemal, Anadolu aleyhine dönen İstanbul'dan bir açıklama ister. Gelen cevapta Cemal Paşa; meclisin malum sebeplerden ötürü İstanbul'da toplanmak mecburiyetini belirtir.

Bu sebepler şöyle sıralanır: İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin birliklerinin bulunması meclis çalışmalarına engel olmayacaktır. Çünkü, söz konusu devletlerin

¹²⁰ Nutuk, C. I, s. 219-222, C. III, s. 1113, TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 31-36, KİLİ, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 72-73

¹²¹ "Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin aciz, nazar-ı şahanede bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen hareket-i millîyeye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, maahaza, zat-ı şahanenin ilk fırsatta bunları ıskat ile yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek isteyeceği cihetle, Meclis-i Millî teşekkül edip vezâif-i teşriyesini ifaya mübaşeret edinceye kadar, Heyet-i Temsiliye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu" BAYSAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 35-36

hepsi ‘Meşrutiyet’ ile yani, parlâmenter sistemle yönetildiklerinden Meclis-i Mebusan’a saldırmaları söz konusu olamaz. Onların istemedikleri bazı kişiler olabilir, ama bunların da memleket selameti için bir fedakârlık daha gösterip mebusluklarından istifa etmeleriyle bu sakınca giderilebilir. Bunalımlı dönemde devlet ve mebusların daima birbirleriyle ilişkide bulunmaları gerekir. Bu nedenle Nâzırların İstanbul’da , mebusların taşrada bulunmaları doğru değildir. Ayrıca sadrazam ve Dahiliye Nâzırı’nın bir yandan sürekli olarak meclis ile ilişkide bulunmaları, bir yandan da başkentten ayrılmamaları gerekeceğinden, bu zorunlulukların birleştirilmesine de imkân yoktur. Meclisin Anadolu’da toplanması İstanbul’dan başka ikinci bir merkezin oluşturulması anlamına geleceğinden; İtilaf Devletleri ve özellikle Venizelos, bunu İstanbul’un geleceğinin belirlenmesinde aleyhte kullanacaklardır. Meclis Anadolu’da açılacak olursa, seçimlere katılmamakta kararsız olan bazı siyasi fırkalarla, Müslüman olmayan topluluklar seçimi boykot edeceklerdir ya da seçilenler Anadolu’ya gitmeyecek, meclis toplanmak için gerekli çoğunluğu sağlayamayacaktır¹²².

Paşa, bu hususta memleketin, özellikle de İstanbul’daki teşkilatın görüşünü almak gerektiğini düşünür¹²³. Görüşleri sorulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile komutanlardan da farklı cevaplar gelmeye başlamıştır. İstanbul teşkilât merkezinden gönderilen cevapta, teşkilata mensup zevat ve devlet erkanının birçoğunun birleştiği ve Meclis-i Mebusan’ın kesinlikle İstanbul’da toplanması gerekliliği belirtilir¹²⁴. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Mebusan’ın İstanbul’da toplanmasının tehlikeli ve mahzurlu olduğunu, mevcut tehlikenin bütün milletvekilleri için akla geldiğini ispata çalışan bir cevap¹²⁵ gönderir. Bursa teşkilatı ise meclisin Bursa’da toplanmasını

¹²² TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 37

¹²³ Bu amaçla, 13 Ekim’de gönderdiği ilk yoklama telgrafına; Mebusan’ın İstanbul’da toplanmasında bir mahzur ve tehlike olmadığı, İtilaf Devletleri’nin herhangi bir hareketinin medeni dünyaya karşı olumsuz tesir yapacağı, yalnız meclis mevcut yetkilerini genişletmeye teşebbüs ederse, padişahın meclisi feshetmeye kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları, İtilaf Devletleri’nin de bundan istifade ederek devlete ve zevata taarruz etmeye cesaret etmeleri muhtemeldir, cevabını almıştır. Nutuk, C. I, s. 238

¹²⁴ 30 Ekim 1919 tarihli telgrafta ayrıca, sadrazamın, meclisin İstanbul’da vicdan huzuruyla karar alabileceğine dair ecnebilere söz alarak vaat ettiği, Rauf ve Bekir Sami Beylerin İstanbul’a gelmemesi istenilerek, bunlar için teminat almanın mümkün olmayacağından mebus olurlarsa mezun olarak ve yahut mebus olmayarak daha yüce ‘mahbub-u kulüb’ kalmaları tavsiye edilir, Nutuk, C. I, s. 239, C. III, s. 1132-1133

¹²⁵ “...Asıl şayan-ı işğrab nokta, bizi malum-ül-esami iki üç kişiyi teminde izhar-ı aczedden hükümetin, diğer mebusları nasıl vikaye edebileceği meselesidir. Bizde yavaş yavaş hasıl olmaya başlayan fikr ve kanaat, maalesef ecnebler değil, belki onlardan ziyade hükümet rical-i hazırası ile zevat-ı saireden bazılarının bizi, mahzurlu addeylemekte olmalarıdır”, Nutuk, C. I, s. 239-240, devam eden

önerir¹²⁶. Mustafa Kemal'den de destek bulan bu öneri, İtilaf Devletleri'nde özellikle İngiliz çevrelerinde yeni yorum ve tasarımlara yol açmıştır. Bu tasarımlar da Mustafa Kemal'in meclisin Bursa'da toplanması için ısrar ettiği haberlerine dayanmaktadır¹²⁷.

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa ile görüşmesinde, Mustafa Kemal'in meclisin Bursa'da toplanmasını isteği yolundaki haberin doğru olduğuna kanaat getirmişti. Bunun üzerine 4 Kasım 1919'da Dışişleri Bakını Curzon'a gönderdiği mektubuna Türklerin İstanbul'dan atılmasına dair bir rapor eklemiştir¹²⁸.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, meclisin toplanma yeri için hükümetin kararının yerinde olup olmadığını zaman ve olaylar gösterecektir¹²⁹ şeklinde cevap verir. Gelişmeler, özellikle İstanbul açısından tartışmalara son noktanın konulduğu anlamı taşısa da Mustafa Kemal Paşa, daha bir çok ortamda meseleyi gündeme getirecektir. Hükümet ise bu tavrı ile İstanbul ve Anadolu'nun millî mücadelede birleşmesi için önemli bir fırsatı kaçırmıştır.

b. Komutanlar Toplantısı

Müdafaa-i Hukuk teşkilatının içerisinde de zıtlıkların görüldüğü meclisin toplanma yeri meselesine karar vermek, bunun yanında toplanma sonrası Heyet-i Temsiliye ve Teşkilat-ı Millîyenin alacağı şekil ve faaliyet tarzı ile Paris Sulh Konferansı'nın hakkımızdaki müspet veya menfi bir karar vermesi haline karşı hareket tarzını belirlemek amacıyla Sivas'ta, Heyet-i Temsiliye'ye dahil olan ve

muhaberatta Kara Vasıf Bey, ısrarla meclisin İstanbul'da toplanmasını savunur. Bkz. Nutuk, C. I, s. 240-241, C. III, s. 1133-1139

¹²⁶ Muhittin ÜNAL, Meralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1994, s. 215

¹²⁷ Yalnız İstanbul'da değil, Türkiye'nin her yöresinde olup bitenleri örgütleri, adamları ve ajanları aracılığıyla yakından izleyen İngilizler, o dönemde Osmanlı Hariciye Nezareti'nden belge bile çaldırıyorlardı. Heyet-i Temsiliye, Nezaretten çalınan belgelerin İngilizlere satıldığına dair haberler üzerine Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'yı uyarma gereği duyulacaktı. TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 41

¹²⁸ "Meclisin Bursa'da toplanması, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi ve üçüncü derecede bir devlet durumuna düşmesi demektir. İngiltere açısından bunu olumlu karşılamak gerekir. Eğer böyle olursa çok eskiden bu yana imparatorluklar başkenti olan İstanbul, bu küçük devlet için fazla gelecektir. İstanbul, İslamiyet için kutsal bir kent değildir. Osmanlı hanedanı tükenmiştir. Türkler de yalnız başlarına İngiltere'ye karşı gelemes. Bu nedenle İstanbul, Tanca gibi uluslar arası bir rejimle yönetilebilir. İngiltere'de bu büyük önemli kenti 'rehine' olarak elinde tutabilir", TURAN. Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 41

¹²⁹ Nutuk, C. I, s. 251 (5.11.1919)

olmayıp da beraberliklerinden faydalanılan şahıs ve kumandanların katılımıyla¹³⁰ bir toplantı düzenlenir. Toplantı öncesinde Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi-Saruhan Heyetleri meclisin İstanbul'da toplanmasını savunurken, Trakya-Paşaeli, İstanbul civarında uygun görmektedir.

16 Kasım'dan 29 Kasım'a kadar süren müzakerelerde;¹³¹ Meclis-i Millî'nin İstanbul'da toplanmasındaki mahzur ve tehlikelere rağmen, hükümetin İstanbul'da toplanmayı desteklemesi yüzünden ve memleketi buhrana düşmüş göstermekten çekinerek İstanbul'da toplanma mecburiyeti kabul edilir¹³².

Bir taraftan da meclisin İstanbul'da toplanması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve onun yönetiminde bulunan millî kuvvetlerin işine yarayacağı düşüncesi belirginleşmeye başlamıştır¹³³. Meclisin İstanbul'da açılması, kısa bir süre sonra fesihle son bulacak ve Anadolu'da yeni bir meclis açmak fikri, uygulama safhasına geçecektir.

Sivas'ta alınan kararlar doğrultusunda, seçilen mebuslara tebliğ edilmek üzere bir talimat hazırlanır. Talimatta; İstanbul'un mevcut durumundan bahisle, meclisin toplanma yerinin İstanbul'da veya İstanbul dışında olmasının mahzurları belirtilerek,

¹³⁰ Nutuk'ta toplantı tutanaklarının sonunda şu kişilerin imzalarının olduğu belirtilir: *Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşa, Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya, Hüseyin Rauf, Rüstem, Hüseyin Selahattin, Hüsrev, Ömer Mümtaz, Ali Fuat, Bekir Sami, Vâsıf. K. 12 Erkan-ı Harbiye Reisi Şemsettin.* Ruf Bey'in hatıralarında bu isimlere ilaveten; Fahrettin Altay, Refet Bey, Ratıpzade Mustafa Bey, Haydar Bey, Hilmi Bey, Hoca Rauf Efendi ve Reşit Paşa vardır. Cemal KUTAY, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, C. 4, İstanbul 1992, s. 413-414

¹³¹ Bkz. toplantıların ayrıntıları için Nutuk, C. I, s. 243-244. Hasan İzzettin DİNAMO, *Kutsal İsyan*, C. V, İstanbul 1967, s. 7-41, ayrıca; görüşmelerin tam tutanakları için; Uluğ İĞDEMİR, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara 1989 ve Sadi BORAK, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Demeçleri*, Ankara 1980, s. 32-128

¹³² Bu zaruriyet bizzat Mustafa Kemal tarafından gerekçeleriyle 18/19 Kasım 1919'da Bursa teşkilatına bildirilmiştir; ÜNAL, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 221

¹³³ Bursa'dan 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Rauf Bey'e bir mektupla meclisin Bursa'da toplanmasını tavsiye eder. Bu konuda Mustafa Kemal'in Rauf Bey'e İstanbul için görülen tehlikeyi, Bursa için de görüp görmediği sorusuna Rauf Bey: *"Aynen vaki...Benim İstanbul için düşüncem, meclisin İstanbul'da toplanmasının tamamen ortadan kaldırarak şeklindedir. Yani İstanbul'da bugün vaki olan fiili işgalin, resmiye çevrilmesi ve işgalcileri buna mecbur bırakmaktır. O zaman milletimiz istiklâlimizi temin edecek mücadelenin Anadolu'nun bağrında toplanması zarureti kavrayacaktır. Bu yer de, Ali Fuat'ın teklifi Ankara'dır. Zaten Ankara istikametinde yola çıktığımızda mevzuun perdesi de kalkmış olacaktır."* der. Mustafa Kemal bir müddet düşünür: *"İnşa-Allah duan makbul olur!...Ben İngilizlerin bizim bu oyunumuza düşeceklerini tahmin etmiyorum"* der: KUTAY, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, C. 4, s. 412. İstanbul'un işgal edilip Meclis-i Mebusan'ın basılabileceğine dair bir tahmin üzerine benzer konuşmalar Rauf Bey ile Kâzım Karabekir arasında da geçmiştir. Rauf Bey Karabekir'e, böyle bir durumda *"Anadolu'da millî hükümeti kurmaya muvaffak olmanız için, meclisin ortasında bomba*

meclisin İstanbul dışında toplanmasına kanunen imkân kalmadığını, mebusların tercihi ile İstanbul dışında toplanmasının millî meclis özelliği taşıyacağı, fakat hükümet ile millet arasında münasebetin kopması derecesine getireceği izah edildikten sonra toplanma öncesi mebusların alması gereken tedbir ve tertip olarak; Meclis-i Mebusan'da vatanın tamamını ve devlet ve milletin istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmenin gerekliliği, mebusların bu hususlarda Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne'de toplanmaları ve grup oluşturma konusundaki düşüncelerini Heyet-i Millîyeye bildirmeleri rica edilir¹³⁴. Heyet-i Temsiliye'nin, millî vazifesine devam etmesine karar verilir.

patlatarak mendimi feda edeceğim" şeklinde bir ifade kullanmıştır. ORBAY, **Cehennem Değirmeni – Siyasi Hatıralarım** – . C. I, s. 288-289. Nitekim, işgalde kaçmayarak kendini feda edecektir.

¹³⁴ Nutuk, C. I, s. 245-247

II. BÖLÜM

1919 SEÇİMLERİ

A. FIRKALARIN SEÇİM STRATEJİLERİ VE KATILIM SORUNU

Osmanlı parlamento tarihinin altıncı genel seçimi olacak seçimler¹³⁵, ülkenin bir çok yeri işgale uğramış ve devletin geleceği açısından çok önemli bir barış antlaşması imzalanmak üzere olmasına rağmen, yoğun bir siyasî mücadele ortamı içerisinde cereyan edecektir. Ekim ayı sonlarından itibaren Meclis-i Mebusan'ın açılış tarihine kadar süren seçimlere, varlığı tartışılan İttihat ve Terakki'nin veya onun devamı olduğu varsayılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin müdahale etmesi, bu nedenle bazı firkaların katılamaması, yine Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerin seçimleri boykot etmesi ve işgal altındaki yerlerde seçimlerin engellenmesi, dönemin önemli olaylarını teşkil etmektedir. Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri meselesi de günceliğini korumuş, seçimler esnasında bile değişik kesimlerde tartışma konusu olmuştur.

Seçimler, normal şartlarda iki aylık bir süreyi kapsamaktadır. Fakat 1919 seçimleri için yayınlanan kararnamede¹³⁶ bu sürenin kısaltılması için birinci seçmen belirlenmesi, bu seçmenleri kapsayan seçmen listelerinin askıda bekletilmesi gibi zaman kaybettiren hususlar bu sefere mahsus ertelenir. Osmanlı nüfus cüzdanına sahip her vatandaş, Ekimin 10'undan itibaren on beş gün zarfında ikinci seçmenleri seçecektir. Mebusları seçecek olan bu ikinci seçmenler, beş gün içerisinde ilgili kaza merkezine gidip mebus seçimine başlayacaklardır. Mebus ve ikinci seçmen sayısı ise yeni bir nüfus veya seçmen sayımına gidilmeden, son seçimden sonra aradan bir büyük cihan harbi geçmesine rağmen bir önceki seçimle aynı tutulur. Mebus seçimi de bir gün içerisinde değil, belirli bir süreçte tamamlanır. Bu seçim sistemi, ulaşım ve haberleşme zorlukları; emirlerin duyurulabilmesi, seçmenlerin bir merkeze toplanabilmesi ve katip bulma gibi zorluklar nedeniyle sonuç almanın uzun sürmesi, tüm tedbirlere rağmen seçimleri yaklaşık iki buçuk aylık bir sürece dağılmıştır. Seçimlerin tüm yurttan, değil aynı hafta, aynı ay yapılması bile mümkün olmayacaktır.

¹³⁵ Daha önceki seçimler; 1876,1877,1908,1912 ve 1914 yıllarında yapılmıştır.

¹³⁶ Bkz. EK – 1: 1335 Senesi Mebusan İntihabatına Mahsus Karamame

1. Seçim Mücadelesinde Fırkalar

Seçim sürecinde siyasî hayatta II. Meşrutiyet döneminin geniş tabanlı fırkalarından İttihat ve Terakki'nin bakiyesi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası¹³⁷'nin yeni versiyonu haricinde hiçbir siyasî fırka kalmamıştı. Fakat siyasî mücadele azalmamış, bilakis daha da artmıştır, denilebilir. 1918 sonlarından itibaren seçimlere kadar devlet, Mondros mütarekesinin ağır şartları altında hayatta kalma mücadelesi verirken başkentte otuz üç siyasî fırkanın kurulmuş olması bu mücadelenin boyutlarını belirler.

Fırka sayısının bolluğu, değişik kişi ve grupların, 1918'de Meclis-i Mebusan'ın feshi ve İttihat ve Terakki'nin harpteki başarısızlığının sorumluluğunu üzerinde hissederek kendini feshetmesiyle siyasî hayatta doğan boşluğu doldurmayı, yapılacak seçimlerde İttihat ve Terakki'nin yerini almayı düşünmelerine bağlayabiliriz. Bunlara gizli veya açık faaliyette bulunan ve siyasî nitelikli olamayan örgütleri de eklemek gerekir. Bunun yanında feshedilen İttihat ve Terakki'nin, yurt çapına yayılmış teşkilatını göz önünde bulundurularak, bu mevcut tabanı değerlendirmek isteyen ve bizzat fırkasının feshi sırasında ve sonrasında kurulmuş İttihat ve Terakki devamı iki fırka da mütareke döneminin çeşitlenmesinde etkili olmuştur.

İrili ufaklı her çeşit siyasî fırka ve kuruluşların çatışması bazen aydınları harekete getirmiştir. Memleketin birliğe ve sulh ve selamete ihtiyacı olduğunu düşünenlerce, bir yandan partiler üstü kuruluşlar oluşturulmuştur. Bir yandan da geçici de olsa bunları birleştirme girişimlerine geçilmiştir. Selamet-i Amme¹³⁸ ve Vahdet-i Millîye¹³⁹ heyetleri birinci kategoriye girerler. Ara bulucu ve ortak eylem araştırmacı girişimler arasında İttihatçılıktan vazgeçmiş, mütareke seçkini olmak için çırpınan

¹³⁷ 1912 seçimleriyle dağılan fırka, 14 Ocak 1919'da yeniden faaliyete geçer. Müşir Nuri Paşa, başkanlığında ve Zeki Paşa, Seyit Abdülkadir Efendi, Mustafa Sabri Efendi, Vasfi Efendi gibi isimlerin yönetiminde. 1919 seçimleri sonrasında firkada yine görüş ve anlayış bakımından ayrılıklar baş gösterecek ve fırka muhafazakar ve mutedil olarak ikiye bölünecektir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası İstanbul'dan başka Anadolu'da da teşkilat kurmuş ve şubeler açmıştır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 271-288

¹³⁸ 9 Kasım 1918'de eski Beyrut Valisi Edhem, yazarlardan Asaf Muammer, Şura-yı Devlet eski azalarından Reşad Fuad Bey, Konya eski Mebusu Zeynel-âbidin gibi isimler tarafından kurulmuştur. Üç maddelik bir nizamname ile kendisini bütün fırkaların özel amaçlarının üstünde bir kuruluş olarak niteleyen heyet, bu amacını Hürriyet ve İtilaf ve Sulh ve Selamet fırkalarıyla kurulacak bir yüksek heyet içinde gerçekleştirmek istemiştir. Fakat girişim başarılı olamamış, üyeleri çeşitli partilere dağılmışlardır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 109-110

¹³⁹ Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Cevat Paşa gibi kişilerce 6 Mart 1919'da, partiler arası ya da üstü sürekli bir topluluk kurulması amacıyla kurulan heyet, İstanbul hükümeti ve Müdafaa-i

Ahmet Rıza Bey'in ve Hürriyetperver Avam Fırkası¹⁴⁰'nın girişimleri başta gelir. Bunları Dr. Esat Paşa'nın önderliğindeki Millî Kongre¹⁴¹ izleyecektir.

Bu çoğunluğa rağmen 1919 seçimleri, sınırlı sayıda fırkanın katıldığı ve bir kısım fırka ve cemiyetlerin boykot ettiği bir seçim olmuştur. Katılımın az olması ve boykot, genelde Anadolu'nun Müdafaa-i Hukuk veya İttihat ve Terakki'nin kontrolünde olduğu ve seçimlerin bu grupların müdahalesiyle tarafsız cereyan etmeyeceği / etmediği düşüncesiyle olmuştur.

Mondros Mütarekesi ile başlayan süreç içerisinde Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve gelişen olaylar, 1908 İnkılabıyla başlayan Osmanlı Meşrutiyeti meclislerinin değişmez çoğunluğu, hatta meşrutiyetin müsebbibi; Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin resmîyetinde sonu olmuş, Kasım 1918'de toplanan kongrede fırkanın feshine ve başka bir isim altında yeni bir fırka kurulmasına karar verilmişti¹⁴². Yeni kurulan fırkanın ismi Teceddüt olarak belirlenmiştir. Fırkanın fesih kongresiyle hukuken var olmamasına karşılık, fiilen yol olduğu ya da intihar ettiği kabul edilecek bir fikir değildir. Şöyle ki: Önce, muhaliflerinin egemen oldukları İstanbul'da, belli başlı üyelerinin ve mebuslarının bir kısmı Hürriyetperver Avam, Teceddüt ve Radikal Avam fırkalarına girmişler, parlamento ve siyasal yaşamdan ayrılmamışlardır. İkinci olarak, henüz kapanmayan şubeleri ve kulüpleriyle İttihat ve Terakki Anadolu'da ve Trakya'da hâlâ ayakta. Örgütün Müdafaa-i Hukuk hareketinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur¹⁴³.

Hukuk ile aralarının açılması sonrası Ahmet Rıza Bey'in 19 Eylül 1919'da yurt dışına çıkışıyla son bulmuştur. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 430-437

¹⁴⁰ Ekim 1918'de Ali Fethi ve Hüseyin Kadri Beyler tarafından Mebusan içinde kurulmuş bir fırkadır. Kurucularının tümü İttihat ve Terakki'nin eski mebuslarıdır ve onun niteliklerini taşıyıcı sayılabilir. Fakat yasal mirasçısı değildir. 6 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetince İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski üyeleri oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 91-94

¹⁴¹ 29 Kasım 1918'de 52 derneğin birleşmesiyle Göz tabibi Esat Paşa, Halide Edip Hanım, Ferit Paşa ve onun gibi bazı fırkaların önde gelen isimlerinin gayretiyle kurulmuştur. Partiler arası –hatta üstü- olarak kurulduğunu bildiren dernek, sarıldığı gibi bir 'kongre' değildir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 168

¹⁴² Kasım ayı başında fırkanın son kongresi toplanır. Kongrenin 5 Kasım 1918'deki son toplantısında 4 çekimser, 9 olumsuz oya karşı 35 oyla fırka feshedilmiştir. Mehmet KABASAKAL, *Türkiye'de Siyasal Fırka Örgütlenmesi*, İstanbul 1991, s. 60

¹⁴³ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 74, ayrıca fiiliyatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sona ermediği, Kuva-yi Milliye hareketinin örgütlenmesi ve yönetiminin tamamen bu cemiyetin etkisiyle gerçekleştiği tezi üzerine; Erik Jan ZÜRCHER, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul 1985.

Mütarekeden sonra lider kadrosunun yurt dışına kaçması ve ileri gelenlerinin tutuklanıp sürgüne gönderilmesin rağmen İttihat ve Terakki'nin kolay kolay yok olmayacağını bilincinde olan Damat Ferit Paşa da sadrazamlığı döneminde İttihatçıların takibinden vazgeçmez. Fırkanın yerine kurulan Teceddüt ve daha sonra yine eski İttihatçılar tarafından kurulacak olan Hürriyetperver Avam fırkaları, Damat Ferit Paşa zamanında, 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla feshedilir¹⁴⁴.

Tüm bu çalışmalara karşın Damat Ferit ve onun düşüncesindeki çevrelerde - Hürriyet ve İtilafçı zihniyette- İttihatçılığın devam ettiği düşüncesi, mütareke dönemi boyunca, bilhassa seçimlerde etkisini gösterecektir. Ara dönemde kurulan onlarca fırka ve cemiyet, seçim kararıyla birlikte ilgilerini seçimlere çevirirken, Müdafaa-i Hukuk hareketinin İttihatçılık olup olmadığı konusunda tereddütlere düşeceklerdir. Bunda seçimlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin etkisi ve denetimi altında cereyan ettiği iddiaları sebep olmuştur. Ülkenin kurtuluşu için ortaya çıkmış bir cemiyetin, bir siyasî fırka gibi seçimlerle iştigal etmesi, Cihan Harbi'nin kaybedilmesi üzerine kapanan İttihat ve Terakki'nin yeni versiyonu olarak yorumlanmıştır.

Yenilginin tek sorumlusu sayılan İttihat ve Terakki'nin ezelî düşmanı Hürriyet ve İtilaf Fırkası, siyasî hayat hakim görünüştedir. Yabancı ve işgal makamlar tarafından da desteklenmektedir. İttihat ve Terakki düşmanlığını kendisi için tek gerçek program sayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, siyasal kutuplaşmanın bir başındadır. Anadolu Hareketi de İttihatçı sayıldığı için, muhalefeti, bu yeni oluşumu da kapsamaktadır. Çünkü İttihatçı olan, görünen ve gösterilen ne varsa Onun karşısındadır ve onları Bolşeviklikle suçlamaya hazırdır¹⁴⁵.

Bu dönem, çok sayıda siyasî fırka programları teşkil edecek derecede zengin olduğu gibi, siyasetle uğraşacak teşekküllerin çeşitlenmesine de sebep olmuştur. Gerçekten de devletin ne olacağı düşüncesi sadece siyasî partilere değil, "Heyet", "Cemiyet" gibi değişik isimler altındaki teşekküllere de vücut vermiştir¹⁴⁶. Bu itibarla mütareke devresinin siyasî fırkalarının yanı sıra bu tip teşekküllerin de nazara

¹⁴⁴ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 112-122

¹⁴⁵ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 60

¹⁴⁶ Bu dönemin insanlarında 'cemiyet' sözcüğü 'fırka'ya oranla daha az alerji uyandırmaktadır. Fırka, daha iddialı ve sorunlu bir çalışmadır. Cemiyetin ise kurulması daha kolaydır. Fırkacılık artık insanları ürkütmekte, uzaklaştırmakta ve kavgaya götürmektedir. Cemiyetlerin bir özelliği de tümünün siyasî olmasıdır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 22

alınması zaruridir. Çünkü onlar da siyasi ve hukukî hadiselerle karışmışlar, bu olayları tefsir ve çözmek istemişlerdir¹⁴⁷.

1919 seçimleri, seçim kararnamesinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra başlar. Seçimlerdeki ilk işlemler, yani ikinci seçmenlerin belirlenmesi, siyasi fırkaları doğrudan ilgilendirmez. Daha doğrusu fırkalar, ikinci seçmenlerin belirlenmesine etki edecek kadar geniş bir örgüt veya güce sahip değildirlir.

a. Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Seçimlerde hükümeti ve fırkaları ilgilendiren kısım, mebus seçimleri olmuştur. Seçim bölgelerinin çoğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin denetiminde olduğu için cemiyetin tutumu, seçim süresince önemli ve sonuçları belirleyici olmuştur.

Cemiyet Heyet-i Temsiliyesi ise 12 Ekim'de teşkilatına yayınladığı bir genelge ile Meclis-i Mebusan'da milliyetperver bir grubun temini için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarına sadık, bilgili ve ahlaklı kişilerin mebus seçilmesi için tavsiyelerde bulunulur¹⁴⁸. 12 Ekim'de Bursa'daki 56. Tümen Kumandanlığı'na gönderilen telgrafta da “*Cemiyetimiz, seçimlere gereksiz müdahalelerde bulunmayacak ve aday da göstermeyecektir. Daha ziyade, Cemiyetlerimizin milli vicdandan doğan nokta-i nazarı bizim için önemlidir. Öngördüğümüz esasları kabul edenler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylıklarını koyacaklar ve Sivas'a da bilgi verilecektir*”¹⁴⁹. Nutuk'ta da Mustafa Kemal durumu şöyle ifade eder: “*Cemiyet namına aday ilân etmemeyi prensip kabul etmekle beraber, mebus olmak teşebbüsünde bulunanların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarını ve kararlarını kabul etmiş zevattan olmasını çok arzu ediyor ve bu zevatın kendiliklerinden cemiyet adına adaylıklarını açıklamaları gereğine işaret*

¹⁴⁷ İngiliz Muhipleri ve Kürdistan Teali Cemiyetlerinin 1919 seçimlerine katılmama kararı vermeleri, Mühendisler Cemiyeti'nin ise bilakis aday göstermek istemesi durumun canlı örnekleridir; Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s. 403

¹⁴⁸ BAYKAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 18-19

¹⁴⁹ Bir gün sonra 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Bey'den gelen telgrafta da “*Milli Meclis'te millî maksadımızın kolaylıkla kabul ettirilebilmesi için vatansever zevattan seçtirilmesi için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri nezdinde girişimde bulunulması ve katiyetle hataya meydan verilmemesinin temini*” önemli rica edilir; ÜNAL, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 174-175. Hatıratıta, Bursa ve havalisinden seçilmesi istenen zevata dair istekleri içeren birçok telgraflar mevcuttur, bkz. aynı eser, s. 175-204

*ediyorduk*¹⁵⁰. Burada üstü kapalı olarak az çok müdahale edildiği izlenimi vardır. Fakat seçimlerde Heyet-i Temsiliye'nin faal rol oynadığına dair tutanaklarda birçok örnek bulmak mümkündür.

Hükümet ise İttihat ve Terakkililerin meclise girmelerine karşı olduğu gibi milliyetçilerin ağır basmasını istememektedirler. Zira gerek padişah, gerekse İtilaf Devletleri'nin gözünde milliyetçilerle, İttihat ve Terakkililer arasında fazla bir fark yoktur. Bir bakıma iki cami arasında kalmış olan hükümet açısından cemiyete bağlı olanlarla her hangi bir örgüte mensup olanlar arasında – İttihatçı olmamak şartıyla – fark olmamalı ve hepsi de şanslarını denemelidir¹⁵¹.

Hükümet, İttihatçılık konusunda seçim kararnamesinin ardından görüşünü belirtir. 9 Ekim'de Cemal Paşa vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye'den seçimlerin serbest cereyan etmesi gerektiğinin, hatta İttihatçılıkla münasebetlerinin bulunmadığının bir tamim ile bildirilmesini¹⁵² ister. Bu, aynı zamanda seçimlerde Heyet-i Temsiliye'nin gücünün ne kadar etkili olabileceğinin ve Müdafaa-i Hukuk ile ittihatçılık arasında fazla bir fark olmadığının az çok hükümetçe bilindiği anlamına gelir ki bu tip endişe ve şüphe içeren istekler, zaman zaman hükümetçe dile getirilecektir.

Tasvir-i Efkâr başyazarı Velit Bey de Kuva-yi Millîyenin durumu hakkında açık bilgi almak üzere 13 Ekim 1919'da yirmi sorudan oluşan bir telgraf gönderir. Bu telgrafta seçimlere dair soruya Mustafa Kemal, seçimlere gayr-i meşru bir suretle müdahalede bulunmayıp milleti serbest bırakmaktan yana olduklarını, yalnız cemiyet ilkelerini kabul edenlerin seçimlerde başarılı olmalarını temenni ettiklerini bildirir. Seçim için aday olup olmadığına, olursa nereden olacağı sorusuna ise; *“mebus namzetliğimi vazetmedim ve etmeyeceğim ve fakat millet herhangi bir yerden beni mebusluğa intihap ederse maal-iftihar kabul ederim”*¹⁵³ şeklinde cevap verir¹⁵⁴. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçim işlerinde ne derece etkili olduğunu anlamak için Heyet-i Temsiliye'nin Ekim ayının ilk yarısındaki kararlarına bakmak yeterlidir.

¹⁵⁰ Nutuk, C. I, s. 209. Ayrıca 11 Kasım 1919'da Balıkesir'de Fırka Kumandanı Kâzım Bey'e, Konya'da 12. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye üyelerinden Refet Bey'e, Bursa'da Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'e bu hususta emirler verilmiştir. Bkz. Nutuk, C. III, s. 1091-1093

¹⁵¹ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 150

¹⁵² Nutuk, C. I, s. 200

¹⁵³ Fakat bu tarihlerden çok önce, 25 Ağustos'ta bir sohbet sırasında yine Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması üzerinde durmuş ve kendisinin Erzurum'dan mebus seçilmesini istemiştir; TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. II, s. 92

b. Fırkaların Seçim Boykotu

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, hakim olduğu Anadolu'da seçimleri şekillendirmeye çalışırken diğer tarafta, başkentte, seçim konusunda ilk harekete geçen fırkalardan biri Hürriyet ve İtilaf olmuştur. Başta Damat Ferit Paşa olmak üzere fırka, bütün şubeleri ve peyk dernekler ve partilerle birlikte başlangıçta seçimlere katılma konusunda kararsızdılar. Gazetelere göre, katılma kararı kat'i olmamakla birlikte katılma durumunda program gereğince hareket edeceği, bu arada çeşitli Osmanlı unsurlarla anlaşarak bunlardan da aday göstereceği bildirilmiştir¹⁵⁵. Seçimlere katılıp katılmama tereddüdü henüz karara dönüşmeyen fırka, bütün cemiyet ve fırkalardan millî harekete karşı alınacak vaziyeti görüşmek üzere murahhas ister. Fakat bu teşebbüs sonuçsuz kalır¹⁵⁶.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kuva-yi Millîyenin baskısı altındaki seçimlerin serbest olmayacağını düşünmektedir. Muhtırada millî harekât ve Anadolu'da Hürriyet ve İtilaf mensuplarının kovuşturulması eleştirilir, seçimlerin gümrükten mal kaçırıcısına yapıldığı iddia edilerek seçimlere katılıp katılmama konusunda bir karara varabilmek için hükümet görüşünün açıklanması istenir¹⁵⁷.

Bu muhtıranın etkisiyle olsa gerek, Dahiliye Nezareti, 16 Ekim'de bir genelge çıkarır. Bunda; seçmenlerin hiçbir etkiye tabi olmamasının, hiçbir taraftan etki edilmemesinin üzerinde durulur, seçimin medeni dünyanın gözü önünde cereyan etmekte olduğu hatırlatılarak seçilen meclis, herhangi bir fırka ile bir takım kişilerin isteklerinin hizmetçisi olursa, hele ülkeyi emsali görülmemiş musibetlere giriftar edenler –İttihatçılar– meclise girecek olurlarsa bütün medeniyet alemi önünde milletin kendisine fenalık edenleri ayırt edecek siyasî rüşten yoksun olduğu anlamına geleceğinden vatan için zararlı olacağı ifade edilir¹⁵⁸. Bu genelge üzerine Hürriyet ve

¹⁵⁴ Nutuk, C. III, s. 1084-1086

¹⁵⁵ Tarık Zafer TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul 1981, s. 183

¹⁵⁶ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 150-151

¹⁵⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümete 26 Eylül'de, Anadolu'nun o karışık halinde seçimlere katılmayacaklarını bildirmişlerdi, şimdi ise bazı şartlarda yeni karar almaya hazır olduklarını haber vermiş oluyorlardı; AKŞİN, aynı yer. "13 Ekim muhtırası hükümete sunulmuş bir ultimatom gibiydi", aynı eser, s. 155

¹⁵⁸ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 155 Akşin genelgenin, seçimlerin nasıl bir sonuç vermesi gerektiğini belirterek -Amasya görüşmelerinde olduğu üzere- çelişkiyle düşünüldüğünü ifade eder. Meclisin herhangi bir fırkanın egemenliği altına girmesini istemeyi de demokrasi kavramı ile bağdaştırdığını, muhtemelen hükümetin Sivas'a seçilmekte olan meclise

İtilaf, hükümetten aldığı teminata güvenerek Mebusan seçimlerine katılma kararını sonra bildirmek üzere şimdilik belediye seçimlerine katılacakları kararını bildirirler.

Bu arada diğer fırka ve cemiyetler de seçimlere yönelik çalışmalarda bulunmakta, aynı günlerde görüş ve adaylarını açıklamaktadırlar. Fırka teşkilatlanması bakımından kuruluş aşamasında olan Çiftçiler Fırkası¹⁵⁹ 22 Ekim'de yayınladığı beyanname ile İstanbul ve Anadolu'daki mebus adaylarını duyurmuş, seçecekleri mebusların nitelikleri üzerinde durmuştur. Cemiyet, seçimleri izlemek üzere İstanbul dışına temsilciler göndermiştir. Fırka, Kastamonu, Kırkkilise, Ankara, Bursa, Gelibolu, Tekirdağ, Ayıntap, Mamuretülaziz, Karesi ve Urfa'dan aday göstermiştir¹⁶⁰.

Sosyalist Demokrat Fırkası¹⁶¹ da bir beyanname ile halkı uyarır. Seçimlerde kimlere oy verilmesi gerektiği belirtir ve özellikle işçiler üzerinde durarak, Sosyal Demokrat Fırkası'nın adaylarına oy ister.

Seçimi ve seçim kampanyasını, bir propaganda aracı olarak gördüğü için seçime katılan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası¹⁶² 23 Ekim'de bir amele toplantısı düzenler. Basına gönderdiği bir yazıda, seçim kampanyasına katılma nedenini, başka fırkaların adayları arasında işçi ve işçi haklarını savunacak kimseleri göremediklerine bağlamış ve İstanbul'daki üç yüz bir işçinin üç mebus çıkarmasını istemiştir. Fırka seçimlerde dört aday gösterecek¹⁶³, fakat kazanamayacaktır¹⁶⁴.

egemen olmanız, adına hareket ettiğiniz milletin aleyhine olacaktır şeklinde ihtarda bulunduğunu söyler; bkz. s. 155-156

¹⁵⁹ 1910 yılında meslekî bir örgüt olarak kurulmuş, mütareke devrinde, 1919 seçiminden önce, kalabalık bir üye grubunun verdiği taktir üzerine, cemiyet merkezinde yapılan bir kongre sonunda, Şubat 1919'da siyasî bir fırkaya dönüşmüştür. Dernek, İstanbul ve Anadolu'da sınırlı da olsa teşkilat oluşturmuştur. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 364

¹⁶⁰ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 365-6

¹⁶¹ 23 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. Dr. Hasan Rıza, Cemil Arif, Tahsin ve Habip Beyler tarafından merkezi Brüksel olan sosyalistlerle temas ve programlarının getirilmesi ile programını neşretmiştir. Tüm işçi ve çiftçi kesimini taban olarak hedefleyen fırka, işçi ve zanaatkarları teşkilâtlandırmayı, sosyal, iktisadi, zirai ve sınai nizamı, sosyal demokrat esaslarına göre şekillendirmeyi amaçlamıştır. 1919 seçimine katılmış ama kazanamamıştır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 237-239

¹⁶² 20 Eylül 1919'da Ahmet Akif ve Şefik Hüsnü tarafından kurulmuştur. İlmi sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin iktisadi, hukuk ve menfaatlerini koruma ve savunma, fırkanın esas amacı olarak belirtilmiştir. Şiddetle İstanbul Hükümeti ve Damat Ferit siyaseti aleyhinde bulunmuş ve millî kurtuluş hareketini kuvvetle desteklemiştir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 482

¹⁶³ Adayları İstanbul, Eskişehir, Niğde ve Çorum'dandır.

¹⁶⁴ Reşat Hikmet Bey'in ölümü ve Lütfi Fikri Bey'in istifası üzerine, İstanbul'da ara seçim yapılmıştır. Meclisin basılıp sonra da dağıtılması üzerine, kullanılan oylar sandık içinde kalmış ve sayılamamıştır. 1923 yılında yapılan TBMM genel seçimi dolayısıyla, üç yıl sonra ele alınan sandık açılarak, oylar saptanmıştır. İkinci seçmen tam sayısı üzerinden (468), 313'ünün oylamaya katıldığı saptanmıştır.

Millî Ahrar Fırkası¹⁶⁵ da 23 Ekim'de mebus adaylarını belirleyerek ilân eder. 25 Ekim'de Millî Türk Cemiyeti¹⁶⁶'nin, 26 Ekim'de de Ahali-i İktisat Fırkası¹⁶⁷'nin beyannameleri yayınlanır.

20-22 Ekim'de Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile Sâlih Paşa arasında görüşmeler yapılmıştı. Burada seçimlerle ilgili olarak İttihatçıların seçilmemesi gündeme gelmiş ve karıştırılmıştı. İttihatçıların seçilmemesinin Sâlih Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasında mevzu bahis olması, seçimlerde Müdafaa-i Hukuk örgütünün tesirinin olabileceğinin hükümetçe kabulü anlamına gelmekteydi. Bu görüşmelerde, doğrudan seçimlere müdahale olunmaması gibi bir istek de belirtilmemişti.

Bundan kuvvet bulan Heyet-i Temsiliye, millî hareketten olan kişilerin seçilmelerini sağlayabilmek için Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin seçimlerde etkin bir rol oynamasını gerekli bulur. Bu nedenlerle adayların ancak örgütlerce belirlenmesine karar verilir. Heyetin 28 Ekim'de aldığı bir karar ile bağımsız adaylara da bazı sınırlamalar getirilir ve herhangi bir kişinin kendi adına seçimlere katılabilmesi için adaylığının üç yüz imzalı bir vesikasının beyan edilmesinden sonra mümkün olacağı açıklanır¹⁶⁸. Bunun yanında "İntihap olunacak mebusların, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Sonuçlara gelince; Sabık Evkaf Müsteşarı Münir Bey (175), Kurtuluş gazetesi müdürü Mehmet Vehbi Bey (160), Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey (61), Aynizade Hasan Tansin Bey (53) oy almışlardır. Şayet son Osmanlı parlamentosu devam etseydi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adayı Mehmet Vehbi Bey, İstanbul mebusu olarak parlamentoya girmiş olacaktı. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 487

¹⁶⁵ 4 Mayıs 1919 tarihinde kurulan fırka, programında yetkilerinin genişletilmesi 'adem-i merkeziyet' ve 'meslek-i içtimai' doktrinini devam ettirir. Fırka 1919 seçimine, Ahali İktisat fırkası ile anlaşarak katılmıştır ve yalnız İstanbul'dan aday listesi düzenlemiştir. Fakat bu liste kazanamamıştır. Lütfi Fikri Bey'in İstanbul mebusu seçilmesi fırkanın başarısı olmamıştır. Çünkü bu isim başka listelerde de yer almıştır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 452-454

¹⁶⁶ 9 Aralık 1919'da Ahmet Ferit Bey, Şair Mehmet Emin Bey, Akçoraoğlu Yusuf Bey gibi isimleri barındırarak kurulan fırka, seçim çalışmalarına katılmış, Milli Kongre'deki firkalarla anlaşamamıştır. Bağımsız bir listeye girdiği seçimlerde adaylarından birisi Dr. Abdülhak Adnan seçilebilmiştir. Bu da henüz kurulmuş -fakat milliyetçi ideolojide- bir partinin, mütareke devrinde İstanbul'da mebus çıkarabilmesi, kozmopolit bir çoğunluğa sahip olan payitahtın eğilimini saptamak bakımından anlamlı bir olaydır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 517-518. İstanbul'da bazı mebuslukların boşalması üzerine yapılacak seçimde de Ahmet Ferit Bey, mebus seçilecektir.

¹⁶⁷ Kasım 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları, Ermenekli Tüccar Mehmet Nuri, Gazeteci ve muallim Lütfi Arif, Hüseyin Hüsnü ve Ahmet Hamdi'dir. Aynı zamanda Millî Kongre'nin kurucularından olan fırka, mütarekenin dağdağlı siyasî hayatına fiilen iştirak etmiştir. Osmanlı saltanat ve hilâfetini, anıme hak ve hürriyetlerinin teminatını talep eden fırka, mufassal bir program yayınlamıştır. Emin misin İstanbul'dan başka hiçbir teşkilatı ve şubesi yoktur. Fırka, 1919 seçimiyle açılacak 4. meclise katılmayı, seçimde Anadolu hareketiyle ilişki kurmak suretiyle tasarlamıştır. Bu amaçla da Millî Kongre ile işbirliği yapmıştır ve İstanbul'dan Millî Ahrar Fırkası ile ortak bir liste hazırlamıştır. Anadolu'da da tek aday belirleyen fırka seçimi kazanamamıştır. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 175-6

¹⁶⁸ BAYSAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 35

esaslarını kabul etmiş, millîyetperver, eshab-ı namus ve iktidardan olmalarının son derece mühim olduğu ve asayişsizliğe, kanunşikâne muamelata, tahakküm ve cebir gibi mütegalibeliğe meydan verilmemesi”¹⁶⁹ önemle vurgulanır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda seçimlere yönelik uyarısının üzerinden on beş gün geçmiş, bu kez daha ayrıntılı bir şikayet dilekçesi hazırlanmasına girişilmişti. Bu arada Ali Rıza Paşa, fırka Reisi Sadık Bey’i çağırarak kendisinden Kara Vasıf Bey ile görüşmesini ve seçimler için ortaklaşa listeler düzenlemelerini ister. Ancak Hürriyet ve İtilaf yöneticileri, siyasî bir fırka olarak asla tanımadıkları böyle bir askeri heyetle pazarlığa girişmişçesine mebus çıkarmayı, kendi onurlarını ve milletin seçme hakkını yaralayıcı nitelikte gördüklerini belirterek Kara Vasıf ile görüşmeyi kabul etmezler. Arkasından da hazırlamış oldukları bir muhtırayı sadrazamlığa sunarlar¹⁷⁰.

Kuva-yi Millîyeyi kullanarak İttihat ve Terakki’nin bu ad altında yeniden doğduğu, hükümetin vaatlerini yerine getirmeye çalışmadığı, başkente bile Millî Kongre adı altında İttihat ve Terakki reislerinin toplandığı, Anadolu’nun hükümet icraatlarında dahi etkili olduğu gibi iddialarını içeren muhtıra ile her yerde şubeleri bulunan Hürriyet ve İtilaf, işler tabîî haline dönünceye kadar seçimlere katılmama kararını ortaya koymuş olur¹⁷¹. Hürriyet ve İtilaf’ın bu başvurusunda en anlamlı iddia, Erzurum Kongresi’ne dair olanıydı. Burada kongrenin seferberlik ve geçici hükümet ilân etmesi, Mustafa Kemal ile Rauf Bey’in yerli ahaliden olmadıkları halde kongreye katılmaları ve Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir’in Müdafaa-i Hukuk işlerine karışması usûlsüzlük ya da kanunsuzluk olarak hatırlatılıyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın seçimleri boykot etmesi, küçümsenecek bir olay değildi. Nitekim İngiliz temsilciliği, bunu seçimleri erteleyebilecek bir gelişme olarak değerlendirilmişti. Sadık Bey’in başvurusu İngilizce’ye çevrilerek Lord Curzon’a da iletilmişti. Yüksek Komiser Robeck, 12 Kasım’da, fırkanın İttihatçılar ve millîyetçiler yüzünden seçimlere girmediğini ve karşı tarafla görüşmelere girilmeyeceğini belirtmişti¹⁷².

¹⁶⁹ BAYSAL, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 37

¹⁷⁰ Alemdar’ın 29 Ekim nüshasına göre Kara Vasıf Bey’in fırka reisine belirli miktarda mebus çıkarılması konusunda teklifte bulunulduğunu fakat Sadık Bey’in bu teklifi kabul etmediğini yazmaktadır. “*Hani intihabata karışılmıyordu*” başlığıyla verilen haberde, Vasıf Bey’in Anadolu temsilcisi olarak İstanbul’a geldiği ve görevinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile seçimlere katılmak konusunda anlaşmak olduğu yazılır: Alemdar, 29 Ekim 1919, No: 318-2618

¹⁷¹ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 156-158

¹⁷² TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 55

Muhtıranın Salıp Paşa'nın Amasya görüşmelerinden henüz döndüğü bir zamanda çıkması, Hürriyet ve İtilaf'ın Sivas-İstanbul uzlaşmasına bir tepkisi¹⁷³ olarak yorumlanır. Tunaya ise Hürriyet ve İtilaf, Anadolu'nun Müdafaa-i Hukuk örgütüyle kaplı olduğunu anladığı zaman bu karar verdiğini, şubelerini bu tarzda bir boykota ve hükümet üzerinde baskı yapmaya davet ile birçok örgütü de kendisi ile birlikte harekete çağırdığını¹⁷⁴ söyler.

Amasya görüşmelerine rağmen, Kasım ayı başlarında hükümetin aleyhte bir tavır alması üzerine Mustafa Kemal, bu konuda açıklama ister. Cemal Paşa; seçimlere gayrimüslimlerin katılmadığına da değinerek, muhtelif fırkaların çekindiği, bunların memlekette iki grubun olduğunu ve seçimlerin tarafsız yapılmadığını sebep olarak göstererek seçimlere katılmadığını, seçimlerin selamet içinde yapılmadığının ecnebi basınına kadar ulaştığını, bu yüzden seçimlerde zorlama olmamasını ister¹⁷⁵. Bunun üzerine Mustafa Kemal, beşer onar kişiden olan bu partilerin millet nezdinde bir yeri olmadığından ve millet bu defa İstanbul'daki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlardan mebuslarını seçmekte olduğundan, kendilerinin başarılı olamayacaklarını anlatarak telaş ettiklerini söyler¹⁷⁶. Fakat hükümet daha önce 3 Kasım'da seçimleri yerinde görüp incelemek ve seçim hakkında şikayetleri tespit etmek gibi amaçlarla Anadolu'ya iki ayrı teftiş heyeti gönderilmesini kararlaştırmıştır.

Bu sıralarda İstanbul'da Göz Tabibi Esat Paşa'nın liderliğinde fırkalar arası bir topluluk olarak kurulan Millî Kongre, seçimleri yönlendirmek için bir takım çalışmalar yapmıştır. Teftiş heyetlerinin oluşturulup Anadolu'ya gönderilmesi Millî Kongre'de de bazı düşüncelere sebep olmuş olacak ki cemiyet, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesine bir muhtıra gönderir. Muhtırada Müdafaa-i Hukuk'un seçimlerde tarafsızlığın teminine çalışması, livalarda bulunan temsilcilerinin seçimlerin geneline karışmasının men edilmesi istenir¹⁷⁷.

¹⁷³ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 161

¹⁷⁴ TUNAYA, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 184

¹⁷⁵ Nutuk, C. I, s. 249-250 (3 Kasım 1919)

¹⁷⁶ Nutuk, C. I, s. 251 (5 Kasım 1919)

¹⁷⁷ ÇAVDAR, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s. 163, AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, s. 71

Esat Paşa imzalı yazının Millî Kongre'nin resmen teşkil ettiği ve örgütlediği altmış kadar cemiyet ve Millî Ahrar, Sulh ve Selamet, Ahali İktisat ve Sosyalist Birliği¹⁷⁸ gibi siyasî fırkalar adına¹⁷⁹ yazıldığı belirtilir.

Heyet-i Temsiliye 4 Kasım'da söylentilerin doğruluğunu belirlemenin güç olduğunu, Esat Paşa'nın, İttihatçılığı canlandırmakla uğraştığının öne sürüldüğünü dikkate alıp seçimlerin tamamıyla milletin isteğine bağlı bulunduğunu bildirir¹⁸⁰. Mustafa Kemal de 5 Kasım'da, bazı mebus adaylarının Kuva-yi Millîyeden destek alarak seçimleri kazanmaya çalıştıklarının teyide muhtaç olduğu, Heyet-i Temsiliye'nin hiçbir yerde temsilcisi bulunmadığından bu tür haberlerin doğru olmadığı, seçimlere fiilen müdahale edilmediği, kendisinin -Esat Paşa'nın- Çiftçi Derneği adı altında İttihat ve Terakki'nin yerini alan Teceddüt Fırkası üyelerini mebus yaptırmak için taşraya birçok mektuplar, hatta özel görevliler gönderdiği, bazı zatlara Teceddüt'ün aday listesini yolladığı, böylece onun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin millî örgütünü karışıklığa uğratmaya çalışmakta olduğu hakkında şikâyetler geldiği¹⁸¹ bildirilir.

Mustafa Kemal'in cevabından sonra Millî Kongre, ilk yazısındaki düşünceleri tekrarlayan fakat bu kez cemiyeti suçlamaktan çok seçimlerin ve seçilenlerin nasıl olması gerektiğini vurgulayan 11 Kasım tarihli bir bildiri yayınlar¹⁸². Millî kongre, oluşturduğu Teshil-i İntihap –seçimi kolaylaştırma– Heyeti'nin bütün çabalarına rağmen ne fırkaları ne de azınlıkları seçimler konusunda istediği gibi yönlendiremez. Millî Kongre Reisi Esat Paşa'nın Mustafa Kemal ile arasının açılması ve gazetelerde kongrenin seçim işleriyle uğraşmaktan vazgeçtiği haberlerinin yer almaya başlamasından sonra heyet faaliyetlerini durdurur. Nitekim millî nitelikteki fırkalar, Millî Kongre'yi bu olaydan sonra terk etmiştir.

Hükümet siyasî çevrelerde Anadolu'ya karşı beliren bu düşünceler üzerine tavırlarını sertleştirir. Bir yandan teftiş heyetlerinin programı belirlenirken diğer

¹⁷⁸ Sosyalist fırkalar, bir toplantı düzenleyerek işçi birliklerinin birleşmesine karar verirler ve genel fabrika işçileriyle sosyalist fırkalardan müteşkil 'Sosyalist Birliği' adında bir heyet oluşturmuşlardı; ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 162

¹⁷⁹ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 170

¹⁸⁰ BAYSAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 45-46

¹⁸¹ Millî Kongre'nin muhtırasına cevap teşkil eden metin için bkz. BORAK, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Konuşma ve Söyleşileri*, s. 337-338.

¹⁸² AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 172

tarafından 5 Kasım'da Ankara'ya, 8 Kasım'da Bursa'ya seçimlerin serbestlik içinde yapılmasına dair emirler¹⁸³ gönderir. Cemal Paşa da, 9 Kasım'da hükümet adına, seçimlerin selamet içinde yapılması ve meclisin İstanbul'da toplanmasına dair kararların kesin olduğunu yineler.

Genelge ile siyasete karışacak subayların cezalandırılacağını duyurulması, Sâlih Paşa'nın kabulüne rağmen meclisin İstanbul'un dışında toplanmasına kesinlikle karşı çıkılması ve taşraya teftiş heyetlerinin gönderilmesi hareketleri, Hürriyet ve İtilaf'ın tepkisi üzerine gerçekleşmiştir¹⁸⁴. Muhtıranın yayınlandığı aynı gün, Dahiliye Nezareti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na seçimlerin milletin gerçek oylarını ortaya koyabilecek bir tarzda yapılmasına dair telgrafın gönderilmesi¹⁸⁵ de hükümetin, seçimlerin tarafsız bir biçimde yapılmasını temin çalışmalarının bir göstergesidir. Buna karşı Mustafa Kemal, seçimlerin son derece serbest olduğunu ve her şahsın adaylığını kendisinin açıkladığını hükümete sürekli bildirecektir.

Fakat bu beyanlar yeterli olmayacak, bazı fırka ve cemiyetler seçimlere katılmama kararı alacaklardır. Şartların değişmediğini gören Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası¹⁸⁶, Radikal Avam Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi seçimleri boykot ederler. Birer siyasî fırka olmadıkları halde yukarıdaki görüşleri topyekûn kabul eden Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet, Vahdet-i Millîye, Kürdistan Teali, İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, İlayı Vatan, Mağdurin-i Siyasîye Teavün, gizli Necat ve İtilâ, Tarik-i Salah Cemiyetleri¹⁸⁷ de seçimlere katılmayacaklarını ilân lüzumunu duymuşlardır.

¹⁸³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.ŞFR, 104/158, 175

¹⁸⁴ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 161

¹⁸⁵ BOA, DH.ŞFR, 104/116

¹⁸⁶ 14 Ocak 1919'da İstanbul'da Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın birleşmesiyle oluşmuştur. Kurucuları, Fazıl Efendi, Mehmet Ali, Hüseyin Hakkı Beyler ve Ferit Paşadır. Fırka, militarizme önem verilmeyerek, kuvvetlerin ve servetlerin yurt huzuru ve mutluluğu için ayrılması konusunda çareler araştırmak ve demokrasi ilkelerine dayanan bir siyasî mücadeleye katılmak hedefler. Fırka, İstanbul'da ve muhtelif vilayetlerde şubeler açmayı başarmıştır. Hürriyet ve İtilaf dostluğu ve İttihat ve Terakki düşmanlığı fırkanın belirgin siyasî vasıflarıdır. 1919 genel seçimine katılmamıştır. Seçim öncesi, tarafsız olması koşuluyla Ali Rıza Paşa kabinesine yardımcı olacağını bildirmişti. Fakat, seçimlere baskı yapıldığı gerekçesiyle katılmama kararı almışlardır. TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II, s. 245-249

¹⁸⁷ TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 453

c. Teftiş Heyetleri

Hükümet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere müdahalelerini önleyebilmek ya da frenleyebilmek ümidiyle 3 Kasım'da üçer kişiden iki teftiş heyeti oluşturmuştur. Heyetlerden birincisi, Hurşit Paşa başkanlığında İzmit, Eskişehir, Konya, Afyon, Karesi, Hüdavendigâr tarafına ikincisi de Mustafa Fevzi Paşa başkanlığında Ankara, Sivas ve Erzurum'a kadar uzanan bölgeyi teftişle sorumludurlar¹⁸⁸. Cemal Paşa heyetlere, muamelatın mevzuata uygunluğunu, seçimlerin her türlü etkiden uzak yapılmasını, Müslüman ve gayrimüslimlerin ilişkilerini denetlemek, halka seçim ve diğer işlerdeki hak ve ödevlerini tanıtmak, memurları göreve davet ve ikaz etmek ve görevlerinin devam edip etmeyeceği konusunda önerilerde bulunmak şeklinde görevler verir¹⁸⁹.

Hükümetin böylesi kurullar göndermesinde başlıca iki düşünce etkili olmuştur. Yürürlükteki yasa ve hükümlerin Anadolu'nun her yerinde uygulanmasını sağlayarak isyan ya da ihtilal görünümünü ya da suçlamasını ortadan kaldırmak ve seçimlere karışıldığı yolundaki iddiaları yerinde incelemek. Çünkü Hürriyet ve İtilaf Fırkası 28 Ekim'de sadarete sunulan protesto yazısında Kuva-yi Millîye temsilcileri adını alan maskeli İttihatçıların yasal olmayan davranışlarının yerinde incelenerek saptanacak duruma göre yasal cezaların verilmesi istenmişti¹⁹⁰.

Teftiş kurulları İstanbul'dan 10 Kasım'da ayrılmışlardı. Fevzi Paşa kurulu Ankara'ya, Karadeniz yoluyla gitmeyi yeğlemişti. Havza'ya vardığında da oradan İstanbul'a ilk raporunu göndermişti. Bunda yöredeki Müslüman olan ve olmayan gruplar arasında tam bir uyum bulunduğu, yerel Müdafaa-i Hukuk örgütünün hükümete yardımcı olduğu, örgütte bulunan İttihatçıların kötü kişiler olarak tanınmadığı ve seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapıldığı belirtilmişti. Bununla birlikte kurul, yörede asayiş bozan bazı olaylar görüldüğüne de değinerek bunları önlemek için jandarma birlikleri arasında bazı kimselerin görevlerine son verilmesi, boş hakimliklere atamalar yapılması gibi bazı önerilerde de bulunmuştu. Amasya'daki

¹⁸⁸ 4 Kasım'da genel durum ve mebus seçimlerinin kanunlara uygun olarak yapılıp yapılmadığını inceleyecek bir heyetin görevlendirildiği, Konya, Aydın, İzmit, Ankara, Erzurum, vs. vilayet ve mutasarrıflıklara bildirilir. BOA, DH.ŞFR, 104/155

¹⁸⁹ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 163-165, ayrıca teftiş heyetlerine Heyet-i Temsiliye'nin bakış açısı ve heyetlerin Anadolu'da yaptıkları görüşmelerin ayrıntıları için bkz. aynı eser, s. 166-170

incelemelerin sonucunu da bir telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti. Bunda da asayişin genelde iyi olduğu, seçimlere karışılmadığı, Hristiyanların da seçimlere katıldığı, mebus seçilen Bekir Sami Bey'in İttihatçı olarak tanınmakla birlikte yöredeki mutasarrıflığı sırasında sevgi ve saygı uyandırdığı belirtilmişti¹⁹¹.

Fevzi Paşa heyeti, 25 Kasım'da Sivas'a ulaşmıştır. Bu sırada Sivas'ta komutanlar toplantısı devam etmektedir. Dolayısıyla Anadolu'da etkili bütün komutanlar Sivas'tadır. Karabekir'in aktardığına göre meydana gelen olumsuz havayı gidermek için kendisi bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu görüşmede teftiş heyeti başkanı Mustafa Kemal ile Ali Fuat Bey'i tutkularına ve çıkarlarına düşkün kişiler olarak suçlamıştır. Mustafa Kemal'in, hükümetin şeklini değiştirip diktatör olmak istediğini de öne sürmüştü. Bu nedenle Karabekir'den onları desteklemekten vazgeçmesini istemişti¹⁹². Karabekir, Mustafa Kemal'den daha hamiyetli ve değerlisini İstanbul'da iken arayıp bulamadığını, öteki komutanların başkentte esaret altında oturmayı yeğlediklerini söyleyerek kendisini yatıştırmaya çalışmıştır. Sonunda da onu millî mücadelenin gerekli olduğuna inandırmıştır¹⁹³.

Bu gelişmelerden sonra Fevzi Paşa heyeti, Müdafaa-i Hukuk hakkında olumlu rapor düzenlemiştir. Heyet üyeleri Sivas'tan Dahiliye Nezareti'ne çektikleri telgrafta da Sivas'ta mebus seçimlerinde zorlama ve yasalara aykırı bir şikayetle karşılaşmadıklarını da açıklamışlar şehirde son günlerde yapılan komutanlar toplantısında da meclisin İstanbul'da toplanmasının kararlaştırıldığını da bildirmişlerdir. 30 Kasım'da Sivas'tan ayrılan heyeti, Erzincan üzerinden Erzurum'a, oradan da Trabzon'a geçmiş ve incelemesini bitirerek İstanbul'a dönmüştür¹⁹⁴.

İkinci teftiş heyetine gelince, Hurşit Paşa'nın başkanlığındaki bu heyet İzmit üzerinden ilk önce Konya'ya varmıştır. Hurşit Paşa, Konya'daki teftişin sonucunu da bir demeçle açıklamıştı. Buna göre Kuva-yi Millîyenin hükümet işlerine karıştığı, zorla para toplandığı tezlerinin gerçek olmadığı anlaşılmıştır. Konya'dan Afyon'a

¹⁹⁰ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 50

¹⁹¹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 51

¹⁹² Kâzım KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, İstanbul 1993, s. 402-405

¹⁹³ DİNAMO, *Kutsal İsyan*, C. V, s. 30-36

¹⁹⁴ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 52

geçen heyet, orada da yolsuzluk ya da baskı yapıldığını kanıtlayacak bir olay bulamamıştır. Orada Ermenilerin de seçime katıldıkları saptanmıştır¹⁹⁵.

Hurşit Paşa başkanlığındaki teftiş heyeti, Balıkesir, Bandırma, Bursa üzerinden 5 Aralık'ta İstanbul'a döndüğünde basına seçimlerin gerektiği gibi yapıldığı yolunda bir demeç verir. Fakat Dahiliye Nâzırı'na sunduğu gizli raporda; Konya, Ankara ve Eskişehir'de seçimlere müdahale edildiğini bildirir¹⁹⁶. Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet de yolculuğu sırasında iyimser tablolar çizer ve en son nokta olarak gittikleri Erzurum'dan İstanbul'a dönüşlerinde Cemal Paşa'ya olumsuz rapor vermişlerdir¹⁹⁷.

2. Gayrimüslimlerin Seçimlere Katılımı

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin devlete karşı tavır ve davranışlarında değişiklikler görülmeye başlanmış, zaman zaman devlete karşı bir tutum içine girmişlerdir. Savaş sırasında ve sonrasında kaybedilen topraklardan sonra devletin sınırları içerisinde gayrimüslim azınlık olarak sadece çoğunlukla İstanbul ve İzmir'de yaşayan Rumlar ve Musevîler ile Anadolu'nun çeşitli şehirlerine özellikle Doğu Anadolu'da yayılmış halde bulunan Ermeniler vardır.

Azınlıklar içerisinde Ermeniler, tehcir olayı nedeniyle İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne türlü baskıların yapılmasına vesile olur. İzmir'in işgali ve müteakiben Yunanlıların doğuya doğru ilerlemeleri de batıda yaşayan Rumların, Osmanlı'ya karşı değişik hayallere kapılmasına neden olur. Fakat Anadolu'da işgalcilere karşı başlayan direniş hareketiyle, özellikle Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasıyla gayrimüslimler rahatsız olmaya, kendilerine karşı muhtemel hareketlerden şüpheye düşmeye başlamışlardır. Bazen de Osmanlı ülkesinden ayrılmak düşüncesini açıkça ifade etmişlerdir¹⁹⁸.

a. Rum ve Ermenilerin Tavrı

Seçimler henüz gündeme gelmeden, muhtemelen meclis feshedildikten sonra yeni bir seçim ihtimâliyle, bu azınlıklar seçime katılmayacaklarını belirtmişlerdir¹⁹⁹. Damat Ferit zamanında seçim kararı alınmakla birlikte hazırlıkların sürüncemede

¹⁹⁵ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 53

¹⁹⁶ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 204

¹⁹⁷ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 204-206

¹⁹⁸ Bu konuda değişik örnekler için bkz. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 180-183

kalması ve Anadolu'daki gelişmeler, azınlıklarla siyasî parti çevrelerinde olumsuz bir hava meydana getirmiştir. Ferit Paşa hükümetinin seçimlere karar vermesi üzerine Müslüman olmayan topluluklar, Eylül başında seçimlere katılmayacaklarını yinelerler. Bu konuda hükümet özel bir çaba sarf etmeyecektir.

Bu hususun ortaya çıktığı ilk andan itibaren Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın gayrimüslimlere yönelmesi ise muhtemelen İttihatçı görülen Anadolu hareketine karşı güç kazanabilmek için gayrimüslimler yolu ile İtilaf Devletleri'ni de seçimlerin içine çekmektir. Belki de bu yolla hızla büyüyen ve güçlenen Anadolu hareketi karşısında açılacak olan Meclis-i Mebusan'a sahip olma imkânını elde edeceklerdi. Seçimler sırasında gayrimüslimlerin seçimlere iştiraki meselesi kısa sürede İstanbul basınıni meşgul eden olaylar arasında yer alacaktır.

Seçimlerin hemen başında patrikhane, Hristiyanlar olarak seçime katılmayacaklarını tekrarlar. Patrikhanenin bu kararı, ülkede tamamen olmasa da geniş destek bulur. Bazı bölgelerde Rumların seçimi boykotu, halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu şekilde bir tepkiye karşı Dahiliye Nezareti, ihtiyari olan oy kullanma hususunda Rumların icbar edilmesinin mümkün olmadığına dair bir emir²⁰⁰ çıkarır.

Buna karşın Rum ve Ermenilerin kararlarından dönmedikleri görünmektedir. Ermeni Patriği Zaven Efendi, bu hususta Verçinlor gazetesine verdiği beyanda; emval-i metruke -terk edilmiş mallar- kanununun uygulamaya konması, memlekete bu kadar fenalığı dokunmuş olan savaş mesullerinin cezalandırılmaması, zapt edilmiş malların yok olması ve bu uygulamaya devam edilmesinden dolayı Ermeni milletinin seçimlere iştirak etmeyeceğini, bununla beraber bazı mahallerde Ermeniler zorlanma suretiyle seçimlere iştirak etseler bile, bu hareketin kanunsuz olacağını, bundan başka Ermenileri intihap etmeye imkân olmadığını, seçmenleri katledilmiş olduğu için kendilerini kimin intihap edebileceğini, eğer Türkler, Ermeni mebus intihap ederlerse

¹⁹⁹ Nutuk, C. I, s. 251

²⁰⁰ BOA, DH.ŞFR, 104/26

o zevatin bunu kabul edeceğini ümit etmekle beraber kendileri, onları milletin mümessilleri olarak tanımayacaklarını söyler²⁰¹.

Millî Kongre, cemiyetlerin seçimler konusunda ortak çalışmalar yapabilmesi ve gayrimüslimlerin iştirakini temin etmek ‘Teshil-i İntihap Heyeti’ adı altında bir birlik oluşturur. 18 Ekim’de yayınladığı davetname ile muhtelif fırkaları, patrikhaneleri ve hahamhaneyi toplantıya çağırır²⁰². Gayrimüslimlerden cevap alınamaması üzerine ikinci kez davet gönderilir. Nispi temsil esasıyla muhtelif unsurlarla anlaşarak, belirtecekleri adayları kendi listelerine alacaklarını duyurur²⁰³. Davete Ermeni ve Rumlar yine cevap vermezken Musevîler adına hahamhane, mebus seçimleri konusunda karışmalarının doğru olmadığını belirterek bu daveti reddeder²⁰⁴. Buna karşı yılmayan Millî Kongre hâlâ Rum ve Ermenilerin seçimlere iştirakini temin için çalışmaktadır. Nispi temsil usulünü kabul ettiklerini, bu konuda müzakerede bulunmak üzere Millî Kongre’nin davetine gelmelerini ve olumsuz teşviklere kapılmayarak seçimlere iştirak etmeleri gerektiğini belirtir²⁰⁵. Hahamhanenin takip ettiği siyaseti uygun bulmayan bazı Musevîler ise Adliye Nezareti’ne bir dilekçe ile başvurarak, Hahamhanenin seçimlere katılma konusunda takip ettiği siyaseti şikayet ederler. Bu dilekçe üzerine Nezaret Hahamhaneyi protesto eder²⁰⁶. Millî kongre içerisinde oluşturulan Teshil-i İntihap Heyeti bütün çabalarına rağmen ne fırkaları ne de azınlıkları seçimler konusunda istediği gibi yönlendiremez. Millî Kongre Reisi Esat Paşa’nın Mustafa Kemal ile arasının açılması ve gazetelerde kongrenin seçim işleriyle uğraşmaktan vazgeçtiği haberlerinin yer almaya başlamasından sonra heyet faaliyetlerini durduracaktır.

Gayrimüslimlerin seçimlere katılma hakkında bu tarzda çıkan haberler, müntehib-i sani – ikinci seçmen – seçimlerine kadar devam eder. Beyanlarına rağmen yer yer Rum ve Ermenilerin seçimlere katıldıkları haberleri yayınlanmıştır²⁰⁷. Rumlar seçime katılmayacaklarını ilân etseler de bazı sinsi faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

²⁰¹ *İfham*, 12 Ekim 1919, No: 71. 26 Eylül 1915 tarihli emval-i metruke hakkındaki kararnamenin ilgası 8 Ocak 1920’de Takvim-i Vekayi’de yayınlanır; Gotthard JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 84

²⁰² *İfham*, 18 Ekim 1919, No: 77

²⁰³ *Yenigün*, 23 Ekim 1919, No: 216

²⁰⁴ *Yenigün*, 24 Ekim 1919, No: 217

²⁰⁵ *İleri*, 27 Ekim 1919, No: 646

²⁰⁶ *İleri*, 24 Ekim 1919, No: 643

²⁰⁷ *Yenigün*, 22 Ekim 1919, No: 215

İzmir Rumları seçimlere katılma kararı almışlar ve bu kararı resmi makamlara iletmişlerdir²⁰⁸. Rumların bu tavrı ise ancak İzmir’de çoğunluklarını göstermek çabası olarak açıklanabilir.

Müntehib-i sani seçimlerinden sonra da gayrimüslimlerin oy verdikleri ve müntehib-i sani seçtikleri bazı belgelerle ortaya çıkmaya başlar. Mesela Konya’da üç Rum müntehib-i sani seçilmiş, İstanbul’da özellikle Makriköy, Yedikule, Samatya civarında ağırlıklı olarak seçime katılmışlar, Afyonkarahisar’da da Rum ve Ermeniler seçimlere katılmışlardır²⁰⁹. Kayseri’deki seçim sonuçlarının Dahiliye Nezareti’ne bildirilmesinde de “Rumların ve Ermenilerin de iştirakiyle”²¹⁰ ibaresini görürüz.

Hristiyanların seçimlere katılmaması, Avrupa’da oluşturacağı etkiler bakımından sakıncalı bulunmaktadır. Nitekim Amasya görüşmelerinde ecnebilerin itiraz ve müdahalelerine meydan vermemek için tüm siyasî fırkaların ve Hristiyan unsurların seçimlere katılması sağlanarak “içtima edecek meclisin sıfat-ı temsiliyesinin her nokta-i nazardan bütün memlekete şumulünü ispat etmek”²¹¹ hedeflenir. Görünüşte ise üzerilerine düşülüp aksi bir sonuç almamak için olsa gerek Dahiliye Nâzırı verdiği beyanatta gayrimüslimlerin seçimlere katılmamak konusundaki istekleri ile ilgili olmadıklarını, istedikleri gibi hareket etmekte serbest olduklarını belirtecektir²¹². Anadolu ile yapılan haberleşmelerde de katılımın temini zaman zaman yer bulacaktır.

Kasım ayı başlarında Cemal Paşa, Heyet-i Temsiliye’ye seçimlerin selamet içerisinde yapılmadığını, gayrimüslimlerin katılmadığı gibi muhtelif partilerin çekindiğini bahis ile zorlama olmamasını²¹³ ister. Mustafa Kemal, gayrimüslimlerin ve bazı siyasî partilerin seçimlere katılmamasını, onların açıkladıkları sebeplere dayandırmanın doğru olmayacağını, Hristiyanların ise daha teşkilat-ı millîyenin adı yokken seçimlere katılmayacaklarını ilân ettiklerini²¹⁴ belirtmiştir.

²⁰⁸ Yenigün, 25 Ekim 1919, No: 218

²⁰⁹ İfham, 29-30 Ekim 1919, No: 88 ve 89

²¹⁰ BOA. DH.İ.UM. E/57-50

²¹¹ Nutuk, C. III, s. 1113

²¹² İfham, 21 Ekim 1919, No: 80

²¹³ Nutuk, C. I, s. 249-250 (3 Kasım 1919)

²¹⁴ Nutuk, C. I s. 251 (5 Kasım 1919)

b. Musevîlerin Tavrı

Damat Ferit hükümetinin seçimler için faaliyet gösterdiği dönemde verdikleri beyanlarda seçime katılmama kararı veren Musevîler Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde kararlarında değişiklik gösterirler. Bu değişikliğin sonucu olarak Musevîlerin *Osmanlı Musevîleri İntihap Komitesi*²¹⁵ adı altında bir cemiyet kurarak seçimlere katılma konusunda çalıştıkları görülür. Bu konuda ilk haber 11 Ekim günü yayınlanmıştır. Musevîlerin seçime dair verdikleri karardan sonra, Musevî ileri gelenlerinin İstanbul'da faaliyet gösteren cemiyetlerle irtibata geçtikleri anlaşılmaktadır. Mişon Efendi komitenin kurulmasından sonra Millî Kongre reisi Esat Paşa ile temasa geçerek katılma kararlarını bildirmiştir²¹⁶. Bu karara, hahambaşı vekilinin muhalefetine rağmen o sırada Paris'te bulunan Hahambaşı'nın tasdiki doğrultusunda varmışlardır²¹⁷. Musevî komitesi, mebus adayı olarak Dar'ül-fünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden Mişon Ventura'yı, Avram Galanti'yi İzmir için aday göstermiş²¹⁸ ve nizamnamesini Dahiliye Nezareti'ne sunmuştur²¹⁹.

Mişon Efendi, Musevîleri hakikate götürmek ve ikna etmek için böyle bir cemiyetin tesis olduğunu söyleyerek cemiyetlerinin kanun dairesinde çalışmak ve bu hususta siyasî fırkalarla münasebette bulunmak üzere kurulduğunu, taşrada Musevîlerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde de şube açacaklarını belirtir²²⁰.

Dar'ül-fünun müderrislerinden Avram Efendi, Hahamhanenin seçimlere, Musevîlere Wilson prensipleri doğrultusunda azınlık haklarının temini ve temsil-i nisbinin gerçekleşmesi şartıyla katılma kararı verdiğini, halbuki bu iki şartın da şimdi gerçekleşemeyeceğini, sulhten sonra belli olacağını, hükümetin şimdilik belli olmayan hukuku bahsedemeyeceğin söyler. Temsil-i nisbi usulünün de Kanun-i Esasının düzeltilmesiyle olabileceğini, bunda Meclis-i Mebusan'da olacağından şimdilik bunun da gerçekleşemeyeceğinden hükümetin bir şey yapamayacağını belirtir. Hahamhanenin bu tavrına karşılık cemaatin, seçimlere katılarak vatanına karşı

²¹⁵ Kurucu ve yöneticileri; Buhur Ebu İshak, Salim Gürcü, Josef Dardo, Aron Kofe, Samuel Lui, Dr. Jak Amon, Refik Habib Beyler. Komite seçimlerden sonra görevini tamamladığı için varlığını devam ettirmeyerek kısa zamanda dağılır, TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 502-504

²¹⁶ *İleri*, 11 Ekim 1919, No: 630

²¹⁷ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 184-185

²¹⁸ *İfham*, 12 Ekim 1919, No: 71

²¹⁹ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 503

²²⁰ *İfham*, 18 Ekim 1919, No: 77

Heyet-i Temsiliye, daha önce de belirtildiği gibi, memleketin kurtuluşunda faydası dokunacak kişileri gerekli yerlere tavsiye etmiştir²²⁴. Bunun yanında Müdafaa-i Hukuk teşkilatına mensup bazı kişilerin; Kara Vasıf ve Rauf Beylerin Sivas'tan, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Alfred Rüstem Bey'in Ankara gibi ilgisi olmadıkları yerden seçildikleri de görülür. Bundan öte Trabzon'da gizlendiği yerden tümenini yönetmeye çalışan Halit Bey, bütün uyarılara rağmen yine de seçimlere karışmış, özellikle Trabzon ile ilgisi bulunmayan Hüsrev Bey'i zorla mebus seçtirmiş, Edirne Vali vekili ise Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarına yardım edilmesi için bildiri yayınlamıştı. Samsun'da ise İstanbul yanlısı mutasarrıf ile kadı mebus olmak isteyince Kastamonu ve Trabzon'un millî mücadeleci valileri bunu önlemeye çalışmış, sonra Giresunlu Topal Osman Ağa Müfrezesi Samsun üzerine yürümüş ve mutasarrıfla kadı bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul'a kaçmıştır²²⁵.

Müdafaa-i Hukuk hareketi içerisinde yer yer farklı düşünceleri ile bilinen seçimlere müdahale fikrine karşı görünen Kâzım Karabekir Paşa bile, *“bedbaht milletin artık ismini yazmasını bilmez, sırf menfaat ve hırs peşinde dolaşan mutaassıp insanlar elinde oyuncak olacak hali kalmamıştır. İlmen ve ahlaken istenilen şartlara sahip olmayan kişilerin seçilmemesinin de temini, milletin ve memleketin selameti namına bizlere borçtur”*²²⁶ diyecektir. Fakat, durumun önemini kavrayamayan veya çözümü başka yollarda düşünen çevrelerin etkisiyle, çeşitli seçim çevrelerinde Kuva-yi Millîyenin seçimlere müdahalesine dair şayialar gündemi sürekli meşgul etmiştir.

1. İstanbul Seçimleri

1919 seçimlerinin en çok siyasî mücadeleye sahne olan şehri şüphesiz İstanbul'dur. Başkent olması hasebiyle İstanbul seçimleri, tüm siyasî fırka ve cemiyetler arasında bir rekabete sebep olmuştur. En çok katılımı burada olmuştur.

Seçimlerde millî mücadele taraftarı olarak Millî Kongre'yi etken görürüz. Fırkalar arası bir topluluk olarak kurulan Millî Kongre, seçimleri yönlendirmek için bir takım çalışmalar yapar. Az çok millî çizgide olan örgütler, Millî Kongre çatısı altında mebus adaylarını saptayacak çalışmalarda bulunur. Cemiyetler arasında birliği ve Müslüman olmayanların iştirakini sağlamak hususunda Teshil-i İntihap -seçimi

²²⁴ BAYSAL, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 18-19

²²⁵ Mahmut GOLOĞLU, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara 1970, s. 47

kolaylaştırma- Heyeti kurar. Bu heyet, gönderdiği davetnameler ile hem cemiyetleri ve hem de Müslüman olmayanları toplantıya çağırır, seçimler konusunda anlaşma yapılmasını ister. Heyet ayrıca, İstanbul'da halkı mebus seçimi hususunda aydınlatmaya çalışır.

İstanbul'da Anadolu'yu temsilen de Kara Vasıf Bey de seçimlere yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in gönderdiği bir telgrafa, teşkilattan²²⁷ Kara Vasıf Bey "*mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilafçı ilh. çıkarmak*" önerisini belirtmiştir²²⁸. Mustafa Kemal bu cümleyi, 1927'de bile "*anlayamayacağımız muğlak ve müşevveş bir zihniyetin ifadesi*"²²⁹ şeklinde yorumlar. Ancak Tunaya İstanbul'da seçilecek sosyalist adayın, bu görüş doğrultusunda seçildiğini²³⁰ ileri sürer.

Türkiye Sosyalist Fırkası ise tercih ağırlığını seçimleri boykot eden Hürriyet ve İtilaf'tan yana koymuştur. Önce seçimlere katılmama kararı almıştır. Fakat Millî Kongre'de yapılan uzun ve tartışmalı bir toplantıda kararını değiştirerek, hem Millî Kongre'ye temsilci gönderme, hem de seçimlere katılma kararı vermiştir. Fırka, 1919 seçimine, yalnız İstanbul'dan iki aday göstererek katılacaktır.

Bu arada sosyalist fırkalar bir toplantı düzenleyerek, işçi birliklerinin birleşmesine karar verirler ve genel fabrika işçileriyle sosyalist fırkalardan müteşekkil 'Sosyalist Birliği' adıyla bir heyet oluştururlar²³¹.

Millî Kongre, Ahali-i İktisat ve Sosyalist Birliği gibi fırkalarla da işbirliği yapar. Bazı seçim çevrelerinde ise Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ile ortak aday gösterilmesi düşünülür. Sosyalist Birliği'nin üç aday gösterme arzusunun, Ferit Paşa'nın bir konuşmasından sonra reddedilmesi üzerine bu oluşum seçimlere

²²⁶ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, c. I, s. 354

²²⁷ Mustafa Kemal, teşkilatımız derken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kasteder, fakat İstanbul'da mezkûr şahıslar Karakol Teşkilâtının (Cemiyet) üyesi olarak görev yapmaktadırlar. Vasıf Bey, her ne kadar Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda cemiyeti feshetmiş görünse de örgüt çalışmalarına bazen bağımsız devam etmektedir. Karakol-Mustafa Kemal ilişkisi ve ihtilafları için bkz. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 193-203, ayrıca ZÜRCHER, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 173-176

²²⁸ Nutuk, C. III, s. 1132-1133

²²⁹ Nutuk, C. I, s. 239

²³⁰ TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 185

²³¹ İleri, 1 Kasım 1919, No: 651

katılmaktan vazgeçer,²³² diğer fırkaların anlaşamamaları sonucu Millî Kongre, amacına ulaşamaz. Millî Kongre kendiliğinden bir aday listesi ilân eder²³³. Millî Kongre'ye göre bu isimler, derneğin adayları değil, fırkaların anlaşamamaları üzerine tavsiye ettiği isimlerdir²³⁴. İrili ufaklı bir çok partiyi bir çatı altında toplayarak seçimlere katılma amacını güden Millî Kongre'nin çalışmaları böylelikle sonuçsuz kalmış olur. Diğer fırkalarda kendi namzetlerini ayrı ayrı ilân ederler.

Millî Kongre de İstanbul için bir aday listesi hazırlayarak ilân etmiştir. Başta Prens Sabahattin'in yer aldığı bu listede Dr. Adnan, Celalettin Arif, basından Ahmet İhsan ve Rauf Ahmet, Bankacı Hasan Ferit ve Hariciyeden Reşat Hikmet gibi tanınmış kişilerde bulunmaktadır.

Millî Kongrenin mebus adayı gösterdiği Prens Sabahattin, bazı fırkalarca da desteklenmektedir. Kasım başlarında kendisinin Ali Rıza Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirileceğine ilişkin haberler yayılmış, daha önce de Hariciye Nâzırı olacağı öne sürülmüştü. Yabancı askerlerin kol gezdiği, Yüksek Komiserlerin olayları yönlendirmeye çalıştığı İstanbul'da İttihatçı karşıtı bir hanedan mensubunun yönetimde etkin bir yer almasının bazı çevrelerce bir çıkış yolu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal, Prens Sabahattin'in sadaretine şiddetle karşı çıkmışlardır. Sonunda saray ve hükümet bu yoldaki söylentilerin asılsız olduğunu açıklama gereğini duymuş, bu yalanlama onun mebus seçilmesini de önlemiştir²³⁵.

Kasım ayı ortalarında İstanbul'da ikinci seçmen seçimleri tamamlanmış ve mebus seçimleri, 18 Aralık 1919'da yapılmıştır. Şehrin 469 ikinci seçmeni vardır. Seçimlerde adayların 19'u bizzat kendilerinin verdikleri dilekçe ile, 14'ü mazbata ile yani hiçbir örgüte bağlı olmayan belirli bir grup ilk seçmenin teklifi ile, 11'i Millî Kongre'den, 11'i Ahali İktisat Fırkası'ndan, 11'i Millî Ahrar ve Ahali İktisat fırkalarından ortak olarak, 10'u Çiftçiler Derneği'nden, 5'i Sulh ve Selamet Fırkası'ndan, 5'i bağımsızlardan, 4'ü Sosyal Demokrat ve 2'si Türkiye Sosyalist Fırkası'ndandır. Bu listelerde ortak olan adaylar için gerekli indirim yapıldıktan sonra

²³² İleri, 2 Kasım 1919, No: 652

²³³ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 177

²³⁴ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II, s. 169

²³⁵ TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 55-56

78 adayın seçimlere girdiği görülmüştür. Seçimler sonunda en fazla oy alan mebusun 362, en az oy alan mebusun ise 135 oy aldığı²³⁶ belirtilir. En fazla ve en az oy alan mebusların aldıkları oylar arasındaki sayının az olmasından, sonuçların birbirine çok yakın olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bu seçimlerde; Hamit Bey, Selahattin Bey, Reşat Hikmet Bey, Dr. Adnan Bey, Numan Usta, Muhtar Bey, Mişon Ventura, Kamil Efendi, Lütfi Fikri Bey ile Celalettin Arif Bey ve Hasan Ferit Bey mebus seçilmişlerdir. Fakat henüz Meclis-i Mebusan açılmadan Hasan Ferit Bey'in vefatı, Lütfi Fikri Bey'in istifası ve Celalettin Arif Bey'in Erzurum'dan da seçilerek Erzurum mebusluğunu tercih etmesi üzerine boşalan üç mebusluk için 15 Ocak'ta yapılan seçimlerde, Ahmet Ferit Bey, Fuat Selim ve Rauf Ahmet Bey seçilmişlerdir²³⁷.

Seçimlerin sonuçlanmasının hemen ardından seçimlere gölge düşüren olay, Lütfi Fikri Bey'in istifasıdır. Lütfi Fikri Bey istifasının nedeni ise şöyle açıklar; "Mebusluğa İttihatçılar seçildi. Ben İttihatçı değilim. O listede yer almak bana yakışmaz, seçim gününe kadar en ufak bahsi geçmemiş adaylar, el altından dolaştırılan listeler sayesinde büyük çoğunlukla seçilebilmişler, İttihat ve Terakki dışında genellikle mebuslukları arzu edilen birçokları kazanamadı"²³⁸. Bu istifa, Hürriyet ve İtilaf ile işbirlikçilerinin işine yaramış, bunlar seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürerek, Meclis-i Mebusan'ı daha ilk toplantısından önce küçük düşürme, yapacağı çalışmaları önceden karalama yoluna gitmişlerdir. Nitekim 20 Aralık'ta İleri'de yer alan bir habere göre, Anadolu'da seçimi kazanabilen Hürriyet ve İtilafçı mebusların istifa etmelerinin merkez-i umumiye tarafından istendiği görünmektedir²³⁹.

Seçim sonunda Yukarıda belirttiğimiz gibi fırkaların toplam aday sayısı 92'dir. Fırkaların aday gösterdiği şahıslar ortak olabildiği için bu şekilde aday gösterilen isimler düşüldüğü zaman 78 şahsın seçimlere katılımı görülür. Seçilen mebusların 5

²³⁶ 19 Aralık 1919 tarihli İleri Gazetesi'nden; ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 166-167

²³⁷ *Peyam-ı Sabah*, 16 Ocak 1920, No: 407, *İleri*, 15 Ocak 1920, No: 727

²³⁸ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 166-167, AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 207. Akşin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aday listesinin bulunmamasını ilginç olarak yorumlar. Diğer taraftan Cemal Paşa'nın seçilenleri 'İttihatçı' olarak nitelemesini de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin -Karokol'dan dolayı- İstanbul'a hakim olmadığı düşüncesiyle isabetli bulur. Bkz. Aynı eser, s. 208-209

²³⁹ 20 Aralık 1919 tarihli İleri Gazetesi'nden ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 167

tanesi birden fazla fırka tarafından aday gösterildiği için seçilen bu mebusların hangi fırkalardan olduklarını saptamak oldukça zordur.

Reşat Hikmet Bey ve boşalan mebusluklar için yapılan ikinci seçimdeki Rauf Ahmet Bey'in Millî Kongre listesi olduğunu biliyoruz. Ahmet Ferit Bey de Millî Türk Fırkası'nın adaydır. Hamit Bey, Lütfi Fikri, Hasan Ferit, Celalettin Arif Beyler Çiftçiler Fırkası'nın İstanbul'dan gösterdiği adaylarıydı²⁴⁰. Bunlardan, Celalettin Arif, Hasan Ferit Beyler aynı zamanda Millî Kongre'nin de listesinde yer alıyorlardı. Yine Rauf Ahmet, Reşat Hikmet ve Dr. Adnan Bey Millî Kongre tarafından aday gösterilmişti²⁴¹. Dr. Adnan, Numan Usta ile aynı zamanda Millî Türk Fırkası tarafından aday gösterilmişti²⁴². Bu isimlerin seçilen diğer mebuslarla beraber Müdafaa-i Hukuk veya Karakolcular tarafından desteklenmiş olması muhtemeldir.

Numan Usta ise Osmanlı Mesai Fırkası²⁴³ üyesidir. İstanbul seçimlerinin en büyük özelliği, bir işçinin -Numan Usta- ilk defa Meclis-i Mebusan'a girmiş olmasıdır. Bazı kaynaklara göre kendisini Türkiye Sosyalist Fırkası adaylığına önermiştir. İleri gazetesinin 21 Aralık'ta kendisiyle yapılan röportajda²⁴⁴ ise Mesai Fırkası üyesi olduğu ileri sürülmüş, fakat Numan Usta bunu teyit etmemiştir. Yukarıda Vasıf Bey'in bahsettiği gibi Meclis-i Mebusan'ı çeşitlenmiş göstermek için Karakol Cemiyeti tarafından başka bir fırka listesinden seçilmiş olabilir. Vasıf Bey ve İttihatçıların İstanbul'da etken olduğu, eski güçlerinden fazla bir şey kaybetmediği muhaliflerce de dile getirilmişti. Nitekim Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra kurulan Felâh-ı Vatan grubunda, istifa eden Lütfi Fikri ve vefat eden Reşat Hikmet Bey'in isimleri haricinde tüm İstanbul mebuslarının isimleri vardır. Hatta Numan Efendi için

²⁴⁰ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 366

²⁴¹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 56

²⁴² TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 185

²⁴³ Ocak 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'na karşı fabrika, şimendifer ve maden işçileri ile bazı özel kurumların müstahdemleri tarafından seçilmiş delegeler tarafından kurulmuştur. Kendiliklerinden oluşan sosyalist ve işçi partilerine karşı ağırlık olmak üzere özellikle kurdurulmuştur. 1919 genel seçiminde adaylarından Numan Usta mebus seçilmiştir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 333

²⁴⁴ 21 Aralık 1919 tarihli İleri Gazetesi'nden ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 166-167. Numan Ustanın kazanması Türkiye Sosyalist Fırkası'nı sinirlendirir. Zira bu fırkanın adayları seçilememişlerdir. Onlara göre Numan Usta'nın mensup olduğu Osmanlı Mesai Fırkası, sırf sol partilere mukabil ağırlık olmak üzere İttihatçı bazı memurlarca kurulmuştu. Sosyalist Fırka, Numan Usta'nın sosyalist değil, İttihat ve Terakkîli olduğunu ileri süren bir beyanname çıkarttı. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 209

“Sosyalistliği temsil ettiğinden ruhen beraber olup ittifaka resmen dahil değildir” ibaresi eklemiştir²⁴⁵.

İstanbul seçimleri belli olunca seçimi boykot eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın seçime yönelik eleştirileri artarak devam eder. İstanbul’da seçimlerin geneliyle ilgili telaşa kapılan bir diğer örgüt, İngiliz Muhipler Cemiyeti’dir. Tepkisini padişaha ve İngiliz kralına bir muhtıra ile açıklayan örgüt, haydutlardan kurulu böyle bir meclisin ya açılmaması ya da açılırsa dağıtılması gerektiğini savunur. Muhtıra, Damat Ferit’in Sadarete getirilmesi dilekleriyle sona erer²⁴⁶. Muhtıranın son temennisinden bile örgütün, Hürriyet ve İtilaf ile aynı amacı güttükleri ve birlikte çalıştıkları anlaşılmaktadır.

2. İşgal Bölgelerinde Seçim

Meclis-i Mebusan’ın 1918’deki feshinin önemli bir sakıncası, işgale uğrayan bölgelerde seçimlerin yapılma çabaları sırasında açığa çıkar. Fesihten, seçimlerin yapıldığı 1919 Kasımına kadar işgaller genişlemiş, işgal altına girmiş bölgelerde seçim yapılması son derece güçleşmiştir. Bunun bir sonucu olarak bu bölgelerde hak iddiaları da bir bakıma suya düşmüş olmaktadır²⁴⁷.

İstanbul hükümeti nazarında seçim ihtimâli belirir belirmez, işgal altında bulunan yerlerde seçimlerin nasıl yapılacağı sorusu akla gelmiş, Ferit Paşa kabinesi bu konuda Hariciye Nezareti’nin gerekli temaslarda bulunmasını kararlaştırmıştı²⁴⁸. Fakat seçim kararnamesi bu hükümet zamanında değil, Ali Rıza Paşa hükümeti tarafından çıkarılmıştı. Bu kez işgal bölgeleri Heyet-i Temsiliye tarafından hükümetin teşebbüse geçmesi istenir. Fakat hükümetin bu güce sahip değildir²⁴⁹.

İşgal altında olmalarına rağmen Osmanlı Devleti’nden kopmamak, bu amaçla bağlılıklarını göstermek için işgale rağmen seçim yapmaya çalışan iki önemli yer vardır. Aydın vilayetine bağlı İzmir sancağı ve Adana vilayet merkezi ile çevre sancakları. Birincisi, Mayıs 1919’dan beri Yunanlıların işgali altındadır. İkincisi mütarekenin hemen akabinde Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.

²⁴⁵ Tülay DURAN, “*Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı*”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. XI, S: 61, Ekim 1972, s. 18-19, ayrıca bkz. EK-8: Felâh-ı Vatan Grubu Mebusları

²⁴⁶ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 179

²⁴⁷ ARIKAN, “*1919 Seçimleri ve İzmir*”, s. 107

²⁴⁸ TANÖR, *Türkiye’de Kongre İktidarları*, s. 329

a. İzmir Seçimleri

Meclis-i Mebusan seçimlerine dair kararname İzmir'e ulaşır ulaşmaz İzmir'de de seçim havası başlar. Bu arada da İzmir gazetelerinde de seçimle ilgili haberler verilmekte ve tartışmalar yoğunluk kazanmaktadır. Ancak bu tartışmaların çoğu, seçimlerin gerekli olduğu üzerinde duran, seçilecek kimselerde aranılacak nitelikleri sayan ve bol bol geçmiş dönemi yani İttihat ve Terakki iktidarını suçlayan yazılardır²⁵⁰.

Şehrin Yunan işgali altında olması, şehirde yaşayan Rumları hareketlendirmiştir. İstanbul'da patrikhane gayrimüslim unsurların seçimlere katılmayacağını açıklarken, İzmir'de yaşayan Rumlar, başka plânlar peşindedir. Bölgenin Osmanlı'dan ayrılıp Yunanistan'a dahil edilmesi için seçimlerde çoğunlukta olduklarını göstereceklerdir. Aynı zamanda Yunan işgali haklı bir zemine oturacaktır. Şehrin diğer bir azınlık unsuru olan Ermeniler de Rumlarla birlikte hareket etmektedir.

Patrikhane, aynı görüşte değildir. Seçimlere katılmama kararının tüm Hristiyanlarca uygulanmasını istemektedir. Muhtemelen böylelikle katılmayıp Osmanlılığı reddi çoğunluk sağlamaya tercih etmektedir. Bunun üzerine İzmir'deki Rum ve Ermenilerde seçimlere katılmayacaklarını açıklarlar²⁵¹.

Bu plânların ilk etapta farkında olan Dahiliye Nezareti, 12 Ekim'de Aydın Vilayeti'ne İzmir'de yapılacak olan seçimleri Rumların kazanması ihtimâline karşı ne gibi tedbirlerin düşünüldüğünü sorar²⁵². 19 Ekim'de de aynı vilâyetten mebus seçimlerinde Rum ahali tarafından sahte nüfus kağıdı kullanılacağından bahisle, gerekli tedbirlerin alınmasını ister²⁵³.

İzmir'de çıkan Türk gazetelerinden Ahenk ise vilayetteki halkın -Türklerin- seçimler konusunda kayıtsızlığından yakınmaktadır²⁵⁴. Şehrin içinde bulunduğu duruma rağmen, halkın seçimlere kayıtsızlığı anlamsızdır. Birkaç gün sonra ise, "Ey vatandaş, reyini, namus, zeka, irfan ve hiss-i vatan sahibi olanlara ver" başlığıyla bir

²⁴⁹ TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 185

²⁵⁰ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 111-112 Ayrıca yine Zeki ARIKAN, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Ankara 1989, s. 89-94

²⁵¹ 24 Ekim 1919 tarihli Ahenk gazetesinden; ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 116

²⁵² BOA, DH.ŞFR, 104/25

²⁵³ BOA, DH.ŞFR, 104/60 Yine 30 Ekim'de vilayetten işgale uğramayan Ödemiş ve nahiyelerinde seçimin nasıl yapılacağını bildirilmesi talep edilir, DH. ŞFR, 104/82

çağrıda bulunur. Seçimlerin çok yaklaştığı belirtilerek Türk vatandaşların kayıksız kalmaması tavsiye edilir ve oyların dünyanın nereye doğru gittiğini bilen, kutsal vatan çıkarlarını her türlü kişisel çıkarlarının üstünde tutacak kimselere verilmesi istenir. Aynı zamanda büyük Türk milletinin hayatî davasını, kesinlikle savunabilecek vicdanı hür, yüreği temiz, alını açık olanlara vermenin gereği²⁵⁵ belirtilir.

Seçimler için Ekim sonu itibariyle üç yüzden fazla kişi adaylığını koymuştur. Çiftçiler Derneği Heyet-i Teftişîye'ye, dernek adına bir takım kimselerin İzmir için adaylıklarının konulduğunu bildirir. Heyet-i Teftişîye kurulu bu başvuruyu usul-i dairesinde görmediği için geri çevirmiştir. Fakat bu başvurunun çevrilmesinin asıl nedeni; bu adayların ittihatçılıkla ilgisinin bulunmasıdır²⁵⁶. İzmir'de bile adayların niteliğine karışılması, hükümetin İttihatçılık konusundaki hassasiyetini ortaya koyar.

İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucularından İsmail Sıtkı Bey'in adaylığının serbest olarak konduğu, gazetelere verdiği demece göre firkanın bağlayıcı kararlarını aşmak için bu yola başvurduğu²⁵⁷ görülür.

Seçim faaliyetlerinin biraz arttığı bir zamanda İzmir Valisi İzzet Bey, seçimlerin yapılacağını Yunan Yüksek Komiserliğine bildirmiş ve adayların propaganda yapmaları için gerekli iznin verilmesini istemiştir. Yunan Basın Kalem Müdürü Rodas, bu konuyla ilgili haberlerin yayından çıkarılması için kesin buyruk verir. İşgal kuvvetleri komutanı Nider de 30 Ekim 1919'da sıkıyönetim yasakları çerçevesinde hiçbir toplantıya izin verilmeyeceğini bildirir. Bu yazıda ayrıca, Yunan işgal bölgesi içinde asayiş ve güvenlik adına seçimler kesin bir dille yasaklanır²⁵⁸. Seçimlerin Yunan hükümetinin uygun göreceği en elverişli zamanda yapılacağı 4 Kasım'da bildirilir. Emirlere uymayan görevlilerin işten atılacağı şeklinde de gözdağı verilir. Nitekim Foça'da yapılan seçimler, İntihabat Heyet-i Teftişîyesi tarafından durdurulmuş ve sandıklar mühürlenerek işgal komutanlığına teslim edilmiştir.

İstanbul'da bulunan yabancı devlet temsilcileri, İzmir seçimlerinin yasaklanmasından rahatsızlık duymuşlardır. Komiserler bu konuda Yunan Olağanüstü

²⁵⁴ 30 Ekim 1919 tarihli Ahenk gazetesinden; ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 115

²⁵⁵ 2 ve 4 Kasım 1919 tarihli Ahenk gazetelerinden; ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 120-121 ve 125-126

²⁵⁶ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 117

²⁵⁷ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 119-120

²⁵⁸ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 121

Komiserliğine şikayet telgrafları çekmişlerdir. Bu telgrafları kendisine ileten Rodas'a Olağanüstü Komiser'in söylediklerinden yasak kararının doğrudan doğruya kendisi tarafından alındığı ve kararın Atina'ya dahi bildirilmediği anlaşılır²⁵⁹.

Arıkan, Ahenk'in, 12 Kasım'da bile İzmir halkını sürekli olarak sandık başına çağırırken, diğer yandan Kuva-yi Millîyenin seçimlere müdahale etmeyeceğini²⁶⁰ duyurduğunu söyler. Gazete, bu tavrıyla millî mücadele taraftarı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. İzmir dışındaki yerlerde kalan halk, yasak kararına rağmen seçimleri gerçekleştirmeye çalışır. Menemen da yapılan seçimleri müteakip Yunanlılar tarafından hukuk dışı davranışlarda bulunularak ikinci seçmenlerin bir kısmı hapsedilmiştir.

İzmir, Kuşadası kazası ve Ödemiş'in iki nahiyesi²⁶¹ dışında tamamen işgal altındadır. Bu yüzden seçimler, sancağın işgal altında bulunmayan yerlerinde tamamlanabilmiştir. Bu şekilde gerçekleştirilen seçimlerde seçilen mebusların mazbataları Meclis-i Mebusan'a geldiğinde, ilgili şube inceler ve 3. birleşimde (İn'ikad) meclis genel kuruluna açıklamada bulunur. Açıklamada; diğer kazaların seçilere katılamamasının fevkalâde bir durumdan kaynaklandığı, İzmir Heyet-i Teftişiyesi'nin, Dahiliye Nezaretince liva merkezinin Kuşadası'na nakledilmesi halinde itiraza mahal kalmayacağı mütalaasında bulunduğu son olarak; İzmir'in halihazırdaki durumunun mecliste temsilini gerektirdiği gerekçesiyle mazbataların kabulünü ister. Yapılan oylamada İzmir mebusluğuna seçilen İlhami, Nuri, Refet, Mehmet Şükrü, Tahsin ve Yunus Nadi Beylerin mebuslukları alkışlarla kabul edilir²⁶².

Aydın'ın da henüz işgal edilmemiş olan bölgelerinde seçimler yapılmış ve Cami Bey, Hüseyin Kâzım ve Mehmet Emin Efendi Aydın sancağını temsilen son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılmışlardır.

b. Adana Seçimleri

Adana vilayeti de mütarekeden sonra 17 Mart 1919'da içlerinde Ermenilerin de olduğu Fransız birliklerince işgal edilmiştir. Diğer taraftan savaş sırasında bu bölgeye

²⁵⁹ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 122

²⁶⁰ ARIKAN, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 92

²⁶¹ Kelas ve Yalyanbolu

²⁶² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Ankara 1992, D. 4, s. 30-31

yakın bulunan İngilizler, savaşın bitimiyle Güneydoğu illerini işgal etmişlerdir. Fransa ile bölgenin paylaşımı konusunda 15 Eylül'de anlaşmaya varılması üzerine 1 Kasım'dan itibaren yani seçimlerin yapıldığı tarihlerde İngilizlerin kontrolüne geçecektir²⁶³.

Seçim kararı Adana'ya ulaştığı zaman, seçimlerin yapılabilmesi için Fransızlara başvurulur. Fransızlardan, seçimlere karşı olunmadığı, fakat seçimler sırasında doğabilecek siyasî tartışmaların şehrin asayişini bozabileceğinden yapılmasına taraftar olunmadığı cevabı alınır. Bunun üzerine böyle mühim bir zamanda Adana gibi bir vilayetin halkının siyasî haklarından mahrum olmaması için İstanbul'da bulunan Adanalılar toplanarak, aralarında gizli oyla seçtikleri yirmi ikinci seçmen ile Merkez sancağı ve Cebelibereket, Mersin, Kozan sancakları için dört mebus seçerler.

Mebusluğa seçilen Savni, İsmail Baha, Yusuf Ziya ve Niyazi Beylerin mazbataları meclis gündemine ilgili şubenin tetkikinden sonra 13. birleşimde sunulur. Şube, durumu açıklayarak seçimin, kanuna aykırılığı açıksa da Adana halkının siyaset ve kanun yapma haklarından mahrum kalmaması için meşru kabul ederek bu mazbataların tasdikini ister²⁶⁴.

Meselenin gayet ilmî olduğu ileri sürülerek daha sonra görüşülmesi teklif edilir. Seçimin doğru olduğuna dair Çorum Mebusu İsmail Kemal Bey, Girit'in Osmanlı Devleti'nin elinde bulunduğu sırada Venizelos'un Girit'te mebus seçildiğini ve bunun Yunanlılar tarafından kabul edildiğini örnek verir²⁶⁵. Adanalılar Cemiyeti'ne üye olduğunu söyleyen Saruhan Mebusu Muvaffak Bey söz alarak; seçim kararı çıktığı zaman Fransızların seçime karışmayacaklarını zannettiklerini, müsaade etmedikleri anlaşıncı Fransız kumandanlığına müracaat ettiklerini, oradan hiçbir zorluk gösterilmeyeceğine dair söz alındığını fakat Adana ve havalisinin 1 Kasım'dan itibaren İngiliz Kumandanlığına tabi olduğu için bu tarihten sonra seçimlerin yapılmasına müsaade edildiğini, 1 Kasım'da ise Fransız askeri temsilcisi olan miralayın bir kanun çıkartarak seçimleri yasakladığını, bunun üzerine Hariciye Nezareti'ne başvurduklarını, Nezaretin başvurusu üzerine Fransızların seçimlere karşı

²⁶³ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 56-57

²⁶⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 4, s. 182-183

²⁶⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 4, s. 184

olmayıp seçim karmaşıklığına sebep olacağından şimdilik vazgeçilmesinin istendiği cevabının alındığını söyler. Geçmişte Yemen'den gelen mebusların da halk tarafından seçilmeyip İdare Meclisi mazbatası ile seçildiği gibi buradan seçilebileceğinin akla geldiği fakat bu mecliste de Hristiyan unsurların varlığından dolayı Fransızların haber alabileceğinden buna müsaade edenlerin şiddetle karşılaşabileceklerini, bir başka yol olarak vilayetin civarındaki liva ve kazalara kura ile halkı toplayarak seçim yapmayı düşündüklerini, bu sefer de ahalinin topluca hareketinin Fransızların dikkatini çekeceğinden aynı akıbete uğrayacaklarına kanaat ettiklerinden bundan vazgeçtiklerini, Adanalıların gönderdikleri mektuplarla işgalden dolayı uğradıkları haksızlıkları ve zulmü bütün dünyaya duyurabilmek ve haklarını müdafaa edebilmek için mecliste temsil edilmek istediklerini bildirdiklerini ekler ve bunun üzerine böyle bir yola başvurdıklarını söyler.

Kanun şekli aranırsa bulunamayacağını kabul eden Muvaffak Bey, İzmir seçimlerinin kabul edildiği gibi bununda kabul edilmesini. Aradaki tek farkın burada halkın değil de bir kısım münevverin oy kullanmış olmasının olduğunu ileri sürer²⁶⁶. Oylama sonucunda mesele, bir sonraki birleşime ertelenir. 14. birleşimde ise konunun gizli oturumda incelenip karara bağlanmasına karar verilir²⁶⁷. Bu oturumda çıkan sonuç meclis zabıtlarında açıklığa kavuşmaz. Yalnız bir yerde, Adana mebuslarının kabulü meselesi için Konya'da bulunan Adanalılar tarafından Meclis-i Aliye gelen bir telgraftan²⁶⁸ bahsedildiği için Tunaya'nın aksine²⁶⁹ mazbataların reddedildiği hükmüne varırız.

Şüphesiz işgale uğrayan bölgeler bu iki vilayetten ibaret değildir. Misak-ı Millî sınırlarına esas teşkil eden sınırlar içerisinde halkı Türk olup seçimlere katılmamış veya katılamamış bölgelerde mevcuttu. Bunlardan Güneydoğu Anadolu'da bulunan vilayetler hiçbir müdahaleye uğramadan seçimlerini yapıp meclise temsilci gönderebilmişlerdir. Bunun yanında Halep gibi seçimlere ve sonrasında Türk Devleti'nin sınırlarına dahil olamayan talihsiz vilayetlerimiz de mevcuttur.

²⁶⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 184-185

²⁶⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 223

²⁶⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 332

²⁶⁹ Tunaya, mazbataların gizli celsede alkışlarla kabul edildiğini belirtir, TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 186. Fakat bizce Tunaya, sonucun böyle olmasını arzu ettiği için biraz duygusal davranmıştır.

3. Seçimlerin Sonuçları

1914'te oluşturulan mecliste 256 mebus yer almasına rağmen, 1919 seçimlerinde ulaşmak mümkün olmamış, toplam 169 mebus seçilebilmiştir²⁷⁰. Çünkü 1918'e kadar süren harp boyunca birçok vilayet elden çıkmıştır. Savaşın kaybettirdiği nüfus, bazı vilayetlerin mebus sayısının azalmasına yol açmıştır. Buna işgal altındaki vilayetlerde seçim yapılamaması da eklenince 5 yıllık bir dönemin sonunda mebus sayısı, % 40'ı kapsayan bir bölge elden çıkmıştı. Yine de Dahiliye Nâzırı, 256 mebusun seçilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁷¹. 1919 seçimleri ülke çapında 16 vilayet dahilinde, 7 müstakil mutasarrıflıkla beraber toplam 61 merkezde yapılabilmektedir. Seçim bölgesi olarak ele alınan liva ya da sancakların sayısı da 1914'te 126'dır.

İstanbul seçimlerinde de belirttiğimiz gibi, 1919 seçimlerinin geneli için siyasi partilere göre sayısal bir sonucunu vermek oldukça zordur. Seçilen adayların bir çoğu, birkaç fırka tarafından aday gösterilmiştir. Meclis-i Mebusan açılış veya çalışmaları sırasında da firkalara göre bir niteleme yapılmamıştır. Meclisteki görüşmeler ve önemli meselelerdeki oylamalara bakıldığında, mebusların bir fırka görüşü doğrultusunda oy kullandıkları söylenemez. Bugünkü anlayıştan farklı olarak mebuslar, tamamen firkalardan ve gruplardan bağımsız, vicdanî mülahazaları doğrultusunda oy kullanmaktadırlar.

Seçimler, Meclis-i Mebusan'ın açıldığı dönemde bazı vilayetlerde henüz tamamlanmamış, ulaşım zorlukları nedeniyle mebusların geç gelmesi nedeni de eklenince son birleşime yetişen, hatta bunun da ötesinde Meclis-i Mebusan'a hiç katılamayıp daha sonra Ankara'da açılacak meclise Osmanlı Meclis-i Mebusanı mebusu sıfatıyla katılan mebuslar olacaktır.

Seçimlerin başında Millî Kongre, tüm ülke çapında seçimleri yönlendirmek amacıyla girişimlere başlamıştı. Fakat bu hareket, seçimler esnasında yeterli destek bulamayarak sonuçsuz kalmış, bunun üzerine firkaların birçoğu İstanbul dışında aday göstermemiştir. Mebusların hangi firkaya mensup olduğunu saptamaya çalışırken, daha önce Millî Kongre tarafından İstanbul için aday gösterilen ve kazanan şahısları,

²⁷⁰ Mebus listesi için bkz. Ek-3: Vilayetlere Göre 4. Devre Osmanlı Meclis-i Mebusan Üye Listesi

²⁷¹ Meclis-i Mebusan'ın ikinci oturumunda Karahisar-ı Şarki mebusu Ömer Feyzi Efendi, Dahiliye Nâzırı'nın gazetelerde mevcudun 256 olduğunu söylediğini, buna göre de ekseriyetin 129 olacağından

diğer bir fırka tarafından da aday gösterilmişse o firkanın mebusu kabul etmek yoluna gireceğiz. Bu sebeple Millî Kongre tarafından da aday gösterilen, *Dr. Adnan Bey'i Millî Türk Fırkası*, Hamit, Lütfi Fikri, Hasan Ferit ve Celalettin Arif Beyleri Çiftçiler Fırkası adayı kabul ederiz. Fakat bunlardan Lütfi Fikri'nin seçimden sonra istifa etmesi, Hasan Ferit'in meclis açılmadan vefatı, Celalettin Arif'in de Erzurum'dan mebus seçilip ve Erzurum mebusluğunu tercihi etmesi nedeniyle Çiftçiler Fırkası'nın temsilcisi kabul edilemezler. Kaldı ki Celalettin Arif Bey, Millî Ahrar Fırkası'nın da adayıdır. Geriye sadece *Hamit Bey, Çiftçiler Fırkası*'nı temsilen meclise katılır.

Boşalan İstanbul mebuslukları için yapılan ikinci seçimde seçilen *Ahmet Ferit*, -Fırka Reisi olarak- *Millî Türk Fırkası*'nın adayıdır.

Rauf Ahmet Bey ve *Reşat Hikmet Bey*, sadece *Millî Kongre'nin* adaydırlar. *Numan Usta* ise *Osmanlı Mesai Fırkası*'nın, Amasya'dan seçilen *Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası*'nın Reisi *İsmail Hakkı Paşa* da doğal olarak firkanın temsilcisidir. *Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti* ise yalnızca İstanbul'da *Mişon Ventura*'yı seçebilmiştir. Diğer gayrimüslim unsurların bir temsilcisi yoktur. Her ne kadar Hürriyet ve İtilaf mensubu yirmi kişinin Anadolu'dan seçildikleri söylenmişse de haberin aslı çıkmamıştır²⁷². Yalnız, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın boykotuna rağmen Karahisar-ı Şarki'den mebus seçilen Ömer Feyzi Efendi ve Kütahya mebusu Hoca Rasih Efendi gibi Hürriyet ve İtilafçı kimliğe sahip kişiler, şahsî çabaları sonucu seçimi kazanmışlardır.

1919 seçimlerine mahsus bir ilginç husus da Gümüşhane'nin Giresun livasında iki kadının adaylığıdır. İstanbul'dan mebus seçilen Dr. Adnan Bey'in eşi Halide Edip ile Fatma Alime Hanımlar, çok az oy alabilmiş ve seçilememişlerdir²⁷³.

Bu sonuç üzerine Hürriyet ve İtilaf taraftarı basın, şiddetli bir muhalefete geçmiş ve seçim üzerinde şiddetli baskıdan söz eden yazılar yazmışlardır. Mesela; İstanbul'un seçildikten sonra istifa eden mebusu Lütfi Fikri, "Hristiyanlıktan Meclis-i Mebusan" adlı yazısında "Hristiyan Osmanlıların intihabatına iştirak etmedikleri bir

bu sayının tamamlanmadığından müzakerelere başlanamayacağını ileri sürmüştür. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 4, s. 8

²⁷² TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 184

²⁷³ *İleri*, 11 Ocak 1920, No: 722

Meclis-i Mebusan, haliyle uzun müddet yaşayamaz ve esasen yaşamamalıdır”²⁷⁴ diyerek seçimlerin meşruiyetine gölge düşürmeye çalışmış, seçimlerin feshini bile talep etmiştir.

Fırkaların İstanbul dışında aktif olamaması, buna karşın Müdafaa-i Hukuk’un yurt çapında oluşturduğu teşkilat ile seçilecek mebusları belirlemeye çalışması, cemiyeti, bir siyasî fırka telakki edip, sonuçta onun kazandığını ilân etmemize yetmez. Belirli bir fırkaya mensup oldukları az çok belli olan bu mebuslar haricindekilerin Müdafaa-i Hukuk mensubu olduğu kanısı yanlıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de otorite boşluğuna rağmen; seçimlerin sonuçlarını etkileyecek ve meşrutiyete gölge düşürecek kadar bir kontrole sahip değildir²⁷⁵. Cemiyetin de belirttiği gibi amaç; meclisi oluşturacak mebusların, sadece millî menfaatler doğrultusunda çalışacak nitelikte olmasıdır.

Değişik fırkalardan birer ikişer isim geçse de Anadolu’nun bir fırkanın veya cemiyetin düşünceleri ile hareket ettiğini söyleyemeyiz. Ancak seçilen mebusların çoğunluğu, Müdafaa-i Hukuk’un aradığı niteliklere uymaktadır ve bazıları Müdafaa-i Hukuk teşkilatının gayretleriyle seçilmişlerdir. Devrin şartları altında milletin, aksi tarzda hareket etmesi zaten mümkün değildir. Sonuç itibariyle seçimleri, millî düşünceye mensup insanlar kazanmıştır, şeklinde bir ifade yanlış olmaz.

4. Meclis-i Mebusan’ın Açılması Öncesi Gelişmeler

Ülke genelinde, 1919 yılının son ayında seçimler tamamlanmış, Anadolu’dan seçilen mebuslar, mazbatalarını alarak İstanbul yolunu tutmuşlardır. Artık Meclis-i Mebusan’ın açılması beklenmektedir. Bir tarafta devletin mukadderatı hakkında Avrupa başkentlerinde değişik zaman ve zeminde toplantılar düzenlenmekte, savaşın nihaî barışı tasarlanmakta, diğer tarafta Anadolu’da yerel direniş kuvvetleri mütareke sonrası başlayan haksız işgallere karşı bir savaş sürdürmektedir. Hem barışı bekleyen İstanbul, hem de savaşı sürdüren Anadolu meclise büyük umut beslemektedir.

²⁷⁴ 21 Kasım 1919 tarihli Sabah Gazetesi’nden; AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 185

²⁷⁵ Nitekim Sinop’tan aday oldukları haber alınan Rıza Nur ve Kaymakam Zeki beylerin ‘şayan-ı emniyet olmadıkları’ bildirilmesine karşın bu kişilerin seçilebilmesi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin ne kadar kuvvetli olduğu hakkında bir kanıya varmamıza yardımcı olur. Adaylar hakkındaki hüküm için bkz. BAYSAL, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 23

Kuva-yi Millîye, Meclis-i Mebusan'ın toplanması düşüncesinin yer aldığı Erzurum Kongresi'nde bundaki amacını, hükümet icraatlarını kontrol²⁷⁶ olarak göstermişti. Ayrıca Mustafa Kemal'in, henüz 1918 Kasımında meclisin dağıtılması söylentileri üzerine belirttiği gibi²⁷⁷ imzalanacak sulhü kararlaştıracak hükümetin, meclise dayanması arzu edilmektedir. İlerleyen tarihlerde Ferit Paşa'nın meclis toplanmadan barış imzalama niyetine sahip olduğu düşüncesi, seçimlerde acele edilmesinde ısrarın gerekçesi olmuştur. Bu fikri daha sonra Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa da savunacaktır. Paşa'nın bir gazeteye verdiği demeçte, hükümet, barış konferansına bütün milleti temsilen katılabilmek ve onun arzularını anlamak için Mebusan'ı toplamaya karar vermiştir²⁷⁸ diyecektir.

İngilizlerin ise Meclis-i Mebusan'dan bir beklentileri yoktu. Zira, daha Haziran 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği Baş tercümanı Ryan, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal ile görüşürken, meclisli bir Osmanlı hükümeti konusunda olumsuz bir tavır takınarak, barış antlaşması için millî bir onayın gerektirmediğini, çünkü Türkiye'ye barış şartlarını ret imkânı tanınmayacağını, bunları kabulden başka bir çare bulunmayacağını söylemişti²⁷⁹.

İkili iktidar döneminin siyasal-anayasal temel sorunu, mevcut Osmanlı sisteminin bunalımını çözüp çözemeyeceği noktasında düğümlenmektedir. Sistemin işlerliğini kanıtlayabilmesi de her şeyden önce, temsili organ olan Meclis-i Mebusan'ın varlığını ortaya koyabilmesine bağlıdır²⁸⁰. Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasının şehrin resmen işgal edilmesi gibi bir sonuç getireceğini tahmin etmekte²⁸¹ ve Anadolu'da tamamen millî iradeye dayanan bir yönetim kurabilmek için bu sonuç istenmektedir. İşgal, Anadolu'yu haklı çıkaracak ve Erzurum'da Heyet-i Temsiliye olarak başlayan hareket, bir devlete dönüşebilecektir.

Bir başka açıdan bakıldığında; Anadolu'nun amacı, resmi sistemin işlerliğini sağlamaktır, seçimlerin yapılması ve Meclis-i Umumî'nin toplanması konusunda

²⁷⁶ Nutuk. C. I, s. 59

²⁷⁷ ARIKAN, "1919 Seçimleri ve İzmir", s. 106

²⁷⁸ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 155

²⁷⁹ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 334

²⁸⁰ TANÖR, Türkiye'de Kongre İktidarlari, s. 328

hükümet ile ulusal hareket arasındaki uzlaşma, tarafların aynı yöndeki isteklerinden doğmuş değildir. Ulusal hareketin, Osmanlı yasama meclisinin toplanmasını ülkenin kurtuluşu için zorunlu görmesine karşılık, geleneksel iktidar çevrelerinde bu talebin benimsenmesinde; Ali Rıza Paşa kabinesi gibi ulusal direnişe yatkın güçlerin meclisin toplanmasını içtenlikle istemeleri, dışa karşı teslimiyetçi, içte de mutlakıyetçi unsurların (*Hürriyet ve İtilaf* ve Saray) meclisin toplanmasını, ulusal hareketin tasfiyesi için bir araç olarak görmesi etkili olmuştur²⁸².

Bir bakıma meclissiz -murakabesiz- hükümet olmak hiç de fena değildir. Meclis-i Mebusan'ın faaliyette olmadığı dönemlerde hükümetler, diledikleri konuda kanun hükmünde kararname çıkarabilmektedir. Bu yetkiyi anayasada bulan hükümetler, meclis açıldığında onayına sunulmak kaydıyla, yönetim açısından eksik veya lüzumlu gördükleri kanunları millet ya da meclisi adına geçici olarak çıkarabilmektedir. Meclis-i Mebusan açıldığı zaman tartışmalara, eleştirilere ve ilgili anayasa maddesinin kaldırılması teklifine neden olacak bu uygulama hakkında üçüncü bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Ali Rıza Paşa kabinesinin meclisin toplanmasını içtenlikle istemesinde, mevkiini koruyabilmek için millî hareketin isteklerini yerine getirmek mecburiyeti hissetmesi de muhtemeldir. Heyet-i Temsiliye'nin resmen tanındığı Amasya görüşmelerinin yapılmış olması, bu fikri doğrulamaktadır. Damat Ferit'in istifası ve yerine gelen Ali Rıza Paşa'nın hemen hemen ilk icraatı olarak, padişahın da isteğiyle, seçim kararının alınmasında, Anadolu'nun İstanbul ile irtibatını kesmesinin hızlandırıcı rol oynamıştır. Bundan dolayı 1919 seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması, Anadolu hareketinin sayesinde gerçekleşecektir, denilebilir.

Bu gelişmelerin doğal bir sonucu, Anadolu'nun mecliste etkili olma isteğidir. Meclisin İstanbul'da toplanmaması, Heyet-i Temsiliye tarafından çokça dile getirilmiş fakat, şartlar İstanbul'u kabul ettirmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da toplanacak olan mecliste 'vatanın tamamını, devlet ve milletin istiklâlini temin etmek amacını,

²⁸¹ Tarık Zafer Tunaya'nın da aynı kanıya sahip olduğu söylenebilir bkz. TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 181

²⁸² TANÖR, *Türkiye'de Kongre İktidarlari*, s. 329. Bu tezin -mutlakıyetçi unsurların meclisin toplanmasını ulusal hareketin tasfiyesi olarak görmesi- başka yazarlarca da desteklendiğini belirtmeliyiz: Paul DUMONT -François GEORGEON, *Bir İmparatorluğun Ölümü*, İstanbul 1997, s. 134

muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek' tasarlanır. Bu grubun teşkilini temin için her livadan birer mebusun Eskişehir'e davet edilmesi düşünülür. Fakat bu toplantıyı Ankara'da²⁸³ kalarak yapmaya karar verilir ve Heyet-i Temsiliye, 27 Aralık'tan itibaren merkez olarak Ankara'yı kullanmaya başlayacaktır.

Heyetin gelişinden sonra, bir ara İngilizlerce kapatılan Eskişehir-Ankara demiryolu yeniden işletmeye açılır. Bu nedenle her livadan gelecek bir mebusla yapılması kararlaştırılan toplantının, 29 Aralık'ta yayımlanan bir genelge ile Ankara'da yapılacağı bildirilir. Söz konusu temsilci mebusların 5 Ocak 1020'den başlayarak Ankara'ya gelmeleri istenirken öteki mebusların da toplantılara katılmalarının yararlı olacağı belirtilir²⁸⁴.

Mebusların gelmeleri beklenirken böyle bir toplantıyı önlemek ve seçilen mebusların doğrudan İstanbul'a gitmelerini isteyen bazı girişimlerle karşılaşmıştır. Bu tür davranışlarda bulunanların başında Aydın mebusu Hüseyin Kâzım bulunmaktadır. O, Anadolu'daki millî hareketi bir isyan olarak görmekte, kendisi Ankara'ya gitmediği gibi, diğer mebuslara da mektuplar yazıp söz konusu toplantıya katılmamalarını ve bir an önce İstanbul'a gelmelerini istemektedir. Bazı mebusların bu yolda Hüseyin Kâzım'dan bir telgraf aldıklarını belirterek Heyet-i Temsiliye'ye başvurmaları²⁸⁵ üzerine Heyet-i Temsiliye, Hüseyin Kâzım'ın çağrısı ile hiçbir ilgilerinin bulunmadığını belirten ve mebuslardan Ankara'da toplantıya katılmalarını isteyen yeni bir bildiri yayınlar²⁸⁶. İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk cemiyetinden de durumun Hüseyin Kâzım'a açıklanması ve kendisi de görüşmelere katılmak istiyorsa Ankara'ya gelmesinin anlatılması istenir²⁸⁷. Fakat Hüseyin Kâzım Heyet-i Temsiliye ile görüşmek istememiştir. Üstelik Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın da meclisin bir an önce toplanabilmesi için Ankara toplantısından vazgeçilmesi isteğiyle araya girmesi, yeni duraksamalara yol açar.

Cemal Paşa Ankara toplantısını bir başka yönden daha sakıncalı bulmaktadır. İstanbul dışında böyle bir toplantı, yasama gücünün başka kuvvetlerin etkisi altında

²⁸³ Ankara'nın tercih edilme nedenleri için bkz. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 185-189

²⁸⁴ *Nutuk*, C. III, s. 1065-1066

²⁸⁵ *Nutuk*, C. I, s. 337-338

²⁸⁶ *Nutuk*, C. I, s. 338-339

²⁸⁷ *Nutuk*, C. I, s. 343-344, C. III, s. 1066

bulunduğu gibi yanlış bir izlenim doğuracaktır. Meclis de bu durum karşısında kendisinden beklenen hizmetleri yapamayacaktır. Bu yüzden Ankara toplantısından vazgeçilmeli, eğer isteniyorsa mebuslarla görüşmek için İstanbul'a bir temsilci gönderilmelidir²⁸⁸. Heyet-i Temsiliye 9 Ocak'taki toplantısında durumu değerlendirmiş, bu düşüncedeki mebusların Ankara'ya çağırılmaları uygun bulunmuştu. Mecliste millî cemiyete dayalı güçlü bir grup kurulmasının zorunlu görüldüğü, toplantının bu amaçla düşünüldüğü belirtilmiş ve bir iki günlüğüne Ankara'ya buyurmaları istenmiştir.

Ulaşım güçlükleri, maddi sorunlar ve kimi çevrelerin Ankara'ya gidilmemesi yolundaki girişimlerinden dolayı düşünüldüğü gibi geniş katılımlı bir toplantı yapılamamıştır. Birer birer ya da küçük gruplar halinde Ankara'ya gelenlerin çoğunluğu, İzmir ve Balıkesir dışındaki Batı Anadolu mebuslarıdır. Bu yüzden Ankara'ya gelenlerle ayrı ayrı görüşmeler yapma zorunluluğu doğar. Bu tür küçük toplantılar 3 Ocak'tan başlayarak Meclis-i Mebusan'ın açılışını izleyen günlere, ayın 20'sine kadar sürer.

Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan görüşmelerde başlıca üç konu üzerinde durulmuştur.

1. Mecliste Güçlü Bir Grup Oluşturulması: Böyle bir grup, Sivas Kongresi'nde vatanın işgalden ve parçalanmadan kurtarılması ve geleceğine ilişkin olarak alınan kararların savunulması için gerekliydi. Söz konusu kararlar, Meclis-i Mebusan'da büyük çoğunlukla bir inanç ve kural olarak benimsenmezse, ulusal hareket boşlukta, dayanaktan mahrum olarak kalacaktır. Kararlar ve ilkeler Müdafaa-i Hukuk adına alınmış olduğundan oluşturulacak grubun adı da doğal olarak *Müdafaa-i Hukuk* olmalıdır.

2. Meclis Başkanlığı: Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıda Heyet-i Temsiliye üyelerinden hepsinin İstanbul'a gitmeyip bir kısmının dışarıda kalması uygun görülmüştü. Bu nedenle Erzurum'dan mebus seçilen Mustafa Kemal ile Sivas'tan seçilen Rauf Bey, bazı üyelerle birlikte Ankara'da kalmayı kararlaştırmışlardı. Ancak mebuslarla yapılan görüşmelerde mecliste güçlü bir grup oluşturabilmek için Rauf Bey'in İstanbul'a gitmesinin gerektiği kanısına varılır. Öte

²⁸⁸ Nutuk, C. I, s. 339-340

yandan Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin birliklerinin bulunduğu başkentte meclisin serbestçe çalışamayacağı, er geç kapatılacağı kuşkusunu taşımaktan kurtulamamıştır. Böyle bir durumda meclis Anadolu'da toplantıya çağırabilmek için de bir yetkinin elde bulunmasının yararlı görülmekte ve kendisinin başkan seçilmesinin yerinde olacağını düşünmektedir. Ona göre başkanın İstanbul'a gitmesinde bir zorunluluk da yoktur. Meclisi başkan vekilleri de yönetebilir.

3. Siyasal Bir Program: Görüşmelerde, ulusal direnişin siyasal amaçlarını belirten ve uygulanması gereken bir programın düzenlemiş amaçları üzerinde durulmuştur. Bu amaçla ileride Misak-ı Millî diye adlandırılacak olan ilkelerin bir taslağı yapılmıştır.

Sivas'tan Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye üyelerinden mebus seçilen Rauf ve Hakkı Behiç Beyler meclisin açılışına katılmak için İstanbul'a giderlerken, Mustafa Kemal, Mazhar Müfit ve Şeyh Fevzi Efendi Ankara'da kalırlar²⁸⁹. Kurulun öteki üyelerinden Kara Vasıf, Bekir Semi Beyler de mebus seçildiklerinden meclise katılacaklardır.

²⁸⁹ Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılmaması uygun görülmüştü; "Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal'in de ayrılması Anadolu'da taazzuv ve inkişaf etmiş olan milli teşkilatın birdenbire başsız kalmasını intaç edecekti. Onun yerine Rauf Bey gitmeliydi. Çünkü Meclis-i Mebusan'da Anadolu'yu kuvvetli bir şekilde temsil edebilecek bir grup kurulamaz ve bunun başına Mustafa Kemal Paşa'dan sonra ikinci mühim bir siyasi şahsiyet olan H. Rauf geçmezse, İstanbul meclisinin milli davamızı kâfi derecede müdafaa edememesinden ve bir müddet sonra padişahın siyasi nüfuz ve tesiri altına gireceğinden korkulabilirdi"; Ali Fuat CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 272

III. BÖLÜM

SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSANI

A. MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI

1919 seçimleri Aralık ayı içerisinde tamamlanmış, yolluklarını alan mebusların bir kısmı İstanbul'a gelmiştir. İstanbul mebusları ile birlikte mevcut mebuslar, ay sonlarında mecliste Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Bey'in riyasetinde özel toplantılara başlamışlardır ki Hüseyin Kâzım Bey, mebusların bu sıralarda Ankara'ya uğrayıp, Mustafa Kemal ile görüşmelerde bulunmasına muhalefet eden, bu amaçla Cemal Paşa'yı etkileyen bir kişidir. Meclisin toplantı gününü öğrenmek için padişaha Celâlettin Arif Bey başkanlığında bir heyet gönderen mebuslar, bunun yanında meclisin açılmasını müteakip mevzubahis olacak meseleler hakkında tartışmaktadırlar²⁹⁰.

İttihat ve Terakki muhalif olarak bilinen basın ise sonuçları eleştirmekte, gayrimüslimlerin de boykotundan destek alarak seçimlerin meşruiyetine gölge düşürmeye çalışmakta hatta seçimlerin feshini bile talep etmektedir²⁹¹. Padişah da seçimleri, özellikle İstanbul'da İttihat ve Terakki düşüncesindeki insanların kazandığını görünce, iktidarın yeniden bu partinin eline geçeceğini düşünmüş ve belki de sadece bu sebeple meclisin açılmasını geciktirmeye başlamıştır. Fırka reislerini toplayıp meclisin bu durumu ile açılmasının mı veya mebuslardan bazılarının istifaya davet edilerek onların yerine diğer partilerden üye almanın mı doğru olacağının müzakere edilmesini ister. Sonunda bunun mümkün olamayacağına kanaat getiren padişah, meclisin açılmasına izin verir²⁹².

21 Aralık 1918'de kapatılan Meclis-i Mebusan ancak, bir yıl yirmi iki gün geçtikten sonra 12 Ocak 1920, Pazartesi günü saat 14:00'te 72 mebusun katılımıyla toplanabilmiştir. Padişah Vahdettin, rahatsız olduğunu öne sürerek Meşrutiyet

²⁹⁰ İleri, 30 Aralık 1919, No: 710, Alemdar, 1 Ocak 1920, No: 381-2681

²⁹¹ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 185

²⁹² TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. III, s. 17. Padişah, Ali Fuat Bey'in itirazları üzerine bu düşünceden vazgeçmiş; daha geniş bilgi için bkz. TÜRKGELDİ, Görüp İştittiklerim, s. 252-253. Padişahın, meclisin açılmasına izin verdiği haberi 11 Ocak'ta basına yansır, İleri, 11 Ocak 1920, No: 722

döneminin IV. Meclisinin açılış toplantısına katılmaz²⁹³. Bu nedenle tören, Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın huzurunda yapılmış, başkentte yabancı elçilerle yüksek devlet memurları da hazır bulunmuştur. Padişahın hazırladığı açılış nutku²⁹⁴ onun adına Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa tarafından okunur.

İşgal altında kalan yerlerde seçim yapılamaması ve mebus çıkarılamaması nedeniyle üzüntü duyduğunu belirterek başlayan Nutk-u Hümayunda, memleketin içinde bulunduğu duruma gelişinden kısaca bahsedilerek, İtilaf devletleriyle yapılan mütarekenin tarihte olmadığı bir biçimde on dört ayran beri devam etmesi ve ateşkes döneminde ülkenin işgale uğramasının memleketin normal duruma dönmesini engellediğini belirtilir. Bir milletin harpte yenilmesinin, onun kazanılmış olan siyasi varlığını ortadan kaldıramayacağını belirten padişah, her türlü ayrılıktan ve karışıklıktan kaçınılarak millî emellerin *felâh-ı vatan* noktasında birleşmesinin önemi vurgular.

Nutuk, hükümete yardımcı olunmasını belirtip başarı temennileriyle sona erer. Sonra Nakibüleşraf Kamil Efendi tarafından dua edilir ve Kanun-i Esasî'nin 46. maddesi gereğince yemin²⁹⁵ törenine geçilir. Yemin töreni bitince dahili nizamname hükümlerine göre 'Reis-i Sin' -en yaşlı üye- olan Bursa Mebusu Hacı İlyas başkanlığında ilk görüşmelere başlanır. Sivas Mebusu ve Heyet-i Temsiliye üyesi Kara Vasıf'ın teklifiyle, rahatsız olduğundan ve meclisin açılışından dolayı, teşekkür amacıyla padişaha bir heyet gönderilmesine karar verilir. Daha sonra 'şube' denilen komisyonlara kura ile azaları seçilir²⁹⁶. Bundan sonra şubelerde çalışmak üzere birleşime son verilir.

Meclisin ikinci birleşimi, üyelerin katılımını sağlamak amacıyla olacak on gün sonra yapılır. 22 Ocak'taki bu birleşimde Canik Mebusu Mehmet Ali Bey, zabıtnamede geçen "*Dördüncü sene-i Devriyenin İçtimâ-ı Fevkalâde*" tabirine karşı çıkar. Mehmet Ali Bey, Kanun-i Esasîde bahsedilen olağanüstü meclisin, normalde Ocak ayında toplanacak meclisten önceki dönemde toplanabileceğini fakat hükümetin

²⁹³ TÜRKGELDİ, *Görüp İştiklerim*, s. 254. 11 Ocak akşamı gazetelere Cumartesiden padişahın beri ateşinin olduğu, doktorunun beş gün kadar tedavi ve istirahat uygun gördüğü şeklinde bir resmî tebliğ gönderilir; *Peyam-ı Sabah*, 12 Ocak 1920, No: 403. Padişahın iyileştiğine dair "fezleke-i siyasiye" ancak 16 Ocak'ta yayınlanacaktır; *Peyam-ı Sabah*, 16 Ocak 1920, No: 407

²⁹⁴ Nutk-u Hümayun için bkz. Ek-4

²⁹⁵ Mebusların yemini şöyledir: *Zat-ı Hazreti Padişahiye ve vatanıma sadakat ve Kanun-i Esasî ahkamına ve uhde me tevdi oluna vazife riayetle hilafından mücanebet eyleyeceğime vallahi.*

²⁹⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 2

böyle bir meclis toplamadığını ileri sürer. 7-8 ay meclissiz bir dönemden sonra toplanan bu meclisi Kanun-i Esasîde içtima-ı fevkalade kabul etmek hükümetlere fesihten sonra uzun bir süre meclis toplamamaya kapı açacağını söyleyerek, “*İçtima-i Adî*” olması gerektiğini²⁹⁷ savunur. Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi, Kanun-i Esasî’de yazılı olduğu şekliyle, feshin akabinde gelen meclisin iki ay fevkalade olarak toplanabileceğini, ondan sonra seçim olmaksızın dört sene daha adi içtima edeceğini, hükümet ve padişahın bu konuda hiçbir açıklama yapmadığı belirtilir.

Meclisin bu ilk tartışması, Sinop Mebusu Rıza Nur tarafından ortaya atılan meclisin toplanabilmesi için gerekli ekseriyetin hasıl olup olmadığı meselesine döner. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, şimdiye kadar 149 mebus seçildiğini, 160-170 kadar toplam olacağını, ekseriyetin 86 olacağından mevcut mebusun 86’dan fazla olduğu için müzakerelere başlanabileceğini söyler. Karahisar-ı Şarkî mebusu Ömer Feyzi Efendi, Dahiliye Nâzırı’nın gazetelerde mevcudun 256 olduğunu söylediğini, buna göre de ekseriyetin 129 olacağından bu sayının tamamlanmadığından müzakerelere başlanamayacağını söyler. Erzurum mebusu Celâlettin Arif Bey, seçimlerde dikkate alınacak esasın, hükümetin seçim yaptırabildiği yerler olduğunu, buralardan da ancak 170 aza seçilebildiğini, buna göre olması gereken 86 mebusun da mevcut olduğu fikrini ileri sürer. Bununla birlikte meclisi açıp müzakerelere başlamanın, hiçbir şekilde seçimlerin yapılamadığı yerlerdeki hakların terki anlamına gelemeyeceğini²⁹⁸ belirtir. Gelibolu mebusu Celâl Nuri Bey de meselenin Damat Ferit Paşa tarafından ihdas olunduğunu, bu şekilde aslında Damat Ferit Paşa’nın bindiği dalı kestiğini, bunun İtilaf Devletleri’nin de menfaatlerine aykırı olduğunu, çünkü yapılacak barış anlaşmasının mutlaka meclisten geçmesi gerektiğini, bunun için de toplanmış bir meclisin olması gerektiğini²⁹⁹ söyler. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey’in de bu yöndeki konuşmaları üzerine asıl konuya –içtimanın tanımı– dönülür. Açıklamalar üzerine yapılan oylamada zabıtların ‘İçtima-ı Adî’ olarak düzenlenmesine karar verilir³⁰⁰.

Açılıştan dolayı meclise gönderilen tebrik telgraflarının okunması söz konusu olduğunda, Mustafa Kemal’in telgrafının okunmasını isteyen sesler yükselir. Ne var ki

²⁹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 6-7

²⁹⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 7-9

²⁹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 10

³⁰⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 11. Bu karara rağmen, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi cildi üzerinde ve içinde “*İçtima-ı Fevkalade*” ibaresi kullanılmıştır.

buna karşı Bolu Mebusu Mehmet Efendi; istisnasız hepsinin okunmasını ister. İstanbul Mebusu Ferit Bey, müzakereyi uzatmamak için bu telgrafların meclis başkanlığınca cevaplandırılmasını teklif eder ve bu teklif kabul edilir. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in telgrafı³⁰¹ okunmaz.

1. Meclis Başkanı Seçimi

Meclisin üçüncü birleşimi Reis-i Sin Hacı İlyas Bey, rahatsızlığından dolayı diğer geçici bir reis seçilmesini teklif eder. Oylama yapılır. İlk iki oylamada çoğunluğu hiçbir aday alamaz ve üçüncü turda Celâlettin Arif Bey 96 kişinin katıldığı oylamada 51 oy alarak Reis-i Muvakkat seçilir³⁰².

Bu ilk birleşimler, yeni gelenlerin yemini ve incelenen mazbataların kabulü ile geçmektedir. Daimi Dîvan-ı Riyasetin teşkili 4. birleşimde yapılması gerekirken, Trabzon Mebusu Hüsrev ve arkadaşlarının verdiği; yolda, bugün yarın gelecek birçok arkadaşlarının olduğuna dair takirle bir sonraki birleşime ertelenir. Henüz mazbatası tasdik olmuş mebus sayısı 90'dır. Bu yüzden başkan seçilmemiş olsa da encümenlerin oluşturulması isteği, mazbataların kabulünün tamamlanmadığı için reddedilir. Yalnız, padişahın açış nutkuna mukabil verilecek Ariza-i Cevabîye için encümen oluşturulur³⁰³.

Meclisin 31 Ocak'taki 5. birleşiminde Başkanlık Dîvanının seçimlerine gidilir. Seçimler mebusların adayın adını bir pusulaya yazıp, seçim sandığına atması suretiyle yapılmaktadır. Birinci turda; Reşat Hikmet Bey 53, Celâlettin Arif Bey 40, Mustafa Arif Bey 12, Hüseyin Kâzım Bey 7, Hamit Bey 1 oy almışlar iki de çekimser vardır. Çoğunluğa hiçbir aday ulaşamadığı için ikinci kez seçim yapılır. Bu turda Reşat Hikmet Bey 58, Celâlettin Arif Bey 57, Mustafa Arif Bey 3, Hüseyin Kâzım Bey 4,

³⁰¹ Mustafa Kemal'in gönderdiği telgraf sureti: "Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine; Hakimiyet-i Millîyenin en mühim bir devre-i hayatiyemizde uzun bir müddet tecelli ettirilmemiş olmasından mütevellit mücahedatımız, muhterem Meclis-i Milli'nin küşadıyla neticelerinden birini istihsal etmiş oluyor. Heyet-i Millîyemiz mukadderat-ı millîyeyi en meşru ve en kanunî merci-i tetkik ve muhakemesi olan muhterem meclise tevdi etmiş olmakla müftehir ve bahtiyardır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı altında kuvvetlerini, emellerini ve ruhlarını birleştirmiş olan millet, bu günden itibaren yalnız kendi iradesini temsil ve bilfiil hakim kalacak olan meclisin nıgehbanı vaziyetindedir ve istiklâl ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdafaaı emrinde onun en fedakâr bir istinatgâhıdır. Heyetimiz bu itibar ile Meclis-i Millîye matuf olan amal ve metalib-i millîyenin kuvvet ve mahiyeti hakkında olduğu gibi bu günden itibaren Mebusan-ı muhremenin duş-u ameline raci kalacak olan mesuliyet-i tarihiyenin derecesi hususunda da muhterem mümessillerimizin vukuf ve metanetinden emin ve mutmain olarak tebrikat-ı ihtiramkâranesini takdim ve heyet-i muhteremeye iblağını istirham eyler olbabta."

³⁰² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 23

³⁰³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 40-44

Cami Bey 2, Mecdi Efendi 1 oy almışlar bir de çekimser vardır. Oylamada 115 kişi vardır fakat sayımda 116 oy çıkmıştır. Bunun üzerine tartışma başlar. Reşat Hikmet Bey 115 sayısına göre çoğunluğu almıştır fakat 116'ya göre çoğunluk değil, tam yarısıdır. Bir oyun fazla çıkmasından dolayı bu kez yapılacak seçimin, üçüncü tur mu, ikinci turun tekrarı mı olacağı tartışması başlar. Sonunda oylamanın yenilenmesine karar verilir. Tekrarlanan ikinci turda oy kullanan kişi sayısı 116'dır. Reşat Hikmet Bey 58, Celâlettin Arif Bey 47, Mustafa Arif Bey 7, Hüseyin Kâzım Bey 2, Cami Bey 2 oy almışlar bir de çekimser vardır. Bunun üzerine yine çoğunluk hasıl olmadığı için üçüncü tur seçime gidilir.

Bu seçim iki kişi arasında olacaktır. Geçici Reis Celâlettin Arif Bey, kendisine oy verenlere teşekkür ederek meclis başkanının büyük bir oyla seçilmesini istediğinden kendisine verilen oyların bu turda Reşat Hikmet Bey'e verilmesini ister. Üçüncü turda 65 oy ile Reşat Hikmet Bey Meclis-i Mebusan Reisi seçilmiştir³⁰⁴.

Reşat Hikmet hastalığı nedeniyle meclisin açılışına katılamamıştır. Tedavi için gittiği İsviçre'den 28 Ocak'ta İstanbul'a dönüşünde Fransızlar tarafından tutuklanmış, buna, kendisinin Münih'e gidip Talat Paşa ve İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle görüştüğü yolunda yapılan bir ihbar neden olmuştu³⁰⁵. Ancak ertesi gün yapılan girişimler üzerine serbest bırakılmıştır³⁰⁶.

Başkanlık kürsüsüne gelen Reşat Hikmet Bey, teşekkür yaptığı konuşmada eder ve Osmanlı milleti olarak barış istediklerini, Wilson Prensiplerine itimat ederek sulha talip olduklarını, Türk milletinin hukukunu çiğnettirmeye razı olamayacağını³⁰⁷ ifade eder. Ardından Reis Vekili seçimine geçilir ve tek turda Birinci Reis Vekaletine Hüseyin Kâzım, İkinci Reis Vekaletine ise Abdülaziz Mecdi Efendi seçilir. Dîvan katiplikleri için de Tekfurdağı Mebusu Rahmi Bey, Edirne Mebusu Faik Bey

³⁰⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, D. 4, s. 48-50

³⁰⁵ Tutuklanma olayı herhalde 26/27 Ocak gecesi Köprülülü Hamdi'nin Akbaş cephaneliğine yaptığı baskına bir misilleme idi. Rauf ve C. Arif Bey, sadrazama başvurur. Sorun çözülmezse meclis tehlikede sayılacağından Anadolu'nun İstanbul ile irtibatını kesmek zorunda kalacağını belirtir. O, Heyet-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmasını ise Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesine ertelendiği görüşündedir. Dolayısıyla onun meclis başkanı seçilmesi, bu tutuklamaya karşı bir tepki niteliği de taşımaktadır; AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 313

³⁰⁶ Mustafa Kemal, Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için Ankara'dan çalıştıklarını belirtir. *Nutuk*, C. I, s. 375. Fakat bunun ne surette olduğu açıklanmamıştır. I. ciltte bu ifadedden sonra numarası belirtilen vesika, bu tarz bir bilgi içermemektedir.

³⁰⁷ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, D. 4, s. 50-51

ekseriyeti alarak seçilir. 6. birleşimde de Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, Niğde Mebusu Emin Bey, Konya Mebusu Kâzım Hüsnü ve Gümüşhane Mebusu Zeki Bey seçilerek dîvan katipleri seçimi tamamlanır³⁰⁸.

Dîvan-ı Riyaset'in teşekkül ettiğini arz etmek üzere padişaha gidileceğinden birleşime ara verilir. Başkanlık dîvanı ikinci oturumda (celse) padişah ile olan görüşmeleri hakkında bilgi verir. Padişahın; millet meclisi ile bir ahenk ve tam uyum içerisinde geceli gündüzlü devletimizin saadet ve selameti için çalışmak emelinde olduğunu belirttiğini ifade eder³⁰⁹. Kestör -idare memuru- olarak Kastamonu Mebusu Suat Bey, Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey ve Hakkari Mebusu Asaf Bey seçilirler³¹⁰.

Sorun çözülmüş görünürken Reşat Hikmet Bey'in bir ay sonra 28 Şubat'ta vefatı, yeniden başkan seçimini gidilmesini zorunlu kılmıştır. Bu esnada Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etmiş ve yeni kabine kurulamadığı için siyasî tartışmalar ve kanun layihalarının görüşülmesine devam edilememektedir. 4 Mart 1920'de 110 mebusun katıldığı seçimlerde, daha önce geçici başkanlığa getirilmiş olan Celâlettin Arif Bey 80 oy alarak Meclis-i Mebusan'ın yeni Reisi seçilmiştir. Diğer bir aday olan Cami Bey ise 6 oy alır³¹¹. Bu oylamada Mustafa Kemal'in başkanlığı hiç gündeme gelmemiş, üstelik Felâh-ı Vatan'ın meclise devam edenlerin neredeyse tamamının üye olduğu kadar güçlü bir dönemde mebuslarla Ankara'da görüşme çalışmalarına muhalefet eden bir şahıs reis seçilmiştir³¹².

Ankara görüşmelerinde öngörülmüş olmasına rağmen Mustafa Kemal'in başkan seçilmesi, ona yakın çevrede bile fazla destek bulmamıştı. Mustafa Kemal meclisin saldırıya uğrayacağını muhakkak görmekte ve dağıtılacak meclisi Ankara'da yeniden toplayabilmek için kendisinin başkan seçilmesini düşünmekteydi. Gerçekte de toplantıya katılmayan bir üyenin başkan seçimi, meclis içinde başkan olacak nitelikte bir kişinin bulunmadığı anlamına geleceğinden ve Kuva-yi millîye başkanı olan birini başkan olması, meclisin dıştan yönetildiği izlenimini oluşturacağından, Mustafa Kemal'in başkan seçilmesi doğru bulunmamıştı. Bunlara bir de Hüseyin

³⁰⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 56. Bkz. Ek-12

³⁰⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 57

³¹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 63

³¹¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 324-325

³¹² Felâh-ı Vatan Grubu'nun toplantılarına katılış olan Celâl Bey, oyunu Celâlettin Arif Bey'e verdiğini belirtir; DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 20

Kâzım gibi Mustafa Kemal karşıtı olan ve mecliste sözü geçen kimilerinin olumsuz tutumlarını da eklemek gerekir. Nitekim Hüseyin Kâzım hatıratında belirttiğine göre kendisi ve Abdülaziz Mecdi Efendi, Mustafa Kemal'in başkanlığa seçtirilmesine karşı çıkmışlardır³¹³.

Mustafa Kemal için 34'ten fazla oy toplayamayacaklarını anlayan Rauf ve Dr. Adnan Bey de bu durum karşısında Hariciye Müsteşarı olan ve Amasya protokollerinde Paris Barış Konferansına gönderilmesi uygun görülen Reşat Hikmet'i seçtirmeye yönelirler. Rauf Bey, 28 Ocak'ta Mustafa Kemal'e, kendisinin başkan seçilmeyip Heyet-i Temsiliye başkanı olarak kalmasının uygun görüldüğünü söyler³¹⁴. Mustafa Kemal de çoğunluk sağlanamadıktan sonra başkanlığı için hiçbir girişimde bulunmamanın daha doğru olacağı cevabını verir³¹⁵. Fakat Nutuk'ta bu olaya karşı tepkisi oldukça sert olacaktır³¹⁶.

Mustafa Kemal'in reis seçilmemesi ve -ileride- grup kurulurken Müdafaa-i Hukuk adının reddedilmesi önderliğinin ve kurduğu örgütün adeta devre dışı bırakılması anlamına geliyordu³¹⁷. İstanbul'un Mustafa Kemal ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bakımından İtilaf Devletleri, saray ve İstanbul seçimlerinde somutlaşan İttihat ve Terakki'nin payitahttaki ağırlığının getirdiği olumsuz havanın ve muhtemelen Rauf Bey'in aleyhte çalışmasının etkisi ve Anadolu'daki mücadelece ruhun, İstanbul'un kılı kırk yaran , yalgın ve teslimiyetçi , hatta suçlandırıcı ortamında süt dökmüş kediye dönmesinden kaynaklanıyordu³¹⁸.

³¹³ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 74-75

³¹⁴ *Nutuk*, C. I, s. 374, C. III, s. 1095, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 9-10

³¹⁵ Mustafa Kemal, reis seçilmesinin mümkün olmadığı takdirde takip edecekleri harekette Heyet-i Temsiliye üyelerini serbest bıraktığını belirtir. Amacının, farklı - fesihten sonra Ankara'ya çağırabilmek - olduğunu açıklayarak, millî müdafaada olabilecek bir hatanın sorumluluğunu kendilerine ait olacağını bildirir; *Nutuk*, C. III, s. 1096, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 11

³¹⁶ “Efendiler, her görüştüğümüz zat veyahut zevat, bizimle, fikir ve kanaatte müttehit olarak ayrılmışlardı. Fakat, İstanbul meclisinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim! Çünkü, efendiler; bu grubu teşkil etmeyi, vicdan borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler... cebin idiler... cahil idiler. Bundan başka, efendiler; nankör ve hodperest idiler...Çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...”, *Nutuk*, C. I, s. 360-361.

³¹⁷ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 326

³¹⁸ Gerçi İttihat ve Terakki dahi demokratik-ulusçu ideolojiye bağlı bir hareketti ve başta Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kadrolarının pek çoğu bir zamanlar ya da yakın zamanlara kadar İttihat ve Terakki'nin saflarında çalışmış kimselerdi. Ama Yahya Kaptan olayının manalı bir biçimde gösterdiği üzere, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile eski örgütlerine

Geçici başkanlık, başkanlık ve Reşat Hikmet Bey'in ölümü üzerine ikinci kez yapılan başkanlık seçimlerinde aday olanların hiçbirinin Heyet-i Temsiliye üyesi olmadıklarından yola çıkarak Mebusan'da genel olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne karşı bir ret havası vardı³¹⁹.

2. Mecliste Gruplaşma – Felâh-ı Vatan Grubu

Osmanlı parlamento tarihinde birçok fırka meclis içinde doğmuştu. Seçimlere bir fırka listesinden girmiş olsa bile bazı mebuslar, ilerleyen dönemlerde firkalarına yüz çevirmeye başlayabilmişlerdi. Meclis içerisinde oluşacak bir fırkanın küçük modeli olan *grup* veya *bölük*, ortak hareket etmek, hükümete karşı belirli bir tavır sergilemek için mebusların fikir birliğine varmaları ile oluşturulmaktadır. Bu gruplara, meşrutiyet meclislerinde çok sık rastladığımız söylenemez. Yalnız, Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra Ankara'da açılacak Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bunun kapsamlı ve uzun süren örnekleriyle karşılaşırız.

Fırka tabirinin millet nazarında olduğu kadar devlet ricali arasında da iyimser bir yaklaşım uyandırmayacağı düşüncesiyle olsa gerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, millî istekleri savunmak ve Sivas Kongresi'nde kararlaştırılan ilkeler doğrultusunda bir barış anlaşmasına kavuşabilmek için, Ankara toplantılarında Meclis-i Mebusan içinde güçlü bir Müdafaa-i Hukuk grubu kurulması karar vermişti. Ancak hiçbir siyasî partinin net bir üstünlük kuramadığı mecliste, grup kurmayı düşünen sadece Müdafaa-i Hukukçular değildir. Aralık ayı sonlarında İstanbul'da toplanmaya başlayan mebuslar, mecliste düzenledikleri özel toplantılarda, bir grup kurma düşüncesinden bahsetmektedirler. 3 Ocak'ta olağanüstü bir gizlilik içinde yapılan özel toplantıda, mebuslardan “vahdet-i efkâr husulünü temin için” bölük kurma meselesi tartışılmaktadır. Hatta buna dair bir-iki nizamname projesi okunmuş ve bölük nizamnamesinin esas maddeleri tespit edilmiştir³²⁰. 10 Ocak'taki müzakerelerde de nizamname üzerinde tartışmalar sürerken, Ali Rıza Paşa'nın meclisin açılacağı haberini vermesi üzerine toplantıya son verilmiştir³²¹. 11 Ocak'ta

ve önderlerine bağlılıklarını sürdüren İttihat ve Terakki'nin kılıç artıkları arasında önemli bir çelişki vardı. Bu çelişki bütün mütareke boyunca hatta İzmir suikastına değin sürecekti; İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 327

³¹⁹ AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 330-331

³²⁰ İleri, 4 Ocak 1920, No: 715

³²¹ İleri, 11 Ocak 1920, No: 722

devam eden toplantılarda, yine Hüseyin Kâzım Bey'in başkanlığında bölük nizamnamesinin kalan maddelerinin müzakere edilmiştir³²².

Müdafaa-i Hukuk temsilcileri İstanbul'a geldiklerinde, kendi aleyhlerine olan durum karşısında büyük güçlüklerle karşılaşacaklardır. Rauf, Kara Vasıf ve Bekir Sami Beyler, 24 Ocak'ta öngörülen grubun karara göre oluşacağını Ankara'ya bildirirler³²³. Üç gün sonra ise grup kurmak için insanüstü bir çaba ile çalıştıklarını, ancak büyük güçlüklerle karşılaştıklarını belirtirler. Oluşturulacak grup için zemin yoklaması yapıldıktan sonra, meclisteki havayı dikkate alan Rauf ve Vasıf Beyler, gruba Müdafaa-i Hukuk adını vermekten vazgeçerler. Padişah adına okunan açılış nutkunda kullanılan bir deyim tercih edilir; *Felâh-ı Vatan*³²⁴.

Rauf Bey grubun, 7 Şubat'ta Kuva-yi Millîyeci mebuslardan seksen kadarı ile kurulduğunu, o günlerde mevcut mebus yüz kırk kadar olduğu için mevcudun yüzde altmışını teşkil ettiğini belirtir³²⁵. Adı üzerinde anlaşılmaya varıldıktan sonra Rauf Bey Ankara'ya şu bilgileri vermiştir. Gruba Felâh-ı Vatan isimin verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Mebuslar arasında mevki hırsı olanların bulunması ve düşünce ayrılıkları, hemen hemen her birini ayrı ayrı kazanmayı gerektirmektedir. Öyle ki Müdafaa-i Hukuk örgütlerinden birinden seçilmiş olanlar bile o ad etrafında toplanmaktan kaçınmaktadırlar³²⁶. Birçok mebusun da hiçbir fırkanın temsilcisi olmayıp, sadece milletin tercihi ile geldiğini göz önünde bulundurursak, bu mebusların o günlerde İtilaf Devletleri ve buna paralel olarak hükümet ve sarayla çelişen bir cemiyetin ismi altında birleşmeyi, kabul etmemeleri mantıklı gelmektedir. Bu yüzden genel bir isim tercih edilmiş olmalıdır. Kaldı ki Müdafaa-i Hukukçu mebuslar İstanbul'a gelmeden, meclis içerisinde bir grup oluşturma fikrinde olan ve bu yönde programlarını bile hazırlayan büyük bir çoğunluğun varlığı göz önüne alınırsa, Rauf Bey ve arkadaşlarının, onlardan ayrı bir grup kurarak daha az bir mebus sayısı ile yetinmek yerine, bu potansiyeli kendi görüşleri doğrultusunda kullanabilmek için bu şekilde genel bir isim tercih ettiği düşünülebilir.

³²² Gazeteye göre mebuslardan çoğunluğu, meclis başkanlığı için, Hüseyin Kâzım Bey'i istemektedir; *İleri*, 12 Ocak 1920, No: 723..

³²³ *Nutuk*, C. III, s. 1092, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 15

³²⁴ Grup için bazen *Reha-yı Vatan* ismi de kullanılmıştır.

³²⁵ ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. I, s. 298

³²⁶ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 78

Felâh-ı Vatan grubunu oluşturan mebuslar tarafından grubun savunacağı ilkeleri içeren bir ittifakname³²⁷ hazırlanır. Mebuslar, ittifaknamede yazılı 5 maddeyi kabul ederek siyasî görüşlerini ve vatanın kurtuluşu için uygulamayı öngördükleri esasları açıklamışlardır. Gruba girecekler bu ilkeler dışında kalan konularda şahsî görüşlerini bildirmede serbest olacaklardır. Dahili nizamnameye göre³²⁸ 9 kişilik bir idare heyeti bulunuyordu. Ancak sürekli bir başkanlık öngörülmemiştir. İdare heyeti üyeleri toplantılara sıra ile başkanlık ediyorlardı. Heyet şöyle oluşmuştu: Celâlettin Arif, Rauf, Kara Vasıf, Bekir Cami, Hamit, Selahattin, Bahtiyar, Rauf Ahmet ve Abdullah Azmi³²⁹.

Grubun kurulduğuna Ankara'nın ilk malumatı, Rauf Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraftır. Burada Rauf Bey, yetmiş kişilik bir grubun teşkil ettiğini, kabinenin tasfiye edilip meclis huzuruna gelmesi ve Hariciye, Dahiliye ve Adliye vekillerinin değiştirilmesinin birlikte kabul edildiği, ertesi gün meclis reisinin bu hususta sadrazam ile görüşeceği nizamname ve grup programının ilk fırsatta arz olunacağını³³⁰ belirtir. 9 Şubat tarihli İleri gazetesinde Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey ile yapılan bir mülakatta ise grubun üye sayısı, 84 olarak açıklanır³³¹. Felâh-ı Vatan grubu ile ilgili bir makalede de grubun; 88 kişi olarak tespit edildiği belirtilir. Bunların yetmiş altı tanesinin tam olarak gruba dahil olduğu, on bir tanesinin ise ittifaka dahil olduğu, fakat henüz imza etmedikleri anlaşılar. İlerleyen tarihlerde bu sayı daha da artar³³². Grubun üye sayısı ile en son ve net verilere, 26 Şubat tarihli İleri gazetesindeki liste ile ulaşırız. Gazetede, "halihazırda 96 mebusun iştirakiyle vücuda gelmiş grup azasının esamisi, ehemmiyetine binaen derç"³³³ edilmiştir.

³²⁷ Bkz. Ek-6

³²⁸ Bkz. Ek-7

³²⁹ DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 18

³³⁰ 6 Şubat 1920 tarihli bu telgraf için bkz.; DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 14

³³¹ Osman Nuri Bey, grup esaslarına iştirak eden "on iki - on beş" arkadaşlarının daha mevcut olduğunu, bundan başka yakın bir zamanda İstanbul'a gelmesi beklenen diğer arkadaşları ile grubun mecliste büyük bir çoğunluğu temin edeceğini belirtir, İleri, 9 Şubat 1920, No: 751

³³² "Felâh-ı Vatan, bazen sabun köpüğü gibi şişer ve büyür, bazen de küçülürdü"; CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s. 306

³³³ İleri, 26 Şubat 1920, No: 768. Bu gazetede verilen isimler sayıldığında 94 çıkmaktadır ve bir mebus iki kez yazılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Duran'ın verdiği 88 kişilik liste ile karşılaştırma ve tashih yapıldığında 96 mebusun ismi netleşir; bkz. Ek-8

Mustafa Kemal, bir grubun oluşturulmasından memnurluk duymuştur. Ama önemli olan tüzük ve programdır. Bu yüzden 9 Şubat'ta Dersaadet Harbiye Nezareti Baş Yaveri Sâlih Bey aracılığıyla Rauf Bey'den nizamname ile yayınlanmış olan grup programının ve gruba dahil olanlarla olmayanların ayrı ayrı isimleriyle, seçilmiş oldukları yerin bildirilmesini rica eder³³⁴. Fakat ittifakname metnini öğrendiğinde hayal kırıklığına uğrar. Müdafaa-i Hukuk adı bir yana, Sivas Kongresi kararları da metne yansımamıştı. Onun bu kızgınlığı yıllar sonra Nutuk'ta sert ifadelerle yer bulacaktır. Mustafa Kemal, başlangıçta gösterdiği sert tepkiye rağmen çok geçmeden Felâh-ı Vatan Grubunun çalışmalarıyla ilgilenme gereğini duyar. Mazhar Müfit'in İstanbul'a gidip gruba katılması, Ankara ile grup arasındaki ilişkilerin kurulmasında önemli ekten olmuştu.

İstanbul'a giden Mazhar Müfit Bey'in Felah-ı Vatan grubu ve meclis hakkındaki ilk izlenimleri hiç de hoş değildir. Felah-ı Vatan grubu toplantısına gelen Sadrazam ve Dahiliye Nazırının hükümet işlerine karışılmamasını istemesi gibi istekleriyle de karşılaşan Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye hakkında Felah-ı Vatan grubunun kesin kararı ve meclisin emniyet ve serbestlik içinde iş görüp görmediği hakkındaki sorularına cevaben yazdığı mektupta; *"Felâh-ı Vatan dediğimiz grubun ahvali hakikiyesini biliyor musunuz? Bunu mütecanis ve birlik bir grup mu tasavvur ediyorsunuz? Herkes bir fikir, bir havada. Grupta sağlam bir baş ve gruba yakışacak bir intizam yok. Vükelâ grupta, tâbiri amiyanesince, kafa tutarak adeta tehditkâr bir vaziyet alıyor; gerçi bunlara haddini bildirecek bazı zevat mukabeleden kaçınmıyorsa da kısmı azamı, emri hükümet, emri padişahî taraftarı gibi görünüyor. Bütün çekinme ve korku, aman bizi dağıtmasınlar, maazallahü taalâ ya fesholursa... Hulâsa ben gruptan fayda görmüyorum..."* diyerek Müdafaa-i Hukuk adında yeni bir grubu veya partisi teşkili³³⁵ni önerir. Bu öneriye Mustafa Kemal, aynı mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da partiden de memleketi kurtarıcı bir sonucun alınabileceğine hükmetmediği şeklinde bir cevap yazar³³⁶.

³³⁴ DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 16

³³⁵ Mazhar Müfit KANSU, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara 1997, s. 543-544

³³⁶ Mustafa Kemal mektupta ayrıca, Rauf Bey'e mütalaasını bildirdiğini ve ona yardımcı olmasını ister, KANSU, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s. 544-545

Anadolu hareketinin tasvip etmemesine rağmen o günün şartları içinde mecliste kurulabilmiş tek siyasî birlik Felâh-ı Vatan'dır. Bundan başka, Çiftçiler Derneği de meclis içinde örgütlenmeye çalışmaktadır. Fakat henüz bir firkaya dönüşmeyen *Çiftçiler*, Felah-ı Vatan grubunun vazifesi olan sulhün imzalanmasını beklemektedir. 20 Şubat'taki İleri gazetesinde Çiftçiler Derneği'ne mensup Çanakkale Mebusu Yahya Sezai Bey ile yapılan bir mülâkatta; kurulacak firkanın şimdilik Meclis-i Mebusan içerisinde altmış aşkın taraftarı, firka azalığı adayı olduğu belirtilir. Yahya Sezai Bey, bunların bir kısmının mebusanın – İstanbul'a gelenlerden – hemen hemen tamamının katılımıyla kurulan ve Ahd-i Millî'yi vücuda getirmiş olan *vahdet-i milliye* grubu niteliğindeki Felah-ı Vatan grubuna katılmış olsalar da bu grubun bir firka olmayıp, sulhün imzalanmasına kadar devam etmek üzere kurulan firkalar üstü bir grup olduğunu belirtir³³⁷. Meclis-i Mebusan'ın ömrü, sulhün imzalanmasını görmeye yetmediğinden, bundan sonraya ertelenen Çiftçiler Fırkası'nın kuruluşu da meclisin çalışma süresi içerisinde olamayacaktır. Nitekim, Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra TBMM içinde, derneğin adı pek geçmemektedir. Bununla beraber 1923 yılında, derneğin hâlâ varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır³³⁸.

Seçimlerden, daha öncede belirttiğimiz üzere, hiçbir siyasî firka galip çıkmış sayılamazdı. Birkaç temsilci ile meclise katılan firkaların dışında, mebuslara yön verecek böyle bir oluşumun gerekliliği Heyet-i Temsiliyece de kabul görmüştü. Fakat onların istediği tarzda ve isimde teşkil olunamayan grubun, hükümeti kontrol edemeyeceği, bunun da ötesinde hükümetin meclisi yönlendirmesinde bir araç olma ihtimâli nihayet, hükümetin Felâh-ı Vatan grubunda kuva-yi millîyenin dağılmasını istemesiyle gerçekleşmeye başlayacaktı. “Meclis-Hükümet İlişkileri”nde ele alacağımız bu sorun, hükümetin aleyhine sonuçlanacaktır.

³³⁷ Yahya Sezai Bey'e göre Çiftçiler Fırkası; “sulhün akdinden sonra tesis etmek üzere şimdiden nizamat-ı esasiye ve dahiliyesini tanzim ile iştigal etmektedir. Sulh akdolunca Felah-ı Vatan grubunun vazifesi hitam bulacak ve Çi lftçi Fırkası da o zaman bi 't-teşkil ifa-yı vazifeye başlayacaktır. Onun içindir ki Felah-ı Vatan grubuna mensup Çiftçi Fırkası namzetleri bu babda tanzim olunan program müsveddesini tetkik ile buna sulhün akdine kadar bir şekil-i kat 'i vermek üzere dokuz azadan mürekkep hususi bir encümen teşkil eylemiştir”; İleri, 20 Şubat 1920

³³⁸ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 366. Bu bilgilerden öte eserde, derneğin meclis içindeki mebuslardan bir firka oluşturma girişiminde bulunduklarına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

3. Arıza-ı Cevabiye

Açılış dolayısıyla padişah tarafından meclise hitaben bir nutuk yazılmış ve bu nutuk Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa tarafından okunmuştu. Bu tür hitaplara mebusların müşterek bir cevap vermeleri teamül haline gelmişti. Bundan dolayı meclisin bu devresinde de ikinci birleşimde *Arıza-i Cevabiye* hazırlanması için bir encümen tertip edilir. Encümen, metnin müsveddesini meclisin görüşüne sunması üzerine onuncu birleşimin ikinci oturumunda, nutuk hakkında müzakerelere başlanır.

Yazılan metne yönelik eleştiriler öncelikle üslupla ilgilidir. Metin, uzun cümlelerden oluşmuştur. Samih Fethi, Rıza Nur ve Ömer Şevki Efendi; kullanılan kelimelerin eski Osmanlıca olması dolayısıyla halkın anlayamayacağını ileri sürerler³³⁹. Türkçe yazılması ve kısa cümlelerden oluşması için metnin komisyona iadesi istenir. Bunun aksi bir görüş de Tekfurdağı Mebusu Faik Bey'den gelir. Faik Bey, bu cevabın padişaha yazıldığını, padişahın da daha kapalı, anlaşılmaz cümleleri anlayabileceğini söyleyerek üslubu savunur. Abdülaziz Mecdi Efendi de Faik Bey'i destekler. Rıza Nur'un dediği şekilde Türkçe yazılmasına karşıdır. Fakat Rıza Nur fikrini ısrarla savunmaya devam eder. Söylenilenin halkın anlaması taraftarıdır. Bu cevabın sadece padişaha hitap etmediğini, bu yüzden milletin de anlaması gerektiğini söyler. "Ne demek olsun ki Devlet Türk devleti olsun ve Türk milleti esasını teşkil etsin de yine Türk milletinin dilini kullanmasın..."³⁴⁰ şeklinde eleştirilerini sürdürür. Edirne Şeref bu fikri destekler ve halkın dilini üslûp-u adi kabul edilemeyeceğini, metnin sadeleştirilmesi gerektiğini; "Meclis-i Millî'nin bu devre-i teşriyyesinin en büyük hizmeti; halka hizmet etmek, halkı anlamak, halka anlatmak, halka inmek ve halka ifham-ı meram ederek halkı yükseltmek"³⁴¹ olacağını ifade eder.

Mazbatayı hazırlayan encümenin muharriri olan İstanbul Mebusu Rauf Ahmet Bey, kendisinin sadeleştirme taraftarı olduğunu, fakat encümene seçilen arkadaşlarının çoğunun şimdiye kadar ki Arıza-i Cevabiyelerde kullanılmış olan üslupla yazılmasını uygun bulduklarını söyleyerek kendisini savunur. Bazen zaruri olarak Türkçe olmayan

³³⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 115-117

³⁴⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 117

³⁴¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 118

kelimelerden faydalanmak mecburiyetinde olduklarını, bunun hepsinin sırf Türkçe kelimelerle yazılmasının henüz mümkün olmadığını³⁴² da ekler.

Samih Fethi Bey, meselinin üslup meselesi olmadığını vuzuhtan bahsettiğini, bu metnin bazı kısımlarının Fransızca düşünülüp Türkçe yazıldığını iddia eder. Selahattin Bey, metinde Babîâli üslubunun takip edildiğini, meclise gelen padişahın nutkunun da bu üslupla yazıldığını belirterek, halkın dilinin sadeleştirilmesi fikrine katıldığını fakat bunun yerinin arıza-i cevabiye olmadığını, arıza-i cevabiyenin padişahın anlayacağı bir dille yazıldığı gibi dahili ve harici bir çok meseleye temas ettiğini, Türkçe yazılsa bile halkın anlamayacağını çünkü devletin dahili ve harici siyasetinin en kapalı, anlaşılmaz noktalarına temas ettiğini, anlaşılabilirliğin kaybolmasının eklerden kaynaklandığını ifade eder.

Bu tarz münakaşalardan sonra metnin madde madde tartışılmasına geçilir. O gün, ilk iki paragraf üzerinde eleştiriler sunulur. Bazı kelimeler eklenir, bazı kelimeler çıkarılır. Değişik ibareler için takrirler verilir. Fakat cümle veya kalıp biçiminde eklenmek istenen bu ibare önerileri genelde reddedilir.

Ertesi günkü on birinci birleşimde arıza-i cevabiye müsveddesinin üçüncü maddesinden itibaren görüşülmesine devam edilir. Tartışmalar, kelime ve kavramlar üzerinde öyle yoğunlaşmıştır ki metnin ifade ettiği anlam üzerinde durulmamaktadır. Cihan harbine girmek, girenlerin veya girdirenlerin hareketini ‘tarihin’ veya ‘Osmanlı tarihinin’ ya da ‘Türk tarihinin’, ‘şüphesiz’ veya bu ifade de olmadan ‘na-kabil-i af bir hata’ olarak ya da ‘cinayet’ veya ‘gayr-i kabil-i af azim bir cinayet’ mahiyetinde kayd’ etmesi gibi şekil etrafında tartışmalar olmuştur. Bu kavramların kullanılıp kullanılmaması üzerinde başlayan tartışma, harbe neden, nasıl, kim tarafından ve neden İttifak devletleriyle girildiğinin sorgulanmasına döner. Encümen adına söz alan Selahattin Bey kavramlar üzerindeki müzakerelerin yersiz olduğunu, savaşa neden, nasıl girildiğini, bunun burada tartışmanın anlamsızlığını uzun uzun açıklamalarla ortaya koyar³⁴³. Değişiklik isteyenlerin takrirleri teker teker okunur ve oylanır, bazı düzenlemeler yapılır. Birleşime bir süre ara verilir.

³⁴² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 118-119

³⁴³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 137-139

İkinci oturumun başında Edirne Mebusu Şeref Bey, Ahd-ı Millî'nin parlamentolara ve bütün matbuata tebliğ edilmesini ve tercihen okunmasını teklif etmesi üzerine arıza-i cevabiye müzakerelerine ara verilerek Ahd-ı Millî Beyannamesi okunur. Metnin müsveddelerinin görüşülmesine Misak-ı Millî'nin okunup kabul edilmesinden sonra devam edilir. Bu kez tartışmalara meydan verilmez. Düzeltmeler yapılır fakat tamamı yine bitirilemez³⁴⁴.

İki gün sonraki birleşimde Arıza-i Cevabiye üzerinde görüşülmesine devam edilir. Bu görüşmelerin üçüncü günüdür. Yine kelimeler, ifadeler üzerinde tartışılır. Tartışmalar bazen ilginç noktalara da kayar. Mesela, "... yedinci asrını idrak eden devletimiz" tabirine Rıza Nur, "Devlet-i Osmaniye yedi asırlık bir devlet değildir, bilakis daha fazla hayatı olan bir devlettir. Bu devlet ta Selçuklularla beraber başlamıştır..." şeklinde itiraz eder. Celâl Nuri Bey bunun üzerine daha kapsamlı bir ifade kullanılmasını teklif eder. Bugünkü Türk milletinin halifelik, saltanat ve Rum Kayserliği gibi birkaç saltanat ve birkaç müesseseye halef olduğunu söyler. Sırrı Bey ise Fatih'in Bizans'ı imha ettiğini ve halefligi kabul veya ilân etmediğini ileri sürer. Bunun gibi, "Garbın her türlü usûl ve vesaitinden kemal-i cesaretle istifade edilmesi" tabirinde neden ve nasıl istifade edileceği, "Anadolu" ve "Türk" kelimelerinin nereleri ve neyi kapsadığının tartışılabilceği, "millet" tabiri yerine "Osmanlı milleti" tabirinin kullanılması gerektiği gibi tartışmalar çıkar³⁴⁵. Fakat bu sefer, metin kesin şeklini alır. Bu şekilde okunur ve tamamıyla kabul edilir³⁴⁶.

Padişaha yazılacak cevap niteliğindeki bir metnin bu kadar uzun sürmesi bazı mahfiller ve matbuat tarafından 'tam Bizans devrinde olduğu gibi kelimelerle, lügatlerle uğraşıyorlar' şeklinde alay konusu olmuştur. Bunu belirten Celâl Nuri Bey, bir sonraki birleşimde bundan sonra yapılacak Arıza-i Cevabiye metinlerinin genel kurul önünde değil de encümünde incelenmesine dair bir teklif verecektir³⁴⁷. Gerçekten de meclisin, Misak-ı Millî, Harp kabinelerinin yüce dîvana sevki gibi hayatî ve değerli meseleleri müzakere ve kabulünün ardından geçen meclisten kalan onlarca kararnamenin inceleme beklediği bir dönemde gibi, padişaha verilecek bir metin üzerinde bu kadar uzun ve ayrıntılı münakaşası, önceki faaliyetlerinin önemini, millet ve matbuat gözünde yerini zedeleyecek niteliktedir.

³⁴⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 146-151

³⁴⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 158-173

³⁴⁶ Metnin sureti için, bkz Ek-5

³⁴⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 190

4. Harp Kabinelerinin Dîvan-ı Âli'ye Sevki

1920 yılında Osmanlı Devleti'nde yaşayan bir her hangi bir yetişkin, geçen yılları gözünde canlandırıp, değerlendirme yaptığında her halde ülkenin büyük bir felakete son on yılda dûçar olduğunu ve bunun sorumlularının işbaşına gelmiş hükümetler olacağını basit bir mantıkla kabul edebilir. Savaşlar bitmiş, devletin geldiği durum gözler önündedir. Efkâr-ı umumiyyede bunun hesabının görülmesi, sorumluların bulunması gerektiği düşüncesi hakimdir. Nitekim, mütareke imzalandıktan sonra artan felaketler, bu hesabın görülmesi için dönemin meclisindeki mebusları hareket geçirmiş ve Balkan Savaşları dönemindeki Muhtar ve Kamil Paşa kabineleri hakkında ve Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Dîvan-ı Âli'ye sevklerine dair önergeler sunulur. Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin incelenmesi Mebusan kapandığı için sonuçsuz kalır.

Meclis-i Mebusan'ın uzun bir aradan sonra toplanan bu son devresinde de mebuslar çeşitli konulara ilişkin verdikleri soru önergeleriyle hükümeti denetlerken, geçmiş dönem hükümetlerinin de yaptıklarını da incelemeyi zorunlu görmüşlerdir.

12 Şubat'ta Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ile Kal'â-i Sultaniye Mebusu Yahya Sezai Bey, Harp kabinelerinin Dîvan-ı Âli'ye sevki hakkındaki evrakın tahkikata devam ve bir karara varabilmek için gerekirse yeniden bir kura çekilerek kura isabet edecek şubeye verilmesine dair takrir verir. Meselenin başka bir güne ertelenmesi ve bunun için başka bir encümen kurulması gibi görüş ortaya çıkar. Konunun gelecek birleşimin gündemine alınması önerilir, fakat öneri reddedilir³⁴⁸.

Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa, harp sorumlularının mesuliyetini ortaya koymak için askeri, siyasî, iktisadî bir çok meselenin de incelenmesi lâzım geldiğinden bunun için mütehasıs zevattan oluşan bir şube teşkil edilmesini önerir³⁴⁹. Fakat bu da Kanun-i Esasî'ye aykırı bulunur. Edirne Mebusu Galip Bahtiyar Bey söz alarak, Tanzimat'tan sonra vükelânın mesuliyetinin sona erdiğini, o günden bugüne milletin mukadderatını iyi idare edemediğinden dolayı devlet ricalinden hiçbirinin yargılanıp cezalandırıldığının vaki olmadığını, 1908 Kanun-i Esasî'si'nin bu mesuliyeti esas almakla beraber, yargılama usulünü düşünmediğini, bu nedenle hem Vükelâ'nın

³⁴⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 95

³⁴⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 97

mesuliyetini tespit, hem de yargılanma usulünü belirleme için ayrıca bir encümen kurulması gerektiğini açıklar³⁵⁰.

Azmi Bey, Kanun-i Esasîde mevcut usule göre geçen dönemde inceleme için bir şubenin görevlendirildiğini, bu şubenin her iki kabine üyelerinden olanları sorgulayarak ifadelerini tespit ettiğini ve hükümetten bu konudaki evrakın istendiğini fakat istenilen evrakın gelmesinden üç gün sonra meclisin fesih edildiğini, şimdi yapılacak olanın; eksik kalan incelemeyi tamamlanması olduğunu, genel kurulun mahkeme gereği karar verdiği takdirde Dîvan-ı Âliye gidileceğini ileri sürer³⁵¹. Niğde Mebusu Mehmet Emin Bey'in de bu yöndeki konuşmaları üzerine mesele, kura ile evrakın bir şubeye sevki ile son bulur.

Bu arada İzmit Mebusu Sırrı Bey, tehcir ve taktıl meseleleri için özel bir Dîvan-ı Harp teşkil etmenin Kanun-i Esasîye aykırı olduğundan keyfiyetin Adliye ve Harbiye Nâzırlarından sualini ister³⁵². Bu gelişmeden cesaret alan Edirne Mebusu Şeref Bey'in mütareke ahkamına muhalif olarak İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine müsaade edilmesi ve Kanun-i Esasî ahkamına aykırı olarak Dîvan-ı Harb-i Örfiler ve özel mahkemeler kurulması ve saireden dolayı Ferit Paşa kabinesinin Dîvan-ı Âliye sevkine dair bir takrir verir³⁵³. Takririn bir şubeye havalesine karar verilir. Yine Edirne Mebusu Şeref Bey; Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı Hakkı, Muhtar ve Mahmut Şevket Paşalar kabinelerinin Dîvan-ı Âliye sevki için bir takrir daha verir.

Reşat Hikmet Bey'in hasta olmasından dolayı Riyaset'e vekalet eden Hüseyin Kâzım Bey, Muhtar ve Hakkı Paşa kabineleri hakkında da eski meclis tarafından yapılan tahkikatın sonuçlanmadığını, eğer kabul edilirse bunların kura ile yeni bir şubeye havalesini teklif eder. Neticede üç hükümetin tahkikatı da aynı şubeye gönderilir.

Bu şekilde kabineler hakkında tahkikat açılmasını istemek yetmemektedir. Nitekim Şeref Bey ve Karesi Mebusu Orhan Şemsettin Bey, Dîvan-ı Âli Usûl-ü Muhakemesi hakkında birer takrir daha verirler. Şeref Bey, bunun hükümetçe teklif

³⁵⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 97

³⁵¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s., 97-98

³⁵² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 98

³⁵³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 105

olunmasını istemektedir³⁵⁴. Orhan Şemsettin Bey de bu babda özel bir encümen kurulmasını teklif etmektedir. Reis, böyle bir kanunun gerekliliğini belirterek, 8 Mart 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi tarafından Meclis-i Mebusan'a bir kanun layihası teklif edildiğini, fakat o zaman Çırağan Sarayı'nın yanmasından dolayı birçok evrakla beraber bu layihanın da yandığını, o vakitten beri ne hükümetin böyle bir teklifte bulunduğunu, ne de hükümetten böyle bir şey istendiğini³⁵⁵ söyler. Şeref Bey de zaten bu layihanın tekrar meclise teklifini istemektedir. Reis Hüseyin Kâzım'ın verilen takrirler lehinde aceleci davranması, hemen kabulü ve gerekli işlemlerin yapılması yönündeki çabaları, bazı mebusların tepkisini çeker. Takrir verme, okunup okunmaması mebusların tartışmalarına neden olur. İstanbul Mebusu Ferit Bey, takrir usulü hakkında açıklama yapar ve '*ben böyle bir kanun istiyorum*' şeklinde bir takrir verilemeyeceğini ileri sürer. Onun bu açıklamasından sonra Reis, taraf değiştirir ve bundan sonra takrir tarzında verilecek müracaatların sual, şikayet veya açıklama isteme şeklinde olmasını ister³⁵⁶. Bu ifadelerden sonra Şeref Bey takririni geri çeker.

Her ne kadar Dîvan-ı Harplerin usûl-ü muhakemesi netleşmese de mebuslar, geçmiş hükümetleri sorgulamak azmindedir. Bunun aleyhinde bir kişi veya grup yoktur. Bu şekilde devlet görevinde devamlılık olduğu gibi siyasî sorumlulukta da sürekliliğin bulunduğu, devlet yönetiminde sorumluluk alanların bu sorumluluklarını yerine getirip getirmediikleri konusunda tarihe hesap vermek zorunda oldukları bu önergelerle bir kez daha kanıtlamışlardır³⁵⁷.

1 Mart'ta meclis gündemine siyasî suçlar nedeniyle hapsolanlar için üçüncü devrede tasarlanan af kararnamesi getirilir. Kararname, 31 Ocak 1912'ye kadar işlenen suçları kapsamaktadır. Belirtilen süre Balkan Harbi dönemini de kapsadığı için harpte fiilen düşmana yardım edenler müstesna tutulması istenir. Öyle ki af, muhtemelen Dîvan-ı Harpte ceza alacak dönemin kabinelerine de taalluk edecektir. Kanunun kimleri kapsadığına dair açıklama yapmak üzere hükümetin gelmesi uygun görülerek müzakeresi ertelenir. Aynı gün yapılan ikinci oturumda hükümetten temsilci gelse de açıklamaya fırsat verilmeden encümen, ilgili kararnameyi incelemediklerini, eksikliğinin farkına vardıklarını belirterek iadesini ister. Bunun üzerine kararname encümene iade edilir³⁵⁸.

³⁵⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 108

³⁵⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 108-109

³⁵⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 110-111

³⁵⁷ GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi. C. I, s. 573

³⁵⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 307,312

5. Misak-ı Millî

Ankara'da mebuslarla görüşmelerde Mustafa Kemal'in meclis başkanlığına ve bir grup kurulmasına paralel ele alınan diğer bir husus da millî emelleri içeren ve uygulamaya yönelik siyasî bir programdı. Ahd-i Millî, Peyman-ı Millî veya Misak-ı Millî şeklinde isimlendirilecek bu program, mecliste Heyet-i Temsiliyeyi temsilen ve bu amaçlar doğrultusunda çalışacak şahıslar tarafından diğer kararlardan üste çıkmıştır. Önceki iki meselede aynı kararlılığı, direnci ve başarıyı gösteremeyecek olan Rauf ve Vasıf Beyler, Kurtuluş Savaşı'nın amaçladığı siyasî hedefleri ve ilkeleri belirleyecek bu program konusunda önceliği ve gereken önemi vermişlerdir. Şüphesiz öyle de olmalıydı.

Misak-ı Millînin meclis zabıtlarına geçtiği 17 Şubat'taki açıklamada, daha önce kararlaştırıldığı ve zabta geçmesi için verilen bir tahrir doğrultusunda mecliste okunup kabul edildiği belirtilmekle yetinilir. Fakat bunun hazırlanışı daha önceye dayanmaktadır. Her ne kadar meclisin açılmadan önce, Ankara toplantılarında böyle bir programın kabulü tasarlanmışsa da temelleri, mütarekenin imzalanmasına kadar uzanacaktır.

Erzurum Kongresi'nde ilk kez vatanın sınırlarının neresi olacağına dair bir madde yer almıştı. Buna göre, İtilaf Devletleri'nce mütarekenin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihinde sınırlarımız içinde kalan ve her mıntıkasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilayetlerinde de ekseriyetini Müslümanların teşkil ettiği ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirinden ayrılmaları imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturdukları memleketlerimizin bölünmesi nazariyesinden vazgeçerek, varlığımıza ve tarihi, ırkî, dinî haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar bekleneceği³⁵⁹ kararlaştırılır. Sivas Kongresi'nde de aynen kabul edilen bu maddelerle vatanın sınırlarının çizilmesinde nelerin dikkate alınacağı belirlenir ve bu anlayış, Ankara'da mebus toplantılarında da meclisin konusu ve kararı olması düşüncesiyle ele alınır.

Programın hazırlandığı yer, yakın zamana kadar sadece Meclis-i Mebusan olarak kabul edilirken, ATASE arşivinde bulunan Misak-ı Millî'ye benzer maddeleri

³⁵⁹ EZHERLİ, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı, s. 8

içeren bir belge ile Akşin, metnin Ankara'da hazırlanmış olduğunu ortaya koyar³⁶⁰. Ankara'daki toplantılarda mecliste bir grup kurulması ve meclis başkanlığı sorunları ile birlikte, millî emelleri içeren ve uygulamaya yönelik bir siyasî program hazırlanmasının da ilke olarak kararlaştırıldığı, Nutuk'ta da kanıtlanmaktadır³⁶¹. Trabzon'dan mebus seçilen Heyet-i Temsiliye üyesi Hüsrev Bey, Ankara'da hazırlanan bu ilk metni Mustafa Kemal'den alıp İstanbul'a götürmüştür³⁶². Mustafa Kemal, mebuslarla yapılan toplantılarda hazırlanan bu ilk müsveddeden sonra Ankara'dan yeni bir metin göndermiştir³⁶³.

Hüsrev Bey, adı henüz belirlenmemiş olan ilk taslağı Ankara'dan İstanbul'a götürürken Meclis-i Mebusan'da da bir metin üzerinde çalışıldığı görülür. Yunus Nadi, 8 Ocak tarihli yazısında yeni seçilen bir kısım İstanbul Mebusunun "İnfilak-ı Millî" adıyla bir program hazırladıklarından söz etmektedir³⁶⁴. Rauf Bey de 27 Ocak'ta mebusların geldiği günden beri Ahd-i Millî üzerinde tartışıklarını teyit etmiştir³⁶⁵. Benzer ifadeler, Hüseyin Kâzım tarafından da kullanılmıştır, fakat o, metnin hazırlanmasını tamamen kendine mâl etmektedir³⁶⁶.

Henüz Meclis Başkanlık Dîvanı oluşturulmadığı için Misak-ı Millî, mebuslar arasında özel toplantılar halinde ele alınmıştır. Metnin, Felâh-ı Vatan Grubu toplantılarında görüşüldüğünü söyleyenlere de rastlanmaktadır. Ayrıca Hamdullah Suphi de Meclis-i Mebusan'ın 22 Ocak 1920 günlü gizli birleşimindeki – sabah toplanan gayri resmi bir birleşim olsa gerek – konuşmasında "Misak-ı Millî" metninin Mustafa Kemal tarafından gönderildiğine ve Hüsrev Bey'in bu metni okuduğuna değinmektedir³⁶⁷. Son biçimi alan Misak-ı Millî, 28 Ocak 1920'de gizli olarak yapılan

³⁶⁰ Müsvedde biçimindeki bu belge ile Misak-ı Millî'yi karşılaştıran Akşin, müsveddede yer alan Arap ülkelerinin Osmanlı camiasında kalmasını talep etmeme tutumunu benimsemediklerini Misak-ı Millîde "Mütarekede Arapların çoğunlukta oldukları ve düşman ordularının işgali altında kalan yerlerin halkının kaderinin halk oyuyla belirlenmesi"nin bu yerler için son kez de olsa talepte bulunmanın görev gereği olduğunu düşündüklerini söyler, AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, s. 315-316

³⁶¹ Nutuk, C. I, s. 360

³⁶² Ahmet MUMCU, "Misak-ı Millî ve Anayasamız", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S: 3, Temmuz 1985, s. 822

³⁶³ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 83-84

³⁶⁴ İleri, 8 Ocak 1920, No:

³⁶⁵ Nutuk, C. III, s. 1096-1097

³⁶⁶ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 84-85

³⁶⁷ Arkadaşlar, her şeyden evvel kabul edilmesi zaruri olan bir karar vardır. Onu size teklif ediyorum. Anadolu'da, vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuva-yi Millîyeyi tanıdığımızı, millî hareketi tasvip ettiğimiz ve bu harekete istinat etmekte olduğumuzu dünyaya karşı ilân etmeliyiz; "İstanbul

grup toplantısı niteliğindeki özel bir toplantıda kabul edilerek imzaya açılmıştır. Görüşmelerin yapıldığı birleşim, o derece gizlidir ki tutanaklarda gizli birleşim yapıldığına dair bile bir kayıt yoktur.

Rauf Bey, 4 Şubat'ta bir Millî Misak yapılabildiği müjdesini Mustafa Kemal'e bildirirken, "100'den fazla mebus bunu anlamıştır, yalnız... imzalanmıştır" demek ve imzalayanların sayısını belirtmemektedir. Hilmi Uran andın Felâh-ı Vatan grubundaki üyelerce imzalandığını belirtmekte ve imzalı nüshanın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk derneğine gönderildiğini söylemektedir. Kabul edilen andın yayımlanmasına karar verilinceye kadar metnin "son derece gizli tutulması" uygun görülmüştü³⁶⁸.

Meclisin 17 Şubat 1920 Salı günü on birinci birleşimin arıza-i cevabiye müzakerelerinde verilen arasından sonra saat 16.40'daki ikinci oturumunda, Edirne Mebusu Şeref Bey, Ahd-ı Millî'nin parlamentolara ve bütün matbuata tebliğ edilmesini ve tercihen okunmasını teklif eder. Şeref Bey; seçim bölgelerinden seçmenler, bizi mebus olarak gönderdikleri zaman omuzlarına bir yük yükledi ve saltanatı, bütün millet fertlerini, tarihi, dini her şekliyle sınırlı kalan haklarının, bütün vicdan ve iman ile müdafaasını teklif etti ve siz de kabul ettiniz, bütün vicdanlar bir araya geldi ve ortaya şu milletin ebedi sürecek andı: '*Peyman-ı Müebbed-i Millî*' çıktı, "*Bu bir Misak-ı Millîdir ki altı asrın şehname-i mevcudiyetini sırtında taşıyan tarihimizin vakayı-i ahiresine şimdi Meclis-i Millî öyle bir azim ve iradette bunu kaydederken mazisinin metin, parlak günleri kadar istikbalin de inşallah milletimiz için ümid ettiğimiz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günlerini ihzar etmiş olacağız... Bu andın, bütün mustarip beşeriyete bir yevm-i huzur vermek için bu cidal-i mühimmi meydana getiren ve nihaye galiblerin neticede insanları çiğnemek ve esir yaşatmak istediklerini ilân eden bütün Avrupa düvel-i mütemeddinesi parlamentolarına tevdiini teklif ediyorum*" şeklinde bir sunuş konuşması yapar ve Ahd-ı Millî Beyannamesini³⁶⁹ okur.

Misak-ı Millî'nin günümüze göre sadeleştirilmiş şu şekildedir:

Meclis-i Mebusan'ın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s. C. I, S: 3, Temmuz 1985, s. 978.

³⁶⁸ TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 86-87

³⁶⁹ Misak-ı Millî'nin orijinal sureti için bkz. Ek-9

“Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin ve milletin geleceğinin adaletli ve sürekli bir barışa kavuşması için göstereceği özverinin en son sınırı olan aşağıdaki ilkelerin hepsinin uygulanabileceğine inandığını ve sözü geçen ilkeler dışında Osmanlı Saltanat ve toplumunun varlığının olanaksızlığını kabul ve onaylamıştır.

1. Osmanlı devletinin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan ve 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkesin imzası sırasında düşman ordularının elinde kalan bölgelerinin geleceğini halkın özgürce vereceği oya göre saptamak gerekir. Sözü geçen Ateşkesin çizdiği sınır içinde, dince, soyca ve asılca birlik, birbirlerine karşı saygı ve özveriyle dolu, gelenekleriyle toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı İslâm çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen, hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.

2. Halkı özgür kalır kalmaz anayurda, kendi istekleriyle katılmış olan Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse yine halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.

3. Geleceği Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuksal durumu da özgürce yapılacak halkoyu sonucuna uygun biçimde ortaya konulmalıdır.

4. İslâm halifeliğinin merkezi ve Osmanlı saltanatının başkenti İstanbul ile Marmara Denzinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşuluyla Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz (İstanbul) boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle öbür bütün devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerlidir.

5. Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde azınlıkların hakları, çevre ülkelerde bulunan Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla tarafımızdan güvence altına alınacaktır.

6. Ulusal ekonomik gelişmemize olanak sağlamak ve daha çağdaş bir düzenli yöntemle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe gereksinimimiz vardır. Bu,

yaşamımızın ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal ve parasal gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenme biçimi de bu ilkeye aykırı olamaz.”

Şeref Aykut, Ulusal Andı okuduktan sonra oturuma başkanlık eden Hüseyin Kâzım'ın, bunu kabul ediyor musunuz sorusuna “*Umumen ve müttefikane kabul*” cevabı ile Misak-ı Millî son Osmanlı Parlamentosunda kabul edilmiş olur³⁷⁰.

Sonra söz alan Rıza Nur Bey, harbin başından beri zaman zaman İngiliz devlet adamlarının Anadolu'yu ve İstanbul'u Türklere ait gören, Osmanlı Devleti'nin Türk ırkının yaşadığı yerlerde mevcudiyetinin korunmasını ve İstanbul'un onun başkenti kalmasına karşı olmadıklarını belirten beyanlarını ve ABD Başkanı Wilson'un prensiplerinden Osmanlı tebaası olan milletlere ve boğazlara dair 12. maddenin bir taahhüt olduğunu hatırlatarak onların sözlerinde duracaklarına inandığını³⁷¹ söyler. Bu konuşmadan sonra Misak-ı Millî üzerindeki görüşmeler yeterli görülmüş ve gündeme geçilmiştir. Meclis-i Mebusanca kabul edilerek resmi bir nitelik kazanan Misak-ı Millî, basına açıklanırken Fransızca'ya çevrilerek bütün hükümetlere ve parlamentolara da gönderilmiştir.

Ankara'dan gönderilen metin, sekiz madde halinde düzenlenmişti, oysa Misak-ı Millî metni, altı maddedir. Savaş sorumlusu sayılan ya da anayasaya aykırı hareketlerde bulunan kabineler hakkında soruşturma açılmasını öngören hüküm, Meclis-i Mebusan'da ayrı bir madde olarak düzenlendiği için Misak-ı Millî'den çıkarılmıştı. Ankara metninde iki ayrı maddede yazılan “mütareke sınırı” ve “Müslüman halkın bölünmezliği” İstanbul'da birleştirilmiştir. Bunun gibi, yabancıların ekonomik yardımlarına ve onlara tanınacak ayrıcalıklara ilişkin olarak Ankara'da ayrı ayrı yazılan hükümler de İstanbul'da aynı madde içinde toplanmıştır. Ama şekli ilgilendiren bu değişiklikler dışında asıl önemlisi, Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'nün, yabancı devletlerin ekonomik yardımlarından söz edilen maddelere, dünya barışını korumak amacıyla kurulan Cemiyet-i Akvamı destekleyen bir hüküm yazmalarına karşın İstanbul'da kesinleşen metinde bu kuruluştan hiç söz edilmemesidir. Ankara metninde Mondros Ateşkes anlaşmasıyla belirlenen “sınırların

³⁷⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 144-145

³⁷¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 145

içinde” yaşayan İslam çoğunluğun “ayrılık kabul etmez bir bütün” olduğu vurgulanırken, İstanbul’da bölünmezlik daha da genişletilerek “mütareke çizgisinin içinde ve dışında” yaşayan “Osmanlı – İslam” toplulukları için öngörülmüştür. Buna karşın Mustafa Kemal ve İsmet İnönü, Osmanlı memleketleri içinde oturan Müslüman topluluklar için “özkardeş” deyimini kullandıkları halde bu anlamlı nitelemeye resmi Misak-ı Millî metninde yer verilmemiştir³⁷².

Meclis-i Mebusan’daki görüşmelerde Suriye’nin millî içinde sayılması için Rauf ve Abdülaziz Mecdi Efendi’nin önerileri de Rıza Nur’un karşı çıkması yüzünden kabul edilmemişti. Böyle olunca mütareke çizgisinin “dışında” oturanlarla “içinde” oturanların “ayrılmaz bir bütün” olduğunu ileri sürmek, savunulması güç bir yaklaşıma dönüşmüştü. Üstelik böylesi bir yaklaşım sınır ötesi yayılmacı emeller beslendiği biçiminde yorumlanabilecekti. Bu olasılık yüzündendir ki, Mustafa Kemal, daha Sivas’ta komutanlarla yapılan ortak toplantıda bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştı: “*Biz mütareke sınırlarını kabul ettik. Bazıları ise Suriye Federasyonunu kabul edecegiz derler. Biz de bizim sınırı kabul edersek sonra başka şeyler çıkar... Buna o zamanki siyasal duruma göre karar verilir*” Rauf Bey de “*Mütareke sınırının terkine razı değiliz*” diyerek kendisini desteklemişti. Dolayısıyla Misak-ı Millî’nin daha sonraki baskılarında, mütareke sınırından söz eden 1. maddedeki “dışarıda” deyiminin çıkartılmasının nedenini bu gelişmelere dayandırmak daha doğru olur³⁷³.

Misak-ı Millî metni. 17 Şubat 1920’ye kadar gizli tutulmaya çalışılmıştı. Ama gerek seçimleri boykot etmiş olan Hürriyet ve İtilaf yanlılarının, gerekse İtilaf Devletleri temsilciliklerinin bu çalışmaları öğrenmelerine engel olunamamıştı. Bu yüzden her iki yönden de eleştiri ve suçlamalar hemen başlamıştı. Refi Cevat, 2 Şubat’ta Alemdar’da, “*Yeni Bir Yavru Daha: Millî Misak*” başlıklı yazısında bu girişimle alay etmeye başlamıştı: “*Yeni bir Yavru Daha : Bereketi bol olsun, başımıza bir millî daha çıktı, geceler bir millî daha doğurdu. ... Aman Allahım! Telaffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayr-i millî bir kelime! Osmanlılık devrinden kalma baba yadigarı ahbap Mamukyan Kumpanyasının bir aktörü vardır: Hacı Misak. Bu tamlama bana onu hatırlatıyor*”³⁷⁴

³⁷² TURAN. *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 89

³⁷³ TURAN. *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 90

³⁷⁴ Alemdar, 2 Şubat 1920, No: 413-2713

Misak-ı Millî’de ülke unsuruna ilişkin ilkeler; sınırlar, ülkede yerleşecek olan insan unsuru; Türkler ve azınlıkların hakları, bağımsızlık ve millî egemenlik ilkesi; tam istiklâl, gelişmeye engel sınırlamalara muhalefet dışında bir de cezalandırma maddesi vardı. Ancak savaş suçluları hakkında soruşturma açılmasını öngören bu madde, ötekilerin yanında içedönük bir özellik taşıdığından, bunun bağımsız olarak ele alınması uygun görülmuş, metinden çıkartılmıştı. Nitekim “Madde-i Mustakile” diye anılan bu madde Misak-ı Millî metninin imzalanmasından bir gün sonra 29 Ocak’taki özel toplantıda kabul edilmişti.

Meclisin 28 Şubat günlü birleşiminde Erzurum Mebusu Ziya Bey, “Tecziye Ahidnamesi” denilen bu bağımsız maddenin okunup karar haline getirilmesini önermişti. Böylece söz konusu madde meclisin şon günlerinde, 11 Mart’taki yirmi birinci birleşiminde ele alınabilmişti. O gün söz alan Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, “Müsaade buyurursanız Misak-ı Millî’nin bağımsız maddesi olarak kabul edilerek okunmasına evvelce karar verilen ve henüz yüce kurulunuzda okunmayan maddeyi okuyorum”³⁷⁵ diye anılan maddeyi okumuştur.

Buna göre savaşa katılma ve meclisin açılmasına kadar güttükleri siyasetle felaket-i hazırayı intaç edenlerin kovuşturulması suret-i katiyede isteniyordu. Dikkat edilirse bu ahdin kapsamına savaş hükümetleri kadar, savaştan sonrakiler de dahildi.

Savaş suçluları hakkında soruşturma açılması Mondros Mütarekesi ertesinde ele alınmış, özel bir komisyon kurulmuş, fakat meclis dağıldığı için bir sonuca varılamamıştı. Şimdi kabul edilen ahidname ise daha geniş kapsamlı idi. Bununla, Dünya Savaşı’nı doğuran bunalımlardan başlayarak meclisin açılmasına kadar savaşa katılmada, savaşı yönetip yönlendirmede ve genellikle iç ve dış siyasette ‘devlet ve millete zarar veren’ hükümet üyeleri ile onlarla işbirliği yapanlar hakkında soruşturma açılması öngörülüyordu. Dolayısıyla ahid, yalnız savaş döneminde değil, 12 Ocak 1920’ye kadar işbaşına gelen mütareke dönemi kabineleri için de soruşturma açılmasına imkân sağlıyordu³⁷⁶. Yani denge³⁷⁷ söz konusuydu.

³⁷⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 435 Misak-ı Millî Madde-i Mahsusası olarak da adlandırılan bu madde için bkz. Ek-10

³⁷⁶ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 816

³⁷⁷ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 349

Türk Devleti'nin kuruluşuna esas olacak olan Misak-ı Millî, Ankara açısından anayasaya eşdeğer tutulmakta³⁷⁸, kabulü ile meclisin önemli bir görevi yerine getirdiği düşünülmektedir. Yaklaşık iki aylık bir çalışma süresi bulan Meclis-i Mebusan'ın toplanır toplanmaz başkan seçiminden bile önce, bu misakı hazırlaması, onu oluşturan mebusların kişilik ve nitelikleri hakkında bir fikir sağlamamıza yeter zannederim.

6. Kürtlük Davasının Reddi

Mütareke ortamı içinde kurulan cemiyetlerden biri de Kürdistan Teali Cemiyeti idi. Kuruluşuna dönemin Sadrazamı Tevfik Paşa, bölgenin, İtilâf Devletleri'nce, Ermeniler ve Araplar arasında paylaştırılma hazırlıkları yoğunlaştığı için Kürtlerle anlaşılabilirliğini düşünerek izin vermiştir. Cemiyet bir siyasî fırka olmadığını açıklayarak işe başlamışsa da eylemleri tamamen siyasîdir ve de İstanbul hükümetlerine ters yönde gelişmiştir. Cemiyet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın tüm uyduları gibi 1919 seçimlerini veto etmiştir. Bir siyasal parti olmadığı halde, cemiyetin bu nitelikte bir karar alması mütarekenin siyasal keşmekeşliğini kanıtlaması bakımından ilginçtir. Kendisini Kürt davasının tek ve gerçek temsilcisi sayan cemiyet, İstanbul'a gelen Amerikan heyeti ile bu sıfatla ilişki kurmuştur. Cemiyetin üzerinde en fazla konuşulan ve fırtına konuşulan eylemi, Şerif Paşa'nın Paris'teki girişimlerini desteklemesi olmuştur³⁷⁹.

Kürtlük davasını temsil ettiğini ileri sürerek ortaya çıkan Şerif Paşa, Fransız çevrelerinde tanınmış bir kişidir. Fransa'da eylemlerde bulunan Paşa'nın en büyük desteği servetidir. 1918 yılına kadar Osmanlılık savunucu olan Şerif Paşa, ülkenin parçalanma ve paylaşılma tablosu içinde kendisine yeni bir yer seçme isteğiyle önce sadrazamlığı düşünmüş, sonra da Paris'te Kürt davasının savunuculuğunu yeğlemiştir. Paris Barış Konferansı'na iki muhtıra, bir de Kürdistan haritası sunmuştur. Ayrıca Boğos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamıştır.

³⁷⁸ Türk bağımsızlık savaşının siyasî programı olarak nitelenen Misak-ı Milli, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra da çeşitli çevrelerden gelen bazı engellerle karşılaşmıştır. Bu yüzden de TBMM'nin 18 Temmuz 1920 günkü oturumunda metin bir kez daha ele alınmış ve pekiştirilmesi için bağlılık yemini edilmesi gerekli görülmüştür; TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 91

³⁷⁹ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 198-204 Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eser, s. 198-236

Bu antlaşmaya göre Ermenilerin istedikleri altı vilayette, Kürtlerin çoğunlukta bulundukları ileri sürülerek bu bölgeye bir heyet gönderilmesi önerisi Konferans tarafından kabul edilmiştir. Boğos Nubar Paşa da bu öneriye uymuş ve Kürtler aleyhine propagandaya son vermeyi kabul etmiştir. Şerif Paşa'nın Kürt Cemiyeti'nin temsilcisi, Kürt Murahhası olarak hareket etmesi de kararlaştırılmıştır. Her iki tarafın da isteği altı vilayetin muhtariyetidir. Bu tür bir yorum Seyit Abdülkadir Efendi'nin İstanbul'da Fransızca çıkan Journal d'Orient gazetesine verdiği bildirilen bir demeçten çıkarılıyor ve duruma yeni bir soyut getiriliyordu. Yapılan yorumlarda Kürtlerin Ermenistan kuruluşunu tanıdıkları, Türklerin Kürtler adına konuşma yetkisine sahip olmadıkları ileri sürülmekteydi. Bu haber önce o sırada toplanmış bulunan mecliste görüşülecek ve Seyit Abdülkadir meselesi bir tahrir ile Âyan'a intikal ettirilecektir³⁸⁰.

Mebusan'ın 26 Şubat'taki on dördüncü içtimasında Kürtlerin İslâm ve Osmanlı camiasından ayrılmak fikrinde olmadıklarına ve bu babda Şerif Paşa ve emsali tarafından vaki teşebbüsleri reddettiklerine dair ulemadan Şeyh Saffet ve müteaddit eşraf, tüccar ve aşiret reisi arkadaşları imzasıyla Erzurum'dan çekilen bir telgraf okunur. Yine aynı konuya dair Diyarbakir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de bir telgraf göndermiştir³⁸¹. Bunun üzerine Bayazıt Mebusu Şefik Bey kürsüye gelir. Tunalı Hilmi Bey, Şerif Bey'i Kürt kahramanları sıfatıyla takdim eder.

Şefik Bey, Şerif Paşa'nın Boğos Nubar Paşa ile ittifak ettiğini ve aralarında bir anlaşma düzenleyerek, Kürtlerin Ermenilerle beraber Osmanlı tabiiyetinden ayrılarak bir hükümet teşkiline karar verdiklerini söyleyerek, bu kararlardan Kürt aşiretlerinin haberinin olması üzerine Erzincan ve Diyarbakir aşiret reislerinin telgraflarının geldiğini, bu haber nereye ulaşsa oralardan da bu tür telgrafların geleceğini iddia eder. Şerif Paşa'nın Kürtler nazarında hiçbir kıymetinin olmadığını, Kürt aşiretlerinin de bunu ne tanıyacağını ne de itimat edeceğini, Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Türklerle el ele verip katiyen ayrılmamak suretiyle birlikte yaşadığını, İslâmiyet'in de kavmiyet ve millîyet fikrinin üstünde olduğu için Doğu vilayetlerinde Türk Kürt ayrımının olmadığını söyler. Ona göre "Ermenilerle Kürtlerin ayrı ayrı milletler oldukları tarihte açıktır. Şerif Paşa sırf kendi nam ve hesabına bir mukavele imzalamıştır. Bayazıt sancağındaki aşiretler ve bunlara bağlı kabileler ve

³⁸⁰ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 207-208

yüz binlerce Kürtün temsilcisi namına Şerif Paşa'nın bu kararını kabul edece hiçbir Kürt yoktur. O Kürtler ki Rus Çarlığı'nın kendilerine her türlü göstermesine rağmen nefretle red ederek hilâfet ve saltanattan ayrılmadılar. Son savaşta da yine Rusların her türlü iltifat ve iğfalatına kapılmayarak vatanlarının müdafaa ederek Osmanlı memleketinin içlerine göçe mecbur oldular. Bugün yegane istekleri, bütün mevcudiyetiyle hilâfet ve saltanata bağlılıklarını ve bu bağlılıklarının hiçbir tesir ve kuvvetle ihlal edilemeyeceğidir³⁸².

Erzurum Mebusu Celâlettin Arif, kardeşlikten bahisle vatanın ikinci bekçiliğini yapan bu milleti ayırmak isteyenleri, vatansızlar olarak niteler. Bu devlete sefir olmuş bu paşanın babası Said Paşa, Hariciye Nâzırlığı'nda devletin işlerini ve siyasetini bir zaman idare etmiş olduğunu, kardeşinin de İzmir'i Yunanlılara peşkeş çekmek azminde olduğunu söyler. Şerif Paşa'ya böyle bir vekaleti İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti'nin gönderdiğini halbuki Lütfi Fikri Bey'in Kürt olmasına rağmen böyle bir teklifi kabul etmediğini söyler. Müntehibi bulunduğu, Erzurumlu Kürtler namına Şerif Paşa'nın bu teşebbüsünü nefret ve lanetle yad eder. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de bugün Kürtlerin Ermenilerle Ağrı Dağında savaş halinde olduklarını, geçmişte Erzurum ve çevresinde Ermenilerin Müslüman olmalarından dolayı Türk-Kürt ayırt etmeden ahaliyi katlettiğini, bunların, birbirine nefretle bakan iki milletin kardeş olamayacağını söyler. Ardından Siverek Mebusu Bekir Sıtkı Efendi, Diyarbakir mebusu olması nedeniyle Osmanlı memleketinin önemli bir parçası olup çoğunluğu Türk-Kürt olan Diyarbakir halkının katiyen Osmanlı birliğinden çıkmayı hatıra getirmeyeceklerini, o şahsın kesinlikle Kürtleri temsil edemeyeceğini söyler³⁸³.

Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, Osmanlı'dan ayrılık ve Ermenilerle birlik iddialarında bulunanların hepsinin Türk mekteplerinde okuduklarını, Osmanlı camiası içerisinde yaşadıklarını, kendilerinde bir parça düşünebilmek hasleti, meziyeti hasıl olmuşsa bütün bunları yine Türklerle beraber aynı mekteplerde hasıl ettiklerini ve devletin hiçbir fark gözetmeksizin asırlardan beri en mühim makamlarına geçtiklerini, devlet ricaline katıldıklarını, orduları idare ettiklerini, hiç Türklerin gönlüne Kürtler aleyhine ne bir buğz ve düşmanlık, ne de rekabet hissinin geldiğini, ona karşı şimdi bu

³⁸¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 208

³⁸² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 209-210

³⁸³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 210

davada bulunan şahısların birincisi ahlaken sukut etmekte olduklarını, ikincisi Kürtler Ermenilerle bir ve aynı kavimdir demekle vahim bir hata işlediklerini belirterek, böyle nifak sokanları lanetler³⁸⁴.

Mebusan'ın 1 Mart'taki birleşiminde de Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının, Âyan azası Abdülkadir Efendi'nin Kürtler hakkında Jurnal Doryan Gazetesine verdiği beyanata şu tahrir okunur:

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Âyan azasından Abdülkadir Efendi, Şerif'in Boğos Nubar ile olan fuzuli mukavelenamesi hakkındaki reyini soran Journal d'Orient gazetesi muhabirine zirdeki beyanatta bulunmuştur:

“Malum olduğu üzere Ermeniler altı vilayetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilayetlerde ekseriyeti bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek Meclis-i Aliye müracaat eyledik ve tahkik için bir heyet gönderilmesini talep ettik. Boğos Nubar bana muvafakat etti. Bundan mada Kürtler aleyhine propaganda yapmamaklığımı vaad etti. İşte matbuatın bahs ettiği Kürt-Ermeni İtilâfı bundan ibarettir. Şerif Paşa'ya gelince; kendisi Kürt Cemiyeti'nin Murahhasıdır ve cemiyetin mahiyet-i millîyesi vardır. Binaenaleyh Şerif Paşa Kürt Murahhası olarak hareket edebilir. Biz Kürtlerle meskun altı vilayetin muhtariyetini istiyoruz.” Bu ifadesi vaki ise Abdülkadir Efendi Âyan âzası sıfatı ile Kanun-i Esasînin kırk altıncı maddesine tevfikân Zat-ı Hazret-i Padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanun-i Esasî ahkamına riayet edeceğine dair yemin ettiği halde bir kısım memleketin iftirakına sai olduğunu isbat sureti ile yemininde hanis olmuş ve Kanun-i Esasînin kırk sekizinci maddesine tevfikân Âyan âzalığine istihkakını iskat etmiştir. Esasen bütün Kürt aşiretleri ile ahalisi Şerif'in vekâlet-i fuzuliyyesini red ettiler ve camia-i Osmaniyyeden ayrılmak istemediklerini bildirdiler.

Binaenaleyh Mumaileyh Abdülkadir Efendi hakkında Kanun-i Esasî ahkamına tevfikân icra-yı muamele edilmesini talep ederiz³⁸⁵. 28 Şubat 1336

Konu, Âyan'a intikal ettirildiğinde Âyan'da da -ileride belirtileceği üzere- Seyid Abdülkadir, bu tarzda beyanının bulunmadığını ve yayının doğru olmadığını

³⁸⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 211-212

açıklamış ve sorun bu şekilde kapanmıştır. Kürtlük meselesi, yurttan, bilhassa doğuda ve Meclis-i Mebusan'da, Kürtlük ve Türklüğün ayrılmaz bir bütün olduğunun dile getirilmesine vesile olması ve halkın, dış destekli ayrılıkçı politikalar karşısında tepkisinin ölçülmesi bakımından önem taşımaktadır.

7. Ayrılık ve İşgalleri Protesto

Meclis çalışmaya başladığı tarihten itibaren devamlı olarak Mondros Mütarekesinin zalimane ve haksız uygulaması, işgallerin mütarekeye aykırılığı üzerinde durulmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Anadolu ve Trakya'da kök salmış olan şubeleri Âyan ve Mebusan meclislerinin bazı hareketleri karşısında tepkilerini düzenli bir biçimde bildirmişler ve bu suretle hükümet politikası üzerinde etkili olmuşlardır. Bu olay meclise bir Müdafaa-i Hukuk organı niteliği verebilecek değerdedir³⁸⁶.

İşgallere karşı ilk tepki Trakya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılacağına dair rivayetler üzerinedir. Bu söylentilere dair Meclis-i Mebusan'a gelen protesto eden telgraf³⁸⁷ üzerine bölge mebuslarından Edirne Mebusu Faik ve Galip Bahtiyar ile Çatalca Mebusu Hayrettin Bey duygulu konuşmalar yaparlar. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi de memleketin birçok köşelerinde sınırsız bir savaşın devam ettiğini, meclisin başvurması gereken yerlere başvurmadığını, bu savaşın durdurulması için hiç olmazsa söz söyledim demek hakkını kazanmadığını söyleyerek, bu tepkileri alelusul bir yerlere havale etme ve faciaları duymamanın, hassasiyet göstermemek anlamına geleceğini söyler³⁸⁸.

Aynı tür sorunlarla karşı karşıya kalan bir diğer bölge Kuzey-Doğu Anadolu'dur. Türk millî camiası içerisinde hukukun teminini ve bağlılığın korunmasını isteyen Ardahan, Oltu, Çıldır, Akbaba, Kağızman, Zaruşan, Sarıkamış, Süretil ve Kars ahalisi temsilcileri ile Erzurum'dan gönderilen telgraf meclisi, bu konu üzerinde müzakereye sevk edecektir. Oradaki Müslümanların durumunu Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey açıklar. İngiliz işgali altında olduklarını, fakat hilâfete bağlılıklarını bildirir. Onların bu durumuna lakayit kalınmamasını ve vaki olan tecavüzlere engel olunamasa da duygularının açıklanması gerektiğini belirtir³⁸⁹.

³⁸⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 301

³⁸⁶ TUNAYA, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 188 ve 194

³⁸⁷ Edirne Müftüsü Hilmi, Belediye Reisi Şevket, Trakya Cemiyet Reisi Mestan imzalı.

³⁸⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 206

³⁸⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 207-208

Batı Anadolu'nun bazı yerlerini ve İzmir'i işgal eden Yunanlıların buralarda yaptıkları vahşeti ve insanlık dışı mezalimi takbih eden protesto telgrafları da meclisin İstanbul'un işgali öncesi yaptığı son toplantıda zikredilir. Yunan kuvvetlerinin Sâlihli'ye yaklaşması üzerine göç etmek zorunda kalan halkın durumunu haber veren ve Yunan askerleri tarafından yapılmakta olan zulümlerden dolayı Sâlihli Müdafaa-i Hukuk Reisince gönderilen telgraf ve Aydın Menteşe havalisi Kuva-yi Millîye Kumandanı Demirci Mehmet Efe'nin; hükümetin Yunanlılara karşı konulmamasını emrettiği, fakat Yunanlıların son olarak yaptığı zulümlerden bahisle medenî oldukları ileri sürülen bu kuvvetlerin kendilerine neden saldırdığı, elleri, kolları bağlı olarak kendilerini düşmana teslim etmek mahiyetinde olan bu tebligatın neden ileri geldiğini veya kimlerin arzu ve tazyikiyle yapıldığının açıklanması ve bu mantıksızlık hakkında bilgi verilmesini isteyen telgraflarının³⁹⁰ okunması üzerine mecliste heyecanlı konuşalar başlar.

Bölgeyi temsilen Saruhan Mebusu Celâl Bey, 15 Mayıs 1919'dan beri devam eden olaylar hakkında bilgi verir. Durumdan olayı Millet Meclisi'nden bir sadâ çıkmasını beklediğini belirterek, hükümetin kayıtsızlığından yakınır³⁹¹. Birçok mebusun bu meselede fikrini beyan ettiği müzakerede Edirne Mebusu Şeref Bey, *“Şanlı tarihe malik olan milletler yaşar veya şanlı ölür. Türk Çocuğu! Haydi düşmana karşı! Bunun bundan başka çıkar yolu yoktur. Yeter artık. Çünkü takat kalmadı”*³⁹² diyerek meclisi heyecana getirecektir.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de Avrupa devletlerini kastederek *“Bir mahkeme var ki yalnız bir tarafı dinliyor”* şeklinde tepkini gösterir. Mütareke imzalayan devletin yalnız Osmanlı olmadığını söyleyen Ali Şükrü Bey, *“mütarekenin bize tatbik olunmasındaki maksat ve esbap, Salip ve Hilâl meselesidir... Biz şanlı bir devletiz ve tarihimiz şanlı başladı ve kapanmak lâzım gelirse şanlı olarak da kapanacaktır”*³⁹³ der.

O gün Aydın'dan gelen bir başka telgraf ile Şerif Paşa hareketini protesto için Mardin'den ve Batum halkı adına gönderilen telgraflar da okunur. Bu sonuncuda da

³⁹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 461-462

³⁹¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 462-464

³⁹² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 467

³⁹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 468

bölge üzerinde Gürcülerin emellerinin olduğu, buna karşı mücadele edeceklerini ve bu mücadelede devleti yanlarında görmek istedikleri belirtilir³⁹⁴. Rauf Bey'in bu konu üzerindeki izahından sonra, Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey'in *"Uğradığımız zulümleri Garpte ve Amerika'da lâzım gelenlere isma etmek ve bu yolda neşri hakayık vazifesini deruhte etmek üzere Millet Meclisinin kendi azası arasında bir komisyon intihap etmesini ve son Yunan tecavüzünden mütevellit maddi ve manevi ziyanların müimessiller nezdinde yine meclis namına protesto edilmesi"* teklifi kabul edilir³⁹⁵.

Mebuslar, bu şekilde bir telgraf vukuunda heyecana gelip millî meselelere değinebilmiştir. Sair zamanlarda meclisin olağan işleri ile çok fazla meşgul olup, zaman zaman çok gereksiz meseleler üzerinde saatlerini hatta günlerini harcayabilmişlerdir. Yine de bir telgraf vukuunda da olsa mebusların İstanbul hükümetlerinin ve basının tersi bir şekilde millî mücadele taraftarı olması, takdire şayandır. İstanbul'un resmen işgali çok önceden kararlaştırılmamış olsa, işgale mecliste yapılan bu son beyanlar ve protestoyu sebep gösterebilirdik. Diğer taraftan üzerinde durulması gereken bir diğer husus; Hamdullah Suphi Bey'in takriri ile hükümetin yapamadığı anlatılırcasına, yürütme görevinde onun önüne geçmiştir.

8. Ekonomik Meseleler

Meclis-i Mebusan'ın toplantıda kaldığı ortalama iki ay boyunca gündemini meşgul eden ana meselelerden biri de 1336 / 1920 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus geçici bütçe kanunu layihasıydı. Kanun-i Esasî'ye göre bütçenin yani Muvazene-i Umumiye Kanununun Meclis-i Umumîde madde madde incelenip, kabul edilmesi gerekmektedir. Bütçe Maliye Nezaretince yapılır, Mebusana gönderilir, Mebusanda oluşturulan bir encümen tarafından incelenen taslak, meclis genel kuruluna getirilir, burada da görüşülüp incelendikten sonra kabul edilir ise Âyan'a sunulurdu. Bütçenin ilgili senenin başında uygulamaya konulabilmesi için layihasının Meclis-i Mebusan'a toplanmasının ertesinde sunulması gerekmektedir³⁹⁶.

Malî yıl, Mart ayında başladı. Bu nedenle 1920 yılı bütçesinin bu aydan öce hazırlanıp, meclise sunulması gerekmektedir. Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından yapılması gereken bütçe, değişik nedenlerden dolayı yapılamamış, iki aylık bir süreyi

³⁹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4. s. 469-470

³⁹⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4. s. 472-473

kapsayan geçici bir bütçe taslağı oluşturulmuştu. Meclis Muvazene-i Maliye Encümenince incelenen bu layiha, on beşinci birleşimin yapıldığı 28 Şubat 1920’de, yani malî yılın başlamasına iki gün kala genel kurula sevk edilir.

Muvakkat Bütçeyi sunuş konuşması, Mazbata Muharriri Saruhan Mebusu Muvaffak Bey tarafından yapılır. Memleketin geçirmiş olduğu sıkıntılar ve içinde bulunduğu durumun incelenmeden, bütçenin geneli hakkında söz söylenmemesi gerektiğini ifade eder. Fakat kendisi de hükümeti eleştirmekten geri durmaz. Muvakkat bütçenin meclise ve encümene geç sunulduğunu, esas bütçenin ise sunulmadığını, 1335 / 1919’da meclis feshedildiği için bütçe yapılmadığını, bir kararname ile 1334 senesi bütçesi uygulandığını hatırlatır. 1334 yılı da harp yılları olduğu için harbin getirdiği ağır tahsisatları içermektedir. 1336 senesi bütçesinin 1334 bütçesi rakamları esas alınarak, harp masraflarının kaldırılıp memurlara yapılan zamların eklenmesiyle şekillendirildiğini belirterek, bütçe vaktinde teslim edilmemek suretiyle geçici bütçe yapmanın, böylelikle genel bir toplam üzerinden tahsisat talep etmenin ve meclisin kontrolünü sınırlayacak bir tarzda bütçe geçirmenin, meşrutiyetin başından beri hükümetlerin takip ettiği kötü bir usûl olarak nitelendirir.

İki aylık geçici bütçenin toplamı 15 milyonu geçmiştir. Bunda tahsisatların eve memur maaşlarına zammın etkisi olmuştur. Bunun nedeni de fiyatların yükselmesidir. Muvakkat bütçede istenen toplama bakarak yıllık bütçenin 90 milyonu aşacağını, halbuki Nâzırın dediğine göre gelirin 50-60 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Muvaffak Bey, aradaki 30-40 milyonluk farkı, ciddî teşkilat ve esaslı bir tasarruf ile mümkün mertebe izaleye çalışmanın hükümetin ve meclisin görevi olduğunu söyler. Encümen olarak 1336 bütçesinin de değişik tedbirlerle bu hususa dikkat edeceklerini, bunun için hükümetin asgari bir bütçe ortaya koymasını ister. Encümenin itiraz ettiği noktalardan biri de geçici kanun ile vergi koyma usûlüdür. Encümen adına bunların Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilmeden evvel hükümetçe tatbik ve icrasına şiddetle karşı çıkılır. Şimdiden, tamamen kaldırılamasa da açığın kabul edilebilecek bir dereceye indirilmesi istenir. Buna rağmen, malî senenin başlamasına bir gün kalmış olması, zamanın yokluğu esaslı tedbir ittihazına da imkân müsait olmadığından bütçenin aynen kabulünü ve harcama cihetinin doğrudan doğruya hükümete bir avans şeklinde anlaşılmamasını rica eder³⁹⁷.

³⁹⁶ ÖZYAVUZ, Osmanlı – Türk Anayasaları, s. 323-324

³⁹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 229-231

Bütçe için söz alan Maliye Nâzırı Tevfik Bey, bütçenin neden zamanında hazırlanmadığını, neden muvakkat bütçe vermek zorunda kaldıklarını açıklar: 1335 senesi gelir ve giderlerinin esas alınmak lâzım geldiğini, sene bitmediği için vilayetlerden hesapların düzenli olarak gelmediğinden geç kalındığını, hata yapmamak için şimdilik geçici bütçe yapmak zorunda kaldıklarını ileri sürer. Muvakkat bütçedeki açığın, ağnam vergisine zam yapıldığı takdirde 6,5 milyon kadar olacağını, bunun da yeni vergilerle kapatılabileceğini savunur. Genel bütçede şimdiden olacağı kesin görülen açığı da harbe bağlar. Böyle büyük harplerden sonra, harbin ekonomik sorunları, gelirler ve devlet masraflarına yaptığı türlü türlü etkiler nedeniyle açksız bütçe yapılamayacağını ileri sürer. Harbin doğrudan değil, dolaylı meydana getirdiği masrafları, gelirlerin neden azalacağını, bu nedenle borca başvurmak gerekeceğini ortaya koyar. Bütçe müzakerelerinin, bütçenin, mümkün mertebe verildiği şekliyle kabul edilerek sonuçlandırılmasını ister³⁹⁸.

Bütçe adına söz alanlardan Ayıntab Mebusu Ali Cenani Bey, bütçeyi dehşetle karşıladığını söyler. Açığın nasıl kapatılacağını açıklanmasını ister. Birçok dairenin tahsisatta müsrif olduğunu, masrafı kısmak için memur sayısının azaltılmasının düşünülmemesini, fakat boş memurluklara atama yapılmamasını ister. Bununla beraber senenin başına yetiştirmek için çaresiz bu bütçeyi onaylamak zorunda olduklarını ilave eder³⁹⁹.

Gelibolu Mebus Celâl Nuri Bey ise encümenin bütçeyi onaylamayı mecburi göstermesine neden olarak söylediği, malî senenin başlaması nedenini kabul etmez. Bu şekilde hükümetlerin, çıkarılmasını istedikleri kanunları aceleye getirmesi için kötü örnek teşkil edeceğini söyler. Bütçeyi reddederek hükümeti şiddetle eleştirir. Hükümetin, ne genel siyasetinin olduğunu ne de özel siyasetinin olduğunu hayatın programını düzenleyemediğini söyler. Süre azlığı nedeniyle bütçenin onaylanamayacağını söyleyerek böyle bir bütçeyi onaylamaya yetkisinin olmadığını söyler. Geçici kararnameleri de değinen Celâl Nuri, emniyete, donanmaya, Bahriye ve Ticaret Nezaretlerine ayrılan payı eleştirerek bu nezaretleri süs olarak niteler. Ağnam vergisinin sekiz misli arttırılmasına da karşı çıkarak, gelir kaynaklarının güzel idare

³⁹⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 231-233

³⁹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 233-235

edilirse şimdiki tahsisatın üzerine çıkılabileceğini savunur⁴⁰⁰. Gelirleri arttırıcı değil azaltıcı bir siyaset takip edilmesi gerektiğini, bu siyasetin işçi ve köylünün aleyhinde olduğunu söyler. Oluşmakta olan Çiftçi grubu temsilcilerine ve İstanbul Mebusu Numan Usta'ya görüşlerini açıklamaları için çağrıda bulunur. Memleketin imar edileceğine lüzumsuz nezaretlere para aktarıldığını, Ferit Paşa yaranının doyurulduğunu ileri sürer. 'Haddimizi bilmeli, avans niteliğindeki bu bütçeye Nâzıra iade etmeliyiz'⁴⁰¹ diyerek sözlerini bitirir.

Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi de lüzumsuz nezaretler, şube müdürlükleri, müdür muavinleri ve kalem-i mahsus 'efendileri'nin azaltmasının gerektiğini, vergiye zam yapmaya gelir denemeyeceğini belirterek, layihanın emr-i vaki tarzda sunulmasını eleştirir. Tasdik olunmamasını yekunun 10 milyona indirilmesini ister. Kabulün acil olmadığını söyler⁴⁰². Lazistan Mebusu Osman Nuri, müstenkif olduğunu, millete hesap verilemeyeceğini, Bolu Mebusu Tayyar Efendi, ülkenin küçüldüğünü, buna karşın masrafın arttığını ve masrafların azaltılmasına dair bir isteğin olmadığını, açığın milletin sırtına yüklendiğini, bütçenin onaylanmasını istemekle kendilerini mesuliyete sürüklediklerini belirtir⁴⁰³.

Hükümet adına eleştirilere izah, Muhasebe-i Umumiye-i Maliye Müdür-i Umumisi İbrahim Bey'den gelir. O, iki aylık bütçe 15 milyon diye yıllık bütçenin altıyla çarpılmayacağını, aylara göre masrafın değişeceğini, memur maaş zammının gerekli olduğunu savunur. Hükümetin vergi toplamakta başarılı olduğunu, ileride vergi kaynaklarının arttırılacağı, memur teşkilatını muvazene encümeniyle düzeltereklerini, bunun kolay olmadığını, eğer bu geçici bütçe ret olunursa hükümetin, kanunen 1 Mart'tan itibaren arzuhal için bir pul bile satamayacağını iddia ederek, bu yekunun bir kısmının borca ait olduğu şeklinde savunma yapar⁴⁰⁴.

Hükümet ve mebuslar arasındaki karşılıklı bu beyanlardan sonra bütçenin madde madde görüşülmesine geçilir. Muallimlerin maaşlarına zam için Maliye Nezareti bütçesine ilave yapılması kararlaştırılır ve Maliye Nâzırı'nın da görüşü

⁴⁰⁰ TBMM'nin henüz ikinci toplantısında mebuslar, ağnam vergisinin dört kattan sekiz kata çıkarılmayacağını, eskisi gibi dört kat alınacağını duyurulmasını isterler. İstek hemen kabul edilir ve bu karar TBMM'nin 1 sayılı kanunu olur; GOLOĞLU, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 175.

⁴⁰¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 235-238

⁴⁰² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 239-241

⁴⁰³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 241-244

alınarak bu miktarın 30 bin lira olarak belirlenmesi uygun bulunur. Kurtarılmış vilayetlerdeki vatandaşlar için yemeklik ve tohumluk olarak ayrılan 450 bin liranın, 1 milyon liraya çıkarılması teklif edilir. Bu şekilde yapılan zamları encümen de uygun bulur. Az önce bütçenin genelini çok bulanlar bu değişikliklerin bütçenin içinden değil de bütçeye ilave edilmesi suretiyle yapılmasını kararlaştırmıştır. Nihayet bazı mebuslar bu konuda hatırlatma ve uyarılarda bulunur. Encümen, arttırılan miktar için iki aylık bütçenin içinden tasarruf edilemeyeceğini söyler. Fakat maddenin oylamasında bu zam talepleri reddedilir⁴⁰⁵.

Sivas Mebusu Rauf Bey, Şarkî Anadolu vilayetleri konusunda talebin çok gerekli olduğunu, oradaki gözlemlerini örnek vererek açıklar. Muvaffak Bey, kurtarılmış vilayetlere gönderilecek tahsisat ile ilgili bütçenin dördüncü maddesi kaldırılırsa Maliye Nezareti'nin, bütçenin geneli üzerinde bu vilayetler için istediği kadar miktarı gönderebileceğini söyler. O maddeden kalan miktarın belirli bir kısmının harcanmasına Maliye Nezareti'nin yetkili olmasını teklif eder. Nâzır ise o maddenin tamamen kaldırılması yerine yalnızca o maddedeki miktarın bir kısmının sarfına Nezaretin izinli olmasını teklif eder. Bu teklif uygun bulunur⁴⁰⁶.

Bu arada bütçe maddelerinin, tek tek isim okunup sorularak mı yoksa el kaldırmak suretiyle mi yapılacağı sorunu ortaya çıkar. Kanun-i Esasî ve nizamname-i dahiliyeye göre her bir maddenin işaret vermek suretiyle, bütçenin genelinin ise tek tek isim okunarak oylanması sonucuna varılır. Geçici bütçenin görüşüldüğü bu ilk günün sonunda ancak birinci ve ikinci madde müzakere edilebilmiş, fakat tüm eleştirilere rağmen kabul edilmiştir.

Aynı gün bir üçüncü oturum daha yapılarak geçici bütçenin üçüncü maddesinden itibaren görüşülmesine devam edilir. Üçüncü madde; 1334 senesi bütçesi ile bunun neşrinden sonra yayınlanan kararnameler ve kanunlarla verilen izne dayanarak, devletçe kullanılmakta olan vergilerin 1336 senesi Mart ve Nisan aylarında da toplanmasına dairdir. Bu oturumda konu, bu maddeden dolayı hükümetlerin geçici kararname çıkarma yetkisine kadar uzanacaktır. Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, kararnameler ile vergi toplanamayacağını savunur. Hükümetçe dayanak alınan Kanun-

⁴⁰⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 244-245

⁴⁰⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 249-258

⁴⁰⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 261-262

i Esasînin 36. ve 101. maddelerinin bunun için bir mesnet teşkil etmeyeceğini, 101. madde ile ancak acil meselelerde hükümete kararname yetkisi verildiğini belirterek, bundan dolayı bütçe tasarısındaki kararname lafzının kaldırılmasını, iki ay kararnameye dayanılarak tahsilatta bulunulmamasını, asıl bütçe gelinceye kadar kararnamelerin mecliste kanuna çevirilmesinin görüşülmesini teklif eder⁴⁰⁷.

Maliye Nâzırı, Kanun-i Esasî'nin 36. maddesinin devleti birçok muhataradan ve tehlikeye düşürecek hallerden dolayı meclisin çağırılıp toplanması mümkün olmayan hallerde çıkarılabilecek kararnameler hakkının kullanıldığını iddia eder. Buna karşı Mustafa Arif Bey vergi tarhının bu madde ahkamına girmeyeceğini savunur. Nâzır, bütçe açığının devleti büyük bir muhataraya koyduğunu, devleti bundan kurtarmak için vergi konulduğunu ileri sürer⁴⁰⁸. Encümen adına Muvaffak Bey araya girerek, vergi koymanın Meclis-i Mebusan'ın hakkı olduğunu fakat, hükümetten bunu yetkiyi kaldıran bir kanun bulamadıklarını belirtir⁴⁰⁹.

Konya Mebusu Musa Kâzım Efendi ise mecburiyet olmadıkça hükümetin geçici kanun çıkartmaya yetkisinin olmadığını, hükümetin yüzlerce kararname düzenleyip malî kanunlar yaptığını, bunlardan özellikle Harp Kazançları Vergisinin kabul edilemez, uygulanamaz olduğunu, adalet ve eşitliğe aykırı olduğunu savunur. Bu geçici kararnamelerin tamamıyla reddini, hiç olmazsa Harp Kazançları vergisi dışında diğerlerinin toplanabilmesi için izin verilmesini ister⁴¹⁰. Muvaffak Bey, Harp kazançları vergisinin iki-üç gün sonra genel kurula sevk edileceğini o zaman konuşulup tartışılmasını ister. Saat geç olduğu ve ekseriyet kalmadığı için birleşime son verilir.

⁴⁰⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 262-263

⁴⁰⁸ Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey, meclisin toplantı olmadığı zamanlarda devleti bir karışıklıktan korumak veya genel güvenliğe bir zarar getirmemek için kanun yapmak için meclisi çağırıp toplamaya zaman olmadığında Kanun-i Esasî ahkamına aykırı olmamak kaydıyla hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren Kanun-i Esasînin 36. maddesinin kaldırılmasına dair bir kanun teklifi vermiştir. Gerekçe olarak hükümetlerin bu maddeyi çok suiistimal ettiklerini, bu maddenin kaldırılmasıyla meşrutiyete fazla ara verilmesini önlemeyi düşünmektedir. Bunun üzerine bazı mebuslar maddenin gerekli olduğunu, hükümetlerin bu maddeyi suiistimal etmesinin önüne geçilmesinin gerekli olduğunu söylerler. Diğer taraftan çıkartılan kararnamelere bakılıp Kanun-i Esasî'nin belirlediği sınırı aşp aşmadığının kontrolünün meclisin elinde olduğu savunanlar da vardır. Teklif, layiha encümenine havale edilir, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 186-188

⁴⁰⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 262-263

⁴¹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 264

Müzakerelere 29 Şubat'ta devam edilir. Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi, Mustafa Arif Bey'in söylediği kararname ile vergi toplama meselesinde bunun ve bu maddenin ve dolayısıyla bütçenin iadesini teklif eder. Eğer kabul edilecek olursa harp kazançları vergisinin bunun dışında tutulması isteğini yineler⁴¹¹. Ona destek yine bir Konya mebusundan gelir; Ömer Efendi, 3. maddedeki müphem vergilerin tahsilinin ertelenmesini ister. Bütçenin Kanun-i Esasî'ye muhalif olduğunu, vergilerin herkesin kudreti nispetinde alınmadığını, bütçede müfredatın – tafsilatın olmadığını savunur⁴¹².

İstanbul Mebusu Hamit Bey, kararname ile belirlenen vergiler toplanmazsa gelirlerin yarıya ineceğini, öte yandan tahsil olunmuş vergiler olunduğu için bunların iadesinin mümkün olmadığını, yalnız harp kazançları vergisi tahsil olunmaya başlanmadığı için bekletmenin mümkün olduğunu belirtir⁴¹³. Muvaffak Bey de bu vergide bir takım haksızlıkların olduğunu kabul eder. Tahsilinin ertelenmesi taraftarıdır. Fakat vergilerin genel olarak alınması gerektiğini savunur.

Trabzon Mebusu Muhtar Bey, 1. maddede kabul ettiğimiz masraflara karşılık olarak geçici kanunlarla toplanan bu vergileri de kabul etmeliyiz diyerek, Âyan'ın da geçici kanunlarla vergi toplana bilineceğine izin verdiğini zannettiğini belirtirken, Kastamonu Mebusu Şükrü Bey, Müsakkafat ve Ağnam vergisi dışında hükümetin geçici kanunlarla aldığı vergilere müsaade edilmesini, Karahisar-ı Şarkî Mebusu Ömer Fevzi Efendi, tüm ülkede ağnamın sayılmasına Nisan'da başlanılmasını, Ertuğrul Mebusu Mehmet Sadık Bey, harp nedeniyle arttırılan araziden alınan öşrün arttırılan kısmının iptalini ister⁴¹⁴.

Ayıntab Mebusu Ali Cenani Bey de 1331'deki bütçe görüşmeleri sırasında hükümet adına Maliye Nâzırı'nın bu tarihten sonra kararnameler ile vergi toplanamayacağını temin ettiğini, bunun üzerine ileride düşünülen bazı vergilerin meydana getirilmesi için hükümete izin verildiğini fakat, bu izne dayanarak hükümetin kararnameler düzenleyerek üç geçici kanun ile (Emlak, Harp Kazançları Vergisi ve Ağnama Zam yapıldığı) taahhüdünü bozduğunu söyler ve bunların istisna edilerek 1334'te toplanan vergilerin bu iki ayda da toplanılmasına devam edilmesi için

⁴¹¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 269-270

⁴¹² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 270-271

⁴¹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 271-272

⁴¹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 272-274

hükümete izin verilmesini ister. Muhasebe-i Umumiye-i Maliye Müdür-i Umumisi İbrahim Bey, Harp Kazançları vergisinin ileride tatbik veya tahsilinden vazgeçilmesi konusundaki meclisin arzusunu senet kabul ederek tahsili erteleme fikrine katıldıklarını söyler⁴¹⁵. Bundan sonra tadil dilekleri okunur, oylanır.

Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi olarak İstanbul Mebusu Ferit Bey, mebusların tekliflerini eleştirir ve encümenin yaptığı gibi yapılmalı; “Siz bize böyle muvakkat bir bütçe veriyorsunuz ki, bu bütçe gerek masraf ve varidatı itibari ile baştan aşağı şayan-ı tenkittir. İnceleme yapamıyoruz, çünkü vaktimiz az ve bunu ancak iki aylık bir zaman için veriyoruz ve bu iki ay içinde yürüyüşünüzü değiştiriniz. Lâzım gelen idari düzenlemeyi, idari teşkilatı yapınız. Adalet dayanan bir şekilde denge esasına dayanarak incelenip düzenlenip bütçede bir denge olsun. Eğer siz bunu yapmazsanız, biz de genel bütçenizi kabul etmeyeceğiz” denilerek müzakerelerin uzatılmaması gerektiğini ima eder ve devamla şöyle der: “Bunu reddedemeyiz. Reddederek devletin bütün faaliyet-i maliyyesini ertelemiş oluruz. Karamelerin kaldırılması mümkün değil. Bunların bir kısmı 1335’te Meclis-i Mebusan’ın olmadığı bir zamana rastlıyor. Meclis-i Mebusan’ı zamanında toplamayan hükümetlerin cezasını verirsiniz. İşte karamelerden almak istediğiniz intikam o zaman yerine getirilmiş olur. Bu vergilerin mesuliyetini de meclisi toplamayanların sırtına yükleyiniz.”⁴¹⁶

Artık bu sert ihtardan sonra mebusların fazla sözü kalmamıştır. Bütçenin diğer maddeleri oylanır ve kabul edilir. Bütçenin genelinin oylamaya konulması hakkında Celâlettin Arif Bey ve arkadaşları Meclis-i Mebusan’ın, 1336 senesi genel bütçesini, hükümet tarafından genel masraflarda azaltma, adalet ve denklik, gelirlerin artırılması, açığın azaltılması şartıyla sunulması şartıyla geçici bütçeyi kabul ettiklerine dair bir tahrir verirler⁴¹⁷. Tüm maddeler oylandığı için tekrar söz alan Ferit Bey, nasıl bir bütçe beklediklerini tekrarlayarak, bu şart ile hükümete iki ay daha itimat ettiklerini ifade eder ve tek tek isim okunarak oylamaya geçilir. Oylamada 86 mebusun; 57’si kabul, 18’i ret ve 11 boş ve çekimser oy kullanarak muvakkat bütçe kabul edilir⁴¹⁸.

⁴¹⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 274-277

⁴¹⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 282-283

⁴¹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 287

⁴¹⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 288. Ayrıca oylamada leh ve aleyhte oy kullananların isimleri için bkz. aynı eser, s. 293-295

Mebusların belirttiği gibi genelde hükümetler, bu tür kanunları aceleye getirip kabul ettirmektedirler belki ama, Ali Rıza Paşa'nın veya Maliye Nâzırı Tevfik Bey'in muvakkat bütçenin bu kadar çok eleştirilerek ve sert uyarılar alarak, oldukça zor geçirileceğini tahmin etmedikleri kanaatindeyiz. Muhtemelen hükümet, kanunun kabulünü umuyordu fakat böyle bir tavrı beklememekteydi. Nitekim, Ali Rıza Paşa'nın üç gün sonra istifasında, her ne kadar Yunan ilerleyişi gerekçe gösterilmişse de Mebusandan bu şekilde ummadığı bir yaklaşım görmüş olmasının moral bozukluğu da hızlandırıcı amil olmalıdır.

Meclis-i Mebusan'da muvakkat bütçenin kabul edilmesinin ardından, bu bütçeyle ödenek alan nezaret ve genel müdürlüklerin ayrıntılı bütçeleri de gelmeye başlar. Meclis toplantılarını ertelemeden, Mart ayı içerisinde bu tarz iki bütçe encümenden genel kurula havale edilmiş ve genel kurulda görüşülmüştür. Bunlardan ilki; Sâlih Paşa kabinesinin kurulması ve mecliste hükümet ile ilgili konularda müzakerelere başlanmasıyla 10 Mart'ta genel kurul gündemine alınan "1336 senesi Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyyesinin Mart ve Nisan aylarına mahsus Muvakkat Bütçesi"dir. Genel olarak mebuslar tarafından, darüleytamlardan faydalanan çocuk başına birim olarak fazla ödenek ayrıldığı ve yine birim çocuk başına fazla müstahdem ve memur düştüğü, teşkilatın kadrosunun çok olduğu tarzında başlayan eleştiriler, kimi zaman buralarda okutulan derslerin türüne kadar uzanmış, fakat bu eleştirilere verilen cevaplardan sonra bu bütçe tasarısı 97 mebustan 61'inin oyunu alarak onaylanmıştır⁴¹⁹.

Meclis-i Mebusan'ın müzakere ettiği ikinci kurum bütçesi, "1336 senesi Evkaf Nezareti Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat bütçesi"dir. Bu bütçe müzakerelerinde de eleştiriler; bütçenin üçte birinin maaşlara ayrılması, vakıf gelirlerinin belirli olmaması, vakıfların o günkü durumu, Nezarete bağlı olan hukuk müşavirliğinin ve vakıfların gelirleriyle ilgilenen müdüriyetin görevini yapmadığı, gelirleri ortaya çıkarmadığı, gelir kaybettirdiği, davaları kaybettiği gibi noktalarda toplanır. Eleştirilere, Evkaf Nâzırı namına Müsteşar Rüştü Bey cevap verir⁴²⁰. O gün saat çok geç olduğu için mebusların bir kısmı ayrılır, ekseriyet olmadığı için konu,

⁴¹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 396-416

⁴²⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 416-423

ertesi güne kalır. 11 Mart'ta devam eden müzakereler neticesinde bütçe, madde madde ve nihayet tamamen 109 mebusun 70'inin oyu ile kabul dılmıştır⁴²¹.

Bütçeler, masrafların fazla olduğu, devletin batmaya gittiği gibi eleştiriler altında müzakere edilmişken, diğer taraftan Meclis-i Mebusan Reisi ile âzâlarına Kanun-i Esasî'de belirlenen maaşları dışında 'tahsisat-ı fevkalâde' ödenmesine dair kanun teklifi 11 Mart'ta meclis gündemine alınır. Teklifi hazırlayan Muvaffak Bey, gerekçe olarak; fiyatların yükselmesini ve İstanbul dışından gelen mebusların İstanbul'da ev bulmak hususundaki zorluklarını gösterir. Mebuslardan tasarıya şiddetle karşı çıkılır. Lazistan Mebusu Osman Nuri Bey ise zengin olmadıklarını, İstanbul'da ikamet edecek bir evlerinin olmadığını, milletin haysiyetini ve vakarını korumak mecburiyetinde olduklarını, mebusluğun haysiyet ve şerefine uygun bir hayat için sürebilmek için esasen böyle bir teklifi hükümetin daha önce önermesi gerektiğini belirtir. Muvaffak Bey de bunun Kanun-i Esasî'ye aykırı olmadığını, çünkü zam değil tazminat aldıklarını, Âyan'ın zam yaptığını ve bunun Kanun-i Esasî'ye aykırı olup olmadığına Âyan'ın karar vereceğini savunur. Müzakerenin cereyanından kanunun reddi beklenirken, lehinde olanlar sessiz kalmayı tercih etmiş olsa gerektir ki kanun kabul edilir⁴²².

Ağnam ve Harp Kazançları vergileri de Meclis-i Mebusan'ın iştiğal ettiği ekonomik meselelerdendir. 26 Şubat'ta Karahisar-ı Sahip Mebusu Mustafa Hulusi Bey ve arkadaşları adına verilen bir tahrir ile Ağnam vergisi için sayımın Kütahya, Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahip ve Kastamonu'da Mayıs ayında başlanılmasına dair bir kanun önerilir⁴²³. Layiha Encümeninde incelenen mesele hakkında Encümen mazbatasında, sayımın başlanılmasına dair bir kanun çıkarmanın uygun bulunmadığı belirtilerek, hükümet temsilcisinin de olduğu bir gün meselenin müzakere edilmesi kararlaştırılır⁴²⁴. Hükümet temsilcisinin bulunduğu 13 Mart'ta görüşmelere başlanır. Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, istenen kanun teklifinin sadece bir düzeltme şeklinde olduğunu, encümenin farkında olmadan bunun anlayamadığını, çiftçilerin hukukunu korumak için gerektiğini, meselenin takvimlerin miladi takvime

⁴²¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 439-441

⁴²² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 441-448

⁴²³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 213

⁴²⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 394

uyumunda on dört gün ileriye alınmasından doğduğu fikrini savunur⁴²⁵. Mazbata Muharriri Niğde Mebusu Ata Bey söz alarak Ağnam sayımının bir kanun ile değil talimatname ile yapıldığını bu yüzden kanuna gerek görmediklerini belirtir⁴²⁶. Bolu Mebusu Mehmet Efendi ise ağnam sayımı bir talimatname ile düzenlendiğine göre mahalli yöneticilerin bunu düzenleyebileceğini, sayımın Mart yerine Nisan'da yapılmasının hazineyi etkilemeyeceğini ve böylece hem ahalinin hem hükümetin hukukunun korunmuş olacağını söyler⁴²⁷. Bu beyanlardan sonra Maliye Nâzırı adına Varidat-ı Umumiye Müdür-i Umumisi Lütfi Bey, sayım zamanının değiştirilmesi için ellerinde yetki olmadığını, zaten ağnam sayımı başladığı için artık yapacak fazla bir şey kalmadığını belirtir⁴²⁸. Müzakereler sonunda kanun layihasının, Ziraat ve Kavanin-i Maliye Encümenine gönderilmesi kararlaştırılır⁴²⁹.

B. ÂYAN VE HÜKÜMET İLE İLİŞKİLER

1. Meclis-i Mebusan – Meclis-i Âyan İlişkileri

Kanun-i Esasî'ye göre Meclis-i Umumi'nin diğer parçası olan Meclis-i Âyan⁴³⁰ da Mebusan ile aynı tarihte çalışmalarına başlamaktadır. Meclis-i Âyan Reisi, üyelerinin seçiminde olduğu gibi, padişah tarafından atanmaktadır. Görevi; Mebusanın kararlarının Kanun-i Esasî'ye uygunluğunu denetlemek olan Âyan, içerik ve nitelik olarak devletin içinde bulunduğu duruma rağmen çok fazla değişmemiştir. Âyan, hükümet taraftarı ve savaş sonrası gereği bu sefer Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticilerinin etkisi altındadır. 1919 şartlarının genel sonucu olarak Mebusan milliyetçi, kuva-yi milliyeci bir ruh taşıırken Âyan neredeyse tam tersidir.

Muhafazakar Âyan; padişah tarafından “kaydı hayat şartıyla mansup” bir meclisin Anadolu hareketi karşısındaki tutumu hakkında son Osmanlı Âyanı muhakkak ki canlı bir örnektir. 1876'dan beri azledilmemiş ve Meclis-i Mebusan'sız yaşamış Mebusan'ın kesintili hayatına karşılık kırk dört yıl (1876-1920) muhafaza edilmiş olan Âyan üyelerinin büyük çoğunluğu, bu meclisin geleneklerine sadakatle padişah ve Damat Ferit Paşa hükümetlerinin yanında destekleyici rollerine devam

⁴²⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 474

⁴²⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 475

⁴²⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 475-476

⁴²⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 477-478

⁴²⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 481

⁴³⁰ Âyan'ın oluşumu ve görevleri için bkz; ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, s. 315-316

etmişler, devrimci tez karşısında Âyan gelenekçi görüşlerin sığınağı olmuştur. Seçimle kurulmuş bir meclisin ulusal hareketin temsilcisi olabileceği endişesi, padişah ve Damat Ferit Paşa grubunu, Âyan'ı karşı bir ağırlık olarak elde bulundurmamak amacıyla harekete geçirmiştir. Gerçekten Âyan'ın bilinen yetkileri, meclis kararlarını durdurmak bakımından hayli ağır basabilirdi. Bu durumu sağlamak için Mehmet Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit imzalarını taşıyan irade-i seniyye ve tezkire-i semiye'lerle⁴³¹ çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf yöneticisi olan kimseler Âyan üyeliğine atanmışlardı⁴³². Meclis-i Âyan reisliğine de 11 Ocak 1920'de ılımlı bir devlet adamı olan Tevfik Paşa atanmıştır⁴³³.

Âyan ile Mebusan arasında tartışmaya sebep olan önemli bir mesele üye sayılarıdır. Âyan'ın 12 Ocak'taki toplantısında Çürüksulu Mahmut Paşa, Kanun-i Esasî'ye göre Âyan'ın, Mebusan miktarının üçte birini geçmemek üzere padişah tarafından seçileceğini belirtir. Bunun üzerine Tevfik Paşa, Âyan ve Mebusan azalarının tam olarak tespit olmadığını, gerekirse özel bir encümente meselenin incelenebileceğini⁴³⁴ söyler. Ferit Paşa ise önceki meclisin üye sayısından yola çıkarak 85 Âyan üyesi olması gerektiğini, fakat şimdilik 59 kişi olduğu için padişahın yirmi üye daha tayin etmesine sayılarının müsait olduğunu belirtir⁴³⁵. Yusuf Kemal Bey ise seçilmiş mebusların yarısından bir fazlasının katılımıyla görüşmelerin yapılabileceğini savunur. Burada mesele Âyan'ın nisabı üzerinde cereyan etse de, Mebusanın 256 olması gerektiğini savunan Ferit Paşa tarafından Mebusana da ilişmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere tartışma Mebusana da taşmış ve sonuçta, meclisin devamından yana olanlar ağır bastığı ve meclise ihtiyaç olduğu için toplanmanın ertelenmesi ya da bekletilmesi görüşü destek bulamamıştır.

⁴³¹ İlk atama irade-i seniyyesi ile 16 Mart 1919'da atanan yedi üye; Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Maliye Nâzırı Tevfik Bey, eski Ticaret ve Ziraat Nâzırlarından Kostaki Vayani Efendi, Maarif Nâzırı Rıza Tevfik Bey, Hariciye Nezareti Müsteşarı İzzet Fuat Paşa, Darülhikmet-i İslamiye Reisi Mustafa Asım Efendi, eski Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi. Âyan Meclisi reisliğine Mustafa Asım Efendi getirilmiştir. 15 Eylül 1919 irade-i seniyyesiyle atanan yedi üye; Şura-yı Devlet Reisi Rauf Paşa, Dahiliye Nazarı Adil Bey, Adliye Nâzırı Mustafa Efendi, Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hadi Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nâzırı Hamdi Efendi, eski Adliye Nâzırı Vasfi Efendi, Tedrisat-ı Âliye Müdürü Ahmet Naim Bey'dir. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*. C. II, s. 41

⁴³² TUNAYA, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 192

⁴³³ *Peyam-ı Sabah*, 12 Ocak 1920, No: 403, İleri. 12 Ocak 1920, No: 723

⁴³⁴ Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri, Ankara 1990. D. 4, s. 4

⁴³⁵ Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri, D. 4, s. 4-5

29 Şubat'ta Âyan üyesi Vasfi Efendi meclisin üye sayısının tam olarak bilinmediğini ileri sürerek nisap meselesini yeniden ortaya atacaktır. Buna karşı Artistidi Paşa, seçimlerin yapıldığı şartların göz önünde bulundurularak, önceki meclisteki sayının aranmasının gereksizliğini savunurken, Seyyit Bey, *meşrutiyet Meclis-i Mebusansız olmaz* şeklinde sert bir cevap verir. Mustafa Asım Efendi de Mebusan, ekseriyetlerinin olduğunu kabul ederek çalışıyorsa, Âyan'ın bunu kabul etmesi gerektiğini belirtir⁴³⁶.

Kürtlük davasına dair Âyan da memleketin her tarafından telgraflara maruz kalır. Şerif Paşa ile Boğos Nubar arasında Paris'te yapılan anlaşma, Doğudaki vilayetlerin, aşiret temsilcilerinin protestosuna neden olmuştu. Mebusanın tepkisinin benzerine Âyan da sahne olur. Ahmet Naim Bey, Şerif Paşa'nın Kürtler adına konuşmaya yetkili olmadığını, ifade ederken, Adil Bey de; Kürtlerin, Kürt Teali Cemiyeti'nden farklı düşüncede olduğunu, hilâfete ve saltanata ilelebet bağlı kalmak emelinde olduklarını, cemiyetin fikrine iştirak etmediklerini⁴³⁷ beyan eder.

Âyan'dan Seyit Abdülkadir'in Şerif Paşa ile Boğos Nubar anlaşmasını onaylar nitelikteki beyanı üzerine Mebusan'dan bir tahrir ile Seyit Abdülkadir'in Âyanlıktan düşürülmesi istenir. Fakat Seyit Abdülkadir, kendisi hakkındaki bu isnat ve iddiaları reddeder.

2. Meclis-i Mebusan – Hükümet İlişkileri

Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına sebep ve aracı olan Ali Rıza Paşa hükümeti ile Mebusanın arasının iyi olması gerekliydi. Aylar süren meclissiz bir dönemden sonra, hükümet işlerini kontrol edebilecek bir meclis zuhur etmişti. Mebusanın hükümete karşı bir garezi, bir tavrı yoktu, olmamalıydı da. Çünkü bu hükümet, ne savaştan, ne de seçimlerin yapılmamasından sorumlu idi. Aynı şekilde hükümet de devlet işlerinin yürümesi, belki bir yerde Anadolu'daki düzenin yerine oturması için meclise umut bağlamıştı. Ne de olsa meclis çalışmaya başladıktan sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi kendini feshedecekti. Kontrol tamamen hukukî mecrasına dönecekti. Bu tasarılar rağmen olaylar istenilen şekilde

⁴³⁶ Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri, D. 4, s. 150-151

⁴³⁷ Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri, D. 4, s. 172-173

gelişmeyecek ve hükümet, meclisten çok İstanbul'u fiili işgal etmiş İtilaf Devletleri'nin muhalefeti ve müdahalesine maruz kalacaktır.

a. Cemal ve Cevat Paşaların İstifası

Ali Rıza Paşa hükümeti kurulduktan sonra hükümet ile Anadolu arasında muhabereyi sağlayan, Amasya görüşmelerinde bir anlaşma ve ortak hareket etme zeminine sebep olan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, II. Ordu Müfettişliğinde olduğu gibi; Harbiye Nâzırlığı döneminde de vatanın korunması için işgal devletlerine ve onların desteklediği azınlıklara karşı her zaman Kuva-yı Millîyeyi desteklemişti. Bu konuda İngiliz Generali Milne ile 1919'un son ayları boyunca mücadele etmiş, onun Kuva-yı Millîyenin durdurulması, Yunanlılar karşısında geri çekilme hususunda verdiği emirleri reddetmişti⁴³⁸. Fransızların, güneyde ilerlemelerini Anadolu'ya önceden aktaran, Kuva-yı Millîyeye karşı başlayan ayaklanmaları bastıran, Kuva-yı Millîyeye silah ve para ve silah yardımı yapılmasını sağlayan hep o idi⁴³⁹.

Fakat meclisin çalışmalarından on gün bile geçmeden İngilizler hükümete bir nota vererek, Heyet-i Temsiliye ile anlaşıp Batı Anadolu'daki bazı birliklerin yerlerini değiştiren, silah ve mühimmatın Kuva-yı Millîyeciler tarafından kaçırılmasına göz yuman Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın çekilmelerinin uygun görüldüğünü belirtir. İngilizlerin bu notası Mustafa Kemal ile hükümet ve Meclis-i Mebusan arasında görüş ayrılıkları, hatta sürtüşmeler doğurur. Mustafa Kemal'e göre İngilizlerin isteği devletin siyasi bağımsızlığına kesin bir saldırı niteliğindedir. O yüzden hükümet bu notayı reddetmelidir.

Buna karşın Ali Rıza Paşa aslında hükümetin çekilmeye karar verdiğini, ancak Cemal Paşa'nın istifayı yeğlediğini belirtmiş ve henüz başkanını seçmemiş meclisin durumu değerlendirmesini beklemenin doğru olacağı görüşünü savunmuştu⁴⁴⁰.

Mustafa Kemal, başta Rauf Bey olmak üzere bütün mebuslara 22 Ocak'ta gönderdiği bir telgrafla, bağımsızlıkla bağdaşmayan İngiliz isteklerinin şiddetle protesto edilmesi gerektiğini hatırlatır. Ayrıca Rauf Bey'den gerekirse millî hakları

⁴³⁸ GÖK, "Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı", s. 187-188

⁴³⁹ GÖK, "Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı", s. 189-193

⁴⁴⁰ Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, 21 Ocak 1920'de kendisinin ve Cevat Paşa'nın istifasının istendiğini Mustafa Kemal'e bildirir. Mustafa Kemal ise kendisine ve Ali Rıza Paşa'ya istifa etmemelerini söyler; Nutuk, C. I. s. 364-369

koruyamayan hükümetin düşürülmesini de ister⁴⁴¹. Mustafa Kemal İngilizlerin girişimini gelecekte daha büyük baskıların öncüsü olarak değerlendirir.

Mustafa Kemal'in Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesi önerisi, meclisteki Heyet-i Temsiliye üyelerince boşuna bir çaba olarak görülür. Meclisin başkanını seçip çalışma dönemine geçmesinden sonra hükümetin kendiliğinden çekileceği öne sürülür. Bu nedenle Rauf Bey, Kara Vasıf ve Bekir Sami, ortak görüş olarak Mustafa Kemal'e sadrazamla görüşüp tehlikeyi anlatacaklarını bildirir ve işin kendilerine bırakılmasını dilerler⁴⁴².

Ankara ile bu muhabereleler devam ederken Cemal ve Cevat Paşalar çoktan istifa etmişlerdir⁴⁴³, fakat Mustafa Kemal'in bundan henüz haberi yoktur. Tüm çabalarına rağmen paşaların istifasını engelleyemeyen ve geç haber alan Mustafa Kemal 7 Şubat'ta Rauf Bey'e hükümetin düşürülmesi gerektiğini bildirecektir⁴⁴⁴. Fakat hükümet henüz mecliste programını sunmamış ve güvenoyu almamıştır.

b. Güvenoyu Yoklaması

Cemal ve Cevat Paşaların görevde kalmaları sağlanamayınca İtilaf Devletleri'nin müdahalesine karşılık, bu müdahaleyi kabullenmiş bulunan Ali Rıza Paşa hükümetinin düşürülmesi kararlaştırılır. Fakat Rauf, Vasıf ve Bekir Sami Beyler, meclisin resmen çalışmalarına başlayıncaya kadar hükümetin kalmasını o zaman çekileceğini bildirmişlerdir⁴⁴⁵. 27 Ocak'ta da kabinenin toptan istifa etmeyi düşündüğünü, mecliste bir grup kurulana dek anarşi olmaması için çekilmeyeceği bildirilir⁴⁴⁶.

Mecliste bulunan Kuva-yi Milliye düşüncesindeki mebuslarda, kabineye karşı muhalefet belirginleşmiştir. Bunda Cemal ve Cevat Paşaların istifasına mani olamamanın yanında hükümetin İtilaf Devletleri'ne verilen ıslahat-ı adliyyeye dair

⁴⁴¹ Nutuk. C. I, s. 372, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 14-15

⁴⁴² Nutuk. C. I, s. 373, Henüz bir grup kurulamadığı için hükümetin istifasını anarşiye sebep olur düşüncesiyle engellediklerini belirtirler; aynı eser, C. III, s. 1096-1097

⁴⁴³ Ali Rıza Paşa, Cemal Paşa'nın yerine Kavaklı Fevzi (Çakmak) Paşa'yı getirmiştir; *Peyam-ı Sabah*, 5 Şubat 1920, No: 427. Erkan-ı Harbiye ise çok sonra 16 Şubat'ta Şevket (TURGUT) Bey'e verir, TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 76

⁴⁴⁴ Nutuk. C. I, s. 376, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 18-19

⁴⁴⁵ ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 15

⁴⁴⁶ Nutuk. C. I, s. 373

muhtıranın da etkisi vardır⁴⁴⁷. Hükümet bu karışıklık içerisinde bir türlü programını sunarak güvenoyu isteyemez. Hükümetin 5 Şubat'ta meclise gideceği şayiaları hakkında görüşü sorulan Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa, "bir mania çıkmazsa zuhur etmezse"⁴⁴⁸ şeklinde cevap vermektedir.

Rauf Bey, 4 Şubat'ta Ali Rıza Paşa hükümetinin zaruret olarak yerinde tutulmasını, fakat Dahiliye, Adliye, Harbiye, Bahriye ve Maliye Nâzırlarının değiştirilmesin düşündüklerini 6 Şubat'ta ise Hariciye, Dahiliye ve Adliye Nâzırlarının değiştirilmesine karar verdiklerini söyler⁴⁴⁹. İşte bu esnada Mustafa Kemal, hükümetin düşürülmesini ister⁴⁵⁰.

6 Şubat'ta Felâh-ı Vatan grubu kurulmuş ve o gün Dahiliye, Hariciye ve Adliye Nâzırlarının değişmesi, durumun sadrazama iletilmesi kararlaştırılmıştır. 7 Şubat'ta Mebusan Reisi Reşat Hikmet Bey bu isteği sadrazama bildirir. Sadrazam durumu Meclis-i Vükelaya bildirir, onlar da buhrana sebep olmamak için tasfiye kararı alırlar. Mehmet Şerif hemen istifa eder. Söz konusu Nâzırlardan başka Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hâdi Paşa da istifa eder. Yerlerine 8 Şubat'ta Hariciye Nâzırı olarak Sefa, Dahiliye Nâzırı olarak Hüdavendigâr Valisi Ebubekir Hazım, Adliye ve Mezahip Nâzırı olarak Mahkeme-i Temyiz Baş müddeiumumisi Kâzım Beyler atanırlar. Ticaret ve Ziraat Nezaretin Şura-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref vekalet edecektir⁴⁵¹.

Bu şekilde bir revizyon geçiren hükümet, beyannamesini Meclis-i Mebusan'a 9 Şubat'taki sekizinci birleşimde arz eder. Tüm hükümet üyelerinin katıldığı toplantıda beyanname Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından okunur. Beyannamede; merkezi hükümet ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine kadar varan kopukluğun giderildiği ve seçimlerin sonuçlandırıldığı hatırlatılarak, bundan böyle millî iradenin

⁴⁴⁷ **Peyam-ı Sabah**, 2 Şubat 1920, No: 424. "Meclis-i Mebusan ve Hükümet" başlıklı yazıda ayrıca hükümetin yarın (3 Şubat) programını sunacağı belirtilir.

⁴⁴⁸ **Peyam-ı Sabah**, 5 Şubat 1920, No: 427. Aynı yazıda, mebuslar arasında bir bölük teşkiline çalışıldığı, hükümetin güvenoyu için kendisine oy verecek mebusların adedinin belli olduğu gün meclise geleceği belirtilmektedir. Nafia Nâzırı Abuk Ahmet Paşa ise Ankara ile aralarında gayr-i resmî bir ihtilafın olmadığını, çünkü aralarında bir ilişkinin bulunmadığını belirtir; bkz. aynı yer.

⁴⁴⁹ **Peyam-ı Sabah**, 8 Şubat 1920, No: 430. Akşin burada bir garipliğin olduğunu, Fevzi Paşa'nın 3 Şubat'ta Harbiye Nezareti'ne atanmasından Rauf Bey'in habersiz görüldüğünü belirtir, **AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C. II, s. 319-321.

⁴⁵⁰ 7 Şubat 1920, **Nutuk**, C. I, s. 376

⁴⁵¹ **Peyam-ı Sabah**, 9 Şubat 1920, No: 431

temsilcisinin meclis olduğu vurgulanır. Devlet yönetiminde yeni düzenlemelerin gerekli görüldüğü, ileride daha geniş yetkiler verilmesinin düşünüldüğü, her alanda mevcut yasaların tümüyle uygulanmasına önem verileceği söylenir. Dış politikaya gelince hükümet, çağırılacağı Paris Konferansında, Wilson Prensipleri çerçevesinde devletin ve ülkenin açık ve yasal olan haklarının korunmasına bütün gücüyle çalışacağını⁴⁵² belirtir. Yalnız beyannamede, mütareke günlerinin uzamasından doğan kararsızlık, memleket içinde tereddütleri arttırarak “sükûn-u kalbin ve hal-i tâbiinin” geri dönmesine mani olmaktadır sözleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne artık gerek kalmadığı şeklinde anlaşılabacaktır.

Beyanname üzerine söz alan mebusların hepsi hükümete itimat ettiklerini, mütarekeden sonra gerçekleşen işgallerin mütareke hükümlerine aykırı olduğunu belirterek yapılacak kesin sulhun Wilson prensiplerine istinat ettirmenin gereğini, hükümete güvenoyu verilerek bütün cihana, Osmanlı Hükümetinin bütün Osmanlı milletinin çoğunluğuna haiz olduğunun gösterileceğini⁴⁵³ ifade etmişlerdir. Bunun yanında Rauf Bey, Anadolu’daki teşkilatın, millet ve Osmanlı hükümetinin kabul edecekleri doğru ve meşru bir sulhü onaylayıncaya kadar taarruza uğramamak için yapılmış bir teşkilat olduğunu⁴⁵⁴ belirtir. Edirne Mebusu Şeref Bey de Heyet-i Temsiliye denilen ve Kuva-yi Millîyeyi temsil eden bir şahsın veya şahsiyetin yükselme ihtimâlinin olmadığını, padişah, hükümet ve millettten başka bir kuvvet tanımayacağını beyan eder⁴⁵⁵.

Hükümetin bildirisi ya da programı üzerinde söz alan mebuslardan bir kısmı, birlik ve beraberliğin önemini dile getirirken, Anadolu üzerinde hak iddiaları sürdükçe savaşın kaçınılmaz olduğunu da söylemişlerdi. Eleştirel bir yaklaşım sadece Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi’den gelir. O da beyannamede, memlekette uygun bir teşkilat yapılacağından bahsedilmediği yönündedir⁴⁵⁶.

Bu konuşmalardan sonra Celâlettin Arif Bey’in önerisi oylamaya geçilir. Sonuçta 2 olumsuz, 1 çekimsere kaşı 104 oyla hükümete güven beyan edilmiştir. Hükümete ret oyu veren bir mebus Karahisar-ı Şarkî Mebusu Ömer Fevzi Efendi’dir

⁴⁵² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 71-72

⁴⁵³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 72-78

⁴⁵⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 78

⁴⁵⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 80-81

ki zaten kendisi Ferit Paşa taraftarı olarak malumdu. Diğerleri de İstanbul Mebusu Numan Efendi'dir. Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey ise müstenkif kalmıştır⁴⁵⁷. Bu sonuç millîyetçilerin hükümete hakim olmaları şeklinde yorumlanmıştır⁴⁵⁸. Güvenoyu üzerine söz alan Ali Rıza Paşa, teşekkür eder. Başlangıçta meclisin çalışmalarına başlamasından sonra çekileceğini söyleyen Ali Rıza Paşa, kabinesinde yaptığı değişikliklerden sonra büyük bir çoğunlukla güvenoyu alınca artık istifadan vazgeçilmiştir. Ama İtilaf Devletleri'nin yeni istekleri karşısında işbaşında fazla duramayacak, 3 Mart'ta çekilmek zorunda kalacaktı.

Hükümetin programı Mustafa Kemal'i hiç memnun etmemiştir. Çünkü, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin varlığını tartışma konusu edilmeye çalışılmıştı. Hükümet bunu programında dile getirmekle yetinmez ve 14 Şubat'ta bu yönde mülkî teşkilata bir genelge çıkarır. Meclisten başka yerde millî irade adına konuşmaya ve isteklerde bulunmaya mahal ve imkân kalmadığından, hükümet işlerine karışmak şeklindeki davranışların cezayı gerektireceği bildirir⁴⁵⁹. Bu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dağıtılması isteğidir.

Mustafa Kemal, 17 Şubat'ta cemiyetin eskisi gibi ülkenin her köşesinde kurulmasına izin ister bir nitelikte cevap verir. 19 Şubat'ta Rauf Bey, Sadrazam, Dahiliye ve Bahriye Nâzırlarının Felâh-ı Vatan grubu toplantısına gelerek Kuva-yi Millîyenin ikinci bir hükümet olarak görünmemesi, hükümetin çalışmalarına karışmaması istediklerini Mustafa Kemal'e iletir⁴⁶⁰. 21 Şubat 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta Felâh-ı Vatan grubunun güçlü bir hale getirilmesi gerektiği, hükümetin grubu oyalamaya çalıştığının bilinmesini, artık hükümete karşı kesin bir durum almak zamanının geldiği belirtir. Grup kuvvetli hale getirilirse, meseleyi hallolacaktır. Hükümetin güvenoyuna dayanarak Kuva-yi

⁴⁵⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 81

⁴⁵⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 87, oylamaya katılanlar için bkz. aynı eser s. 89-90

⁴⁵⁸ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 324

⁴⁵⁹ Nutuk, s. 376-378

⁴⁶⁰ DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 19, Nutuk, C. I, s. 383, C. III, s. 1102-1103. Rauf Bey, kendilerine Kuva-yi Millîyenin durumu ve hükümetten ve bilhassa Dahiliye Nezareti'nden beklenen hareket tarzı hakkında tafsilat verdiğini, fakat ne yazık ki, sadrazamın durumu lâıykı ile kavrayabilecek bir mahiyette görülmediği gibi Dahiliye Nâzırı'nın da ruhen millî teşkilât ile beraber olduğunu ve bu uğurda çalışacağını, fakat icra serbestliğine müdahale olunmamasını söylediğini belirtir. ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 22. Bu arada kabinenin istifa edeceği şayiaları çıkmaya başlamıştır; Peyam-ı Sabah, 18 Şubat 1920, No: 440

Millîyenin nüfuzunu kaldırmaya çalıştığı, hükümetle ahenk ve birliğin ancak kurulu düzenin devamını ile mümkün olduğu, Kuva-yi Millîyenin devam edeceği, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şeklinin değiştirilmesine yetkili olan kongrenin toplanması meclisin görevini tam bir güven ve serbesti içinde yapılmakta olduğunun teyit edilmesine bağlı olduğu, fakat arkadaşlarıyla Heyet-i Temsiliyenin şeklinin muhafazasına karar verdikleri bildirilir⁴⁶¹. Bu arada hükümetteki tavır değişikliği, Ankara'dan, bazı fırkalara ve Ankara Vali Vekili'ne bildirir. Millî emellere uygun bir barış elde edinceye kadar Kuva-yi Millîyenin faaliyetten vazgeçmeyeceği, millî birliğin korunması için her zamankinden daha uyanık olunması gerektiği belirtilir⁴⁶². Bu devam kararına Kâzım Karabekir'den de destek gelmiştir⁴⁶³.

Sonuç olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dağıtılması sorunu, Ali Rıza Paşa hükümetinin istifası üzerine ortaya çıkan telaş içinde kaynayıp gitti. Aslında Sivas Kongresi tüzüğü'nün 11. maddesine göre, Meclis-i Mebusan toplanıp emniyet ve serbesti içinde çalışmalarını sürdürmekte olduğunu saptarsa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kongresini toplayarak ondan sonra ne yapacağını kararlaştırılması öngörülüyordu. Eleştirilerin devamı halinde 21 Şubat'ta verilmen cevapta örgütün devam edip etmeyeceğine Felâh-ı Vatan grubunun karar verilmesi istenerek sorumluluk onların üzerine atılmıştı⁴⁶⁴.

İşbaşına geldikten sonra Heyet-i Temsiliye ile anlaşarak Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasını sağlayan Ali Rıza Paşa hükümeti, bu girişimiyle önce seçimleri boykot eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, arkasından da İttihatçıların yönetime hakim olacaklarından kuşkulanan padişahın güvenini yitirmişti. Gelişmeleri izleyen İtilaf Devletleri ise, Kuva-yi Millîyecileri merkezi yönetim yoluyla denettiler

⁴⁶¹ DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 20, Mustafa Kemal, Rauf Bey'in verdiği bilgiler karşısında düşüncelerini üç ayrı telgrafla belirtmişti. 21 Şubat'ta yazılan telgrafların ilkinde, bundan sonra daha pek çok korkunç olaylar çıkabileceğine dikkati çekmiş ve hükümetten Kuva-yi Millîyenin kurtarıcı çalışmalarını umursayıp umursamadığının sorulmasını istemişti. Bu amaçla meclisteki arkadaşların, bugünkü durumun ağırlığını kavradıkları halde, böyle olağandışı olaylar karşısında susmaları, her yandan kışkırtılan ve özendirilen hükümeti yüreklendireceğinden, amaca bağlı arkadaşların bu konuda da sağlam ve açık bir durum almaları gerekmektedir. Mustafa Kemal, ikinci telgrafında hükümetin, meclisteki gruba bir gözdağı vermek ve güçleninceye kadar zaman kazanmak istediği kanısını edindiğini belirtmişti. Üçüncü telgrafında ise Felâh-ı Vatan Grubunun Kuva-yi millîye konusunda kesin karar alıp onu savunması gerektiğini vurgulamıştı. *Nutuk*, C. I, s. 384-388

⁴⁶² *Nutuk*, C. I, s. 384

⁴⁶³ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, s. 483-486, *Nutuk*, C. II, s. 389

⁴⁶⁴ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 337-338

altına alabilmek için hükümet üzerindeki baskılarını giderek artırmışlardı. Böylece Şeyhülislam Haydarizade İbrahim'in belirttiği gibi hükümet, "iki değirmen taşı" arasında kalmıştı⁴⁶⁵.

Millî güçlerin Maraş yöresinde başarı elde etmesi, İtilaf Devletleri'ni tedirgin eder. Maraş'ta çarpışmaların başlamasından sonra İngiliz Yüksek Komiseri, Osmanlı hükümetine yapılacak barış antlaşmasında İstanbul'un Türklerin elinde bırakılacağını söylerken, bunun iki şarta bağlı olduğunu belirtir: Kilikya'daki Ermeni kıyımı durdurulmalıdır ve Yunanlılara ve genelde de İtilaf Devletleri'ne karşı olan düşmanca tutum değiştirilmelidir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Yüksek Komiser Robeck, Osmanlı Dışişlerine yeni bir şikayette bulunur. Maraş olayları ve Ermeni kıyımı iddiaları da bunlar arasındadır. Başarısızlıklarını örtmeye çalışan Fransızlar, Maraş'ta "12.000" Ermeni'nin öldüğünü, Adana ve Mersin bölgesindeki Ermenilerin tehlikede olduklarını öne sürerek İngilizleri kışkırtmayı yeğlemektedirler. Bu olaylardan siyasi amaç doğrultusunda yararlanmaya karar verilmiştir. Müttefik Yüksek Komiserleri verdikleri bir ortak notada, Batı Anadolu'da Yunanlılar karşısında bulunan millî kuvvetlerin 3 km. geriye alınmasını isterler. Hükümet bu dileği yerine getiremeyeceğini gerekçeleri ile bildirmiştir. Fakat Yunan ordusu 3 Mart 1920'de saldırıya geçer ve Sâlihli yöresindeki Gölcük Yaylası ile Bozdağ'ı işgal eder. Müttefik temsilcilerinden sert bir nota daha alan Ali Rıza Paşa da kabinesinin istifasının vermekten başka çare bulamaz. padişaha sunduğu istifa dilekçesinde, hükümetinin milletin kanunî emellerini gerçekleştirmeye uğraşırken birtakım katliam söylentileri ile olumlu gelişmelerin bozulmasına çalışıldığına ve Yunanlıların da saldırıya geçtiğine değinilerek şöyle deniliyordu: "Osmanlı milleti tarfıdan belenmekte iken, aksine şu suretle bir tecavüz daha yapmaları, ahalinin zihinlerini fevkalâde tedhiş ederek, birçok elim neticeleri istilzam edebileceğinden adalet haklarına ve aklı hizmete tamamen aykırı olan şu tecavüz karşısında, heyetçe istifaya maruz kaldığımızı âtabeti ulyayı şevketpenahilerine arza müsaraat eylerim."⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 94

⁴⁶⁶ ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 23-24. Rauf Bey istifayı şöyle değerlendirir: *Ali Rıza Paşa kabinesi, umduğumuz ve beklediğimiz salâbeti gösterememiş, gerek mahiyetini anlayamadan fazla çekindiği padişaha ve gerekse her istediklerini yerine getirmekten kendini alamadığı İtilâf Devletlerine hoş görünmek için yalpalayıp durmaktan, bütün gayretlerimize rağmen kurtulamamıştı. Bu durumda daha fazla mevkiini muhafaza edebilmesi artık imkânsızdı; bkz. aynı yer.*

c. Sâlih Paşa Hükümeti

Mustafa Kemal'i ve aynı zamanda Müttefikleri tatmin edemediğinden dolayı⁴⁶⁷ istifa etmek zorunda kalan sadrazamın bu şekildeki istifası, yerine Damat Ferit'in gelme ihtimâli bulunduğu için kamuoyunu etkiler. Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olacağı söylentileri ve endişeleri⁴⁶⁸, İstanbul'daki Müdafaa-i Hukukçu mebusların Mustafa Kemal'e başvurmasına neden olur. Damat Ferit Paşa'nın yeniden gelmemesi için oradan tedbirlere başvurması istenir⁴⁶⁹. Diğer taraftan istifa ile aynı gün toplanan Felah-ı Vatan grubunda Ali Rıza Paşa'nın yerine kimlerin getirilebileceği tartışılır. İzzet veya Tevfik Paşa'nın sadareti destek bularak bunun padişaha bildirilmesi kabul edilir⁴⁷⁰.

Mustafa Kemal'in direktifleriyle de Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Müdafaa-i Hukuk örgütleri, İstanbul'a telgraf göndermeye başlar. Meclis, Ali Rıza Paşa kabinesinin yerine gelecek kabinenin milletin hukukun koruyacak, emellerini hakkıyla tatmin edecek, ve her türlü iç ve dış tesirlerden korunan milletin fedakârlığı ile uygun kişilerden oluşmasını isteyen ve bu şartların dışında gelecek bir hükümetin üzücü hadiselerle meyan verebileceğine dair şiddetli ifadeler içeren telgrafların⁴⁷¹ zapta geçirilmesine ve hakkında padişaha bilgi verilmesine karar verir.

Ali Fuat Bey, istifanın hemen ertesinde padişahın kendisini çağırarak, Tevfik Paşa'nın sadareti kabul etmediğini beyan ederek görüşünü sorar. Ali Fuat Bey de *"Bu babda üç suret hatıra gelir. Ya Ali Rıza Paşa'nın istifasını kabul etmemek, ya Tevfik Paşa'ya sadareti kabul ettirmek veyahut erbab-ı namus ve iffetten olduğuna şüphe olmayan Bahriyye Nâzırı Sâlih Paşa'yı sadarete getirmek"* der. Bunun üzerine

⁴⁶⁷ JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 92

⁴⁶⁸ Böyle bir atama, Heyet-i Temsiliye yönünden asla uygun olamayacağı gibi Felâh-ı Vatan grubu açısından da onaylanamayacak bir durumdu. Çünkü Tecziye Ahidnamesi gereğince Damat Ferit hakkında da soruşturma açılması söz konusuydu; TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 95

⁴⁶⁹ Şimdiye kadar ki iş ve icraatlarında Mustafa Kemal'in dediklerini tutmayan bu zevata karşı, *"Beni muamelat ve icraata müdahaleden men etmek isteyenler benden tedabir-i müessire bekliyorlar"* şeklinde duygularını belirten Mustafa Kemal, yine de harekete geçer ve 4 Mart'ta vaziyeti bütün ordulara ve teşkilat merkezlerimize tebliğ ederek telgrafların gönderilmesini temin eder. *Nutuk*, C. I, s. 396-399, C. III, s. 1110-1111

⁴⁷⁰ *Peyam-ı Sabah*, 4 Mart 1920, No: 455. Padişaha gönderilen heyet, "müsterih olmaları" cevabıyla gruba döner; DURAN, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanında Felah-ı Vatan İttifakı", s. 20

⁴⁷¹ Telgraflar suretleri için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 4, s. 332-385 Mustafa Kemal de İtilaf Devletleri'nin müdahalesiyle hükümetin istifa etmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü içeren ve milletin tam itimadına haiz bir hükümetin getirilmesi dileklerini içeren iki telgraf gönderir; bkz. aynı eser, s. 332-333

padişah “İşte mesele şimdi tavazzuh etti” cevabı verir. Ertesi gün Sâlih Paşa’yı saraya çağırır. Sadaret için davet olunduğunu anlayınca ağlamaya başlayan Sâlih Paşa’yı Ali Fuat Bey, durumun vehametinden, Meclis-i Mebusan’ın müracaatından ve kendisi kabul etmeyip de Ferit Paşa gelecek olursa doğacak neticelerden bahsederek kendisini zorlukla padişahın huzuruna çıkarır. O görüşmede Sâlih Paşa sadareti kabul eder⁴⁷².

Yeni kabine 8 Mart’ta kurulur⁴⁷³. Kabinenin kurulmasında telgrafların ne derece etkili olduğu görülmüştür⁴⁷⁴. Rauf Bey, ayın gün Ankara’ya kabinenin kurulduğunu bildirecektir. Telgrafında bu hükümetin Damat Ferit’e zaman kazandırmak için sarayın tertibi olduğunu düşündüğünü belirtir. Kabineye itimat vermemek fikrinde olduklarını, bunu grupta temin etmek için çalıştıklarını⁴⁷⁵, Ferit Paşa tehlikesinin her an için devam ettiğini, Sâlih Paşa’nın Mebusandan Nâzır almanın imkânsızlığı anlaşıncaya⁴⁷⁶ hariçten alacakları zevatın tespiti için grubun fikrini alacağını, fakat sonra bundan vazgeçtiğini belirtir⁴⁷⁷.

⁴⁷² TÜRK GELDİ, Görüp İşittiklerim, s. 256-257

⁴⁷³ Sâlih Paşa, kabinesini Ali Rıza Paşa’nın istifasından beş gün sonra kurabilmişti. Eski kabinede Şeyhülislam bulunan Haydarizade İbrahim Efendi, padişahın atamasıyla bu görevini sürdürürken Dahiliye ve Harbiye Nâzırları da yerlerini korumuşlardı. Sadrazam, eski görevi olan Bahriye Nâzırlığı’nı da üstlendiği için yeni kabine şöyle oluşmuştu: Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi, Bahriye: Vekaleten Sadrazam Sâlih Paşa, Dahiliye: Ebubekir Hazım Bey, Hariciye: Safa Bey, Harbiye: Fevzi Paşa, Maarif: Abdurrahman Şeref Bey, Adliye: Celâl Bey, Evkaf: Hulusi Efendi, Nafia: Tevfik Bey (Vekaleten), Ticaret ve Ziraat: Ziya Bey, Maliye: Vekaleten Bayındırlık Nâzırı: Tevfik Bey

Sâlih Paşa için hatt-ı hümayun “...emel-i yeganem mevrus-u ecdadım olan devletimin temin-i vahdet ve selametinden ibaret olup bütün efrad-ı milletimin de aynı his ile mütehasis olarak menafi-i aliye-i vataniyeyi muhafaza için taht-ı saltanat ve hilâfet etrafında müctemi ve müttehid bulunacakları meczumem olduğundan rûfeka-i mesainize bi'l-ittifak bu gayeyi istihsale azm ve metanet ile itidal ve basiretle sarf-ı makdur ederek hukuk-u meşruasını müdafaa azim ve esasat-ı idariyesini adalet ve hakkaniyet düsturlarına icabat-ı asriyeye tevfikkan suret-i ciddiyede ıslaha kadir bir millet-i müttehide ve mütemeddine olduğumuzu enzar-ı ammede fiilen ispat eylemeniz hamiyet-i vataniyenizden muntazırdır”, GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi, C. I, s. 335

⁴⁷⁴ Atatürk’ün deyimiyle 4 Mart gecesi bir telgraf fırtınası oluşturuldu. İşte bu fırtına Tevfik ya da Damat Ferit’in sadaretini önleyip Sâlih Paşa’ya yolu açtı. Öyle görülüyor ki telgraf fırtınası başlayınca, Vahdettin daha 4 Mart günü Ali Rıza Paşa çizgisinde bir hükümetin zorunlu olduğunu düşünmeye başlamış olabilir; AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. II, s. 379. Vahdettin de telgraflara şöyle tepki vermiştir: -Turan genel olarak tüm metinleri Türkçeleştirmiştir- “Bu telaşa ve endişeye sebep ne? Ne olmuş ki her taraftan feryat ediliyor? Ali Rıza Paşa’nın istifası üzerine Sâlih Paşa’yı çağırarak sadareti teklif ettim. O, düşünmek için bir iki gün müsaade istedi. Dişleri ağrıyordu ve yüzü bağlı idi. Bu izni vermeye mecbur oldum. İşte bugün de sadarete tayini hakkında emir verdim. Ferit Paşa’nın bu mevkie getirileceğini nereden anladılar?... Böyle boş telaşlara ve başvurulara ne gerek vardı? Umarım ki bunu gerekenlere anlatır ve bu duruma bir son verirsiniz” TURAN, Türk Devrim Tarihi, C. II, s. 96

⁴⁷⁵ Felâh-ı Vatan grubu toplantısında yapılan bir güvenoyu yoklamasında 38 güvensizlik, 34 itimat, 4 çekimser oyun çıktığı anlaşılmaktadır; DURAN, “Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı”, s. 21

⁴⁷⁶ Sâlih Paşa’nın görevlendirildiğinin ertesi günü padişah ona telefon ettirip kabineye hiçbir mebus alınmamasını ve seçtiği kimseleri önceden telefonla saraya bildirmesini tembih ettirir. Sâlih Paşa bu

Sâlih Paşa hükümeti Damat Ferit Paşa'ya nazaran ehven-i şer görülmüştür. Aslında kendisi Amasya görüşmelerinde Müdafaa-i Hukuk lehinde beyanlarda bulunmuş ve Müdafaa-i Hukuk hareketini destekleyen bir şahıstır. Yine de iktidara geldiği şartlar bu hükümetin geçici olacağı, kısa bir denemeden sonra Ferit Paşa'nın yeniden hükümet kuracağı sezilmiştir. Rauf Bey, bu kabinenin kuruluşuyla, Meclis-i Mebusan'ın ömrünün kısaltmaya başladığı görüşündedir. Kendileri de grup halinde duruma seyirci kalmayı tercih ederler⁴⁷⁸.

müdahaleden hoşnut olmamakla beraber kabineye hiçbir mebusa görev vermez: TÜRK GELDİ, **Görüp İşittiklerim**, s. 258.

⁴⁷⁷ Nutuk, C. I, s. 402-403

⁴⁷⁸ Çünkü asıl gaye olan Millî hükümetin bir an evvel kurulması için bu meclisin kısa sürmesi lâzımdır: ORBAY, **Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –**, C. II, s. 26

C. İSTANBUL'UN İŞGALİ VE MECLİS-İ MEBUSAN'IN FESHİ

Ali Rıza Paşa kabinesi, Yunan ilerlemesi ve bunun karşısında bir şey yapamama nedeniyle istifa etmiş ve yerine Sâlih Paşa hükümeti kurulmuştu. Uzun süre İtilaf Devletleri'nin eleştiri ve müdahalesine maruz kalan Ali Rıza Paşa'nın istifası sonrası kurulan hükümet, mecliste pek olumlu karşılanmamıştı. Mecliste ekseriyeti içinde bulunduran Felâh-ı Vatan Grubu'nda, 9 Mart'ta yapılan güvenoyu yoklamasına 38 güvensizlik, 34 itimat, 4 çekimser oyun çıktığı⁴⁷⁹ çıkmıştı. Fakat meclis içerisine resmi güvenoyu yoklaması yapılmadan ve hükümet henüz sekiz günlük iken, bu hükümet kurulmadan önce alınmış kararlar gereği İstanbul resmen işgal edilecek ve meclis faaliyetlerine ara verecekti.

1. İstanbul'un İşgali

İstanbul hali Nâzırda 13 Kasım 1918'den beri zaten işgal altındaydı. 16 Mart 1920'de gerçekleştirilen işgal, İtilaf Devletleri'nin askeri denetimleri altında bulunan Osmanlı başkentinde “denetim”im resmen “işgal”e dönüştürülmesi demektir. Aradan 16 ay 3 gün geçtikten sonra galiplerin giriştikleri bu eylem, tasarladıkları barış koşullarını Türklere kabul ettirmede karşılaştıkları güçlükleri ortadan kaldırma amacını güdüyordu. Aynı zamanda da bir süredir tasarladıkları plânın uygulamaya konulması demektir. Bu amaçla İstanbul'un işgal edilmesi, daha Ali Rıza Paşa hükümetinin işbaşına geldiği ve Amasya görüşmeleri ile Kuva-yi Millîyeciler ile bir işbirliğine yöneldiği dönemde tasarlanmaya başlanmıştı. Yüksek Komiser Robeck, 10 Kasım 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği telgrafta, barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek için İstanbul'un müttefik güçlerce işgal edilmesinin gerekli olduğunu öne sürmüştü⁴⁸⁰. Fransız Dışişleri ise savaşın başından beri, Türkiye'nin parçalanmasını asgariye indirmek, Türkiye'deki hatırı sayılır iktisadi çıkarlarını korumak ve Türk yönetimindeki Hristiyanlara bütün gerekli güvenceleri sağlamak amacını güdüyordu⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ 3 Mart'tan 16 Mart'a kadar olan grup toplantılarına katılmış olan Celâl (Bayar) Bey'in tuttuğu notlardan; DURAN, “*Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı*”, s. 21

⁴⁸⁰ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 98-99

⁴⁸¹ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 388

a. İşgal Kararı

12 Şubat'ta Londra'da 10 Nisan'a kadar sürecektir olan İtilaf Konferansı toplanır. Bu, Paris Barış Konferansı'nın bir uzantısı mahiyetindedir. Barışla ilgili bütün sorunları ve bu arada yoğun olarak da Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasını ele alan konferansta 14 Şubat'ta, İstanbul'un Türklerde kalacağı ve bunun Osmanlı hükümetin bildirilmesi kararlaştırılır⁴⁸². Yalnız bir şart vardır; Ermenilerin katliamı ve Müttefik kuvvetlerine karşı saldırılar bir an önce durdurulmalıdır⁴⁸³.

Lloyd George konferansta, Maraş'ta karşılaşılan direnişten ve Ermenilerin öldürülmesinden Kuva-yi Millîyeciler ile Mustafa Kemal'i sorumlu tutmuş ve artık Türkiye'ye karşı harekete geçmek gerektiğini öne sürmüştü. Ona göre, bu hareketleri önlemedikleri takdirde tutuklanacaklarını sadrazama ve bazı bakanlara hatırlatmakta yarar vardı. 28 Şubat'taki görüşmeler sonunda İstanbul'daki temsilcilerden bun konuda neler düşündüklerinin sorulması yararlı görülmüştü. Robeck'e göre hükümet katında boş yere girişimlerde bulunmaktansa doğruca harekete geçip İstanbul'u işgal etmek daha geçerli idi. Böylece İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da "denetim"den "eylemlerle işgal"e geçme düşünceleri öncelik ve güncellik kazanmıştı. Ancak İngiltere ve Fransa hükümetlerinin bu konuda görüş birliğinde olmalarına karşın İtalya plânı olumlu bulmuyordu. Yine de İngiliz siyaseti için bu engel aşılamaz değildi. İtalya'yı ilk aşamada dışlamak, sonra onu bir olup bitti ile karşı karşıya getirip karara katılma zorunda bırakmak olasıydı. Amiral Robeck de öyle yapmıştı. İtalyan Yüksek Komiserine haber vermeden Fransız meslektaşını bir araya gelmiş ve İstanbul'un işgali sorununu gizlice görüşmüşlerdi. Onun Londra'ya ilettiğine göre, Müttefik Başkomutanı Milne de işgalden yanaydı⁴⁸⁴.

⁴⁸² İstanbul'un Türklere bırakılacağı kararı 18 Şubat'ta İstanbul basınına yansır, bununla birlikte hükümetin istifa edeceği rivayetleri de çıkmaktadır; *Peyam-ı Sabah*, 18 Şubat 1920, No: 440. İstanbul'un Türklere bırakılacağı kararı resmi olarak 18 Şubat'ta Ali Rıza Paşa'ya bildirilir; JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 89

⁴⁸³ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 340

⁴⁸⁴ Londra Konferansı'nda İstanbul'un işgali artık ilk madde olmuştu. Konferansın 3 Mart'taki oturumunda Osmanlı başkentini işgal etmek ve milliyetçi liderleri tutuklamak konusunda büyük bir eğilim belirmişti. Ancak kesin kararın İstanbul'daki temsilcilere bir kez daha görüş sorulmasından sonra verilmesi uygun görülmüştü. İtalya Yüksek komiseri dışında ötekilerden gelen yanıt olumluydu; TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 100-101 ve *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 391

Bu nedenle L. George, konferansın 5 Mart günkü birleşiminde İstanbul'un işgaline karar verilmesi için ısrar etmişti. Birleşimde bulunan Venizelos, Harbiye'den çıkacak iletilerin de denetlenmesini, ayrıca usulünce seçilmemiş olan ve müttefiklerin isteklerini hiçe sayarak Damat Ferit'i katliam sorumlularını yargıladı diye özel mahkemeye çıkartmak kararı alan Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını veya feshedilmesini önerdi. Görüşmelerin ışığında İstanbul'a çekilmesi kararlaştırılan ortak telgrafta; a. İstanbul'un derhal işgali, b. Babi ali'nin Erzurum Valisi olan⁴⁸⁵ Mustafa Kemal'i azletmesi, c. Babi ali'ye işgalin barış antlaşması kabul edilip uygulanıncaya kadar devam edeceği, d. Zul mlerin devamı halinde koşulların daha da ağırlaştırılacağının bildirilmesi isteniyordu. İstanbul'daki yüksek komiserler de 5 Mart'ta Konferansa ilettikleri tavsiyelerinde; İstanbul'un yönetiminin denetim altına alınması, meclisin dağıtılması, milliyetçi liderlerin tutuklanması ve bu eylemin gerekçelerini açıklayan bir bildirinin yayınlanmasını tavsiye ettiler. 10 Mart'ta toplanan Londra Konferansı'nda yüksek komiserlerin önerdikleri bu sert tedbirlere gerek olmadığına karar verildi⁴⁸⁶.

Londra ile İstanbul'daki yüksek komiserlikler arasında sürdürülen yazışmaların sonunda 10 Mart 1920'de varılan sonuç şöyleydi: İstanbul işgal edilecekti. Meclis şimdilik dağıtılmayacaktı. Ancak Harbiye Nezareti ile posta telgraf işleri ve polis denetim altına alınacaktı. Tehlikeli sayılan millî liderlerin tutuklanması da uygundu. İstanbul'daki üç yüksek komiser, Londra'dan gelen talimat üzerine toplanıp durumu yeniden değerlendirmişlerdi. İtalyan komiseri bu kez kentin işgalini ve Kuva-yi Millîye ileri gelenlerinin tutuklanmalarını öngören karara karşı çıkmamıştı. Sonunda işgal kararında    müttefikin oybirliği sağlanmıştı. Artık uygulamaya geçmek için son hazırlıklar yapılabilirdi⁴⁸⁷.

Neticede; İstanbul'u işgal fikrini 28 şubat günü İngiliz tarafı ortaya atmıştı. Fransızlar ise bu İngiliz girişiminin peşinden isteksizce sürüklenip gittiler. Denilebilir ki öteden beri Türkiye'ye ağır bir barış antlaşması kabul ettirmenin peşinde olan

⁴⁸⁵ Lord Curzon, 28 şubat'ta Mustafa Kemal'in Erzurum Valiliği'ne tayin olduğuna dair haberler almış, 5 Mart'ta L. George, Mustafa Kemal'in  di bir haydut veya eşkıya reisi değil, Erzurum Valisi olduğunu beyan eder. Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991, s. 149. Yanlışlığın sürmesi bir bakıma rezaletti, Mustafa Kemal'in nerede veya ne görevde olduğu bilinmemesi b v k bir garipliktir. AKşİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 394

⁴⁸⁶ AKşİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 393-395

⁴⁸⁷ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 101-102

İngiltere, bu işin zorla olacağını da başından beri hissetmiş, hesaplamış, hatta belki plânlamıştı. Robeck'in uzun süredir İstanbul'un işgalini savunması, İngiliz Savaş Filosunun 21 Şubat'ta İstanbul'a gelip gövde gösterisi yapması, Yunanlıların Ege'deki takviye ve hazırlıkları bu hesabın bir uygulamasıydı. İngilizlerin İstanbul'un işgali için öne sürdükleri Maraş olayı, daha çok bir vesileden ibaretti. Nitekim Robeck'in işgale ihtiyaç gösteren 29 Şubat telgrafında gerekçe Maraş değil, ulusçuların ve hükümetin direnme veya savsaklamalarıydı⁴⁸⁸.

b. İşgal

İşgal kararına İtalyan Yüksek Komiseri karşı çıkmazken, İtalyan delegasyonundan birisi verilen kararı millî örgüt üyelerine aktarır ve Kuva-yi Millîye öncülerinin şehirden ayrılmaları gerektiğini bildirir. Rauf Bey bu haberi, 11 Mart'ta Mustafa Kemal'e bildirirken bunun, millî hareketten yana olanları kaçırmaya yönelik bir blöf, ya da Damat Ferit'i yeniden işbaşına getirmeyi ve meclisi kapatmayı amaçlayan bir plân olarak değerlendirdiklerini, bu nedenle hiçbir yere gitmemek, işin sonuna kadar namus görevini yerine getirmek kararında oldukları görüşünü de ekler⁴⁸⁹. İşgalin habercisi benzer gelişmeler Ankara'da İngiliz ve Fransız birlikleri çevresinde de yaşanmıştır. İngiliz temsilcisi, aldığı bir telgraftan sonra şehirden ayrılmış, İngiliz birliğinin İstanbul'a gideceği ve onların hareketinden sonra demiryolunun ulaşımına kapatılacağını haberler alınmıştır. Mustafa Kemal de bu nedenle Rauf Bey'i uyarır. 12 Mart'ta da Rauf Bey'in ve arkadaşlarının gelecekte kendilerine katılmaları imkânının temini ve gereğini belirterek tutuklanma riskine girmemelerini ister⁴⁹⁰.

13 Mart'ta, Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey'in Şişli'de Osmanbey'deki evinde Yunus Nadi, Rauf, Bekir Sami Beylerin katılımıyla, Ankara'dan işgal hazırlığı olabileceğine dair hareketlerden bahseden telgraf üzerine görüşmeler yapılır. Toplantıda, diğer mebusları paniğe salmamak için son dakikaya kadar savunmaya

⁴⁸⁸ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 404

⁴⁸⁹ ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 27-28, *Nutuk*, C. I, s. 408, C. III, s. 1125. “*Felah-ı Vatan grubunun idare heyeti, bütün ihtimâlleri göz önünde tutarak liderlerin ne gaybubet etmelerine ne de işgal günleri meclisten başka bir yerde bulunmalarına rıza göstermemiştî - göstermişti olsa gerek-*”; CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 311

⁴⁹⁰ *Nutuk*, C. I, s. 409, Kabineye güvenoyu verilip, Ankara'ya gelmeleri lüzumu bildirilir. Aynı eser, C. III, s. 1128, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 28-29

karar verirler⁴⁹¹. Mustafa Kemal ise Ankara'ya kaçmaları için banka aracılığı ile Rauf Bey'e para bile göndermiştir, fakat Rauf Bey, meclis kapanmadan İstanbul'dan ayrılmayı sakıncalı bulmaktadır⁴⁹². Diğer taraftan İtilaf Devletleri, işgal için hazırlıklarını tamamlamışlardı. Batum'daki İngiliz birliklerinden bir kısmı İstanbul'a getirilmiş, Ankara, Afyon ve Eskişehir'deki birlikler de geri çekilmişti. Fransızlar Bulgaristan'daki; İtalyanlar da Konya'daki askerlerini Osmanlı başkentinde toplamışlardı. Ayrıca Malta'daki İngiliz amirallik filosunun İstanbul'a gelmesi öngörülmüştü. 14 Mart günü İngiliz askerleri telgrafhaneyi denetim altına almışlardı. Ertesi 15 Mart'ta yeni tutuklamalar girişmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa da bütün bu çabaların gerçek anlamını öğrenmişti. 15 Mart 1920 günlü bir bildiri ile, bir gün evvel İngilizlerin İstanbul telgrafhanesini kontrol ettiklerini, bir gün sonra da "teşebbüsat-ı vaki" olacağı İtalyan kaynaklardan bildirildiğini, sadrazamın İtilaf Devletleri temsilcilerine Hariciye Nâzırı'nı göndererek, bugünlerde bazı mebusların tutuklanacağına dair şayialara hakkında bilgi aldığını duyurur⁴⁹³.

İşgal için hareket, 16 Mart'ta gece yarısından sonra başlar. Sabahın 10'una kadar işgal edilecek yerlerin çoğu işgal edilmiş, Malta'ya sevk edilmek üzere tutuklanacakların birçoğu tutuklanmış, sıkıyönetim ilân edilmiştir⁴⁹⁴. Harbiye Nezareti'nin, Tophanenin, telgrafhanelerin işgalini yalnızca Manastırlı Hamdi, olayların cereyanının sırasında sığağı sığağına Mustafa Kemal'e haber verir⁴⁹⁵.

16 Mart Salı sabahı Sadrazam Sâlih Paşa'nın evine giden İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasî Müsteşarı ve Baş tercümanı Ryan, kendisine işgali açıklar ve komiserlerin ortak notasını sunar. Notayı okuyan Sâlih Paşa büyük bir üzüntüyle, işgalin İstanbul'da hükümetin sonu olacağını söylemiş, Ryan ise bunun arzu edilmediğini, mülkî yönetime karışmak, meşru hükümeti zayıflatmak niyetinde bulunmadığını, fakat bir süredir varolan "gayri meşru hükümeti zayıflatmak"

⁴⁹¹ Pelin BÖKE, "Yeni Gün'den "Cumhuriyet"e Yunus Nadi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1994, s. 70

⁴⁹² Mustafa Kemal'den gece yarısı gelen telgrafa Rauf Bey; "Evvelce kararlaştırdığımız gibi, namus borcumuzu yapacağız. Meclisi bastırmak için orda kalacağız. Aksi takdirde bize güvenerek burada kalanlar kendilerine haber verilmeden aralarından ayrılışımıza muğber olurlar da içtimaa devam ederlerse, o zaman meclisin Ankara'da toplanması meselesi ciddi şekilde tehlikeye girer" şeklinde cevap verir, ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım* – C. II, s. 31

⁴⁹³ GOLOĞLU, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 105, KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, s. 535

⁴⁹⁴ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 404-406

⁴⁹⁵ Nutuk, C. I, s. 411-412

istediklerini açıklamıştır. Ryan işgalin, konferans kararlarına direnme hareketi, Kilikya ve İtilaf Devletleri'nin Babıâli nezdindeki girişimlerden sonuç alamamasıyla ilgili olduğunu söylemesinden sonra, hükümetin Müslüman halk üzerinde etki ederek hiçbir direnişin olmamasını sağlaması gerektiğini, kendilerinin de Hristiyan halkın olay çıkarmalarını önlemeye çalışacaklarını belirtir. Nota ayrıca, Babıâli'nin derhal Mustafa Kemal'i ve millîyetçi hareketin diğer önderlerini reddetmesini talep etmektedir. Sadrazam bu hususta güvence verir⁴⁹⁶.

16 Mart günü öğleden sonra müttefikler adına ortak bir de bildiri⁴⁹⁷ yayımlanmıştır. Bunun bir örneği de telgraf ile bütün illere ulaştırılmıştı. İstanbul'daki işgalin geçici olduğu söylenen bildiride, bu geçiciliğin her an sürekliliğe dönüşebileceği de belirtilmişti. Genel karışıklık ya da katliam gibi yoruma bağlı olaylar meydana gelirse işgalin süreceği -tehdit amacıyla da olsa- gizlenmemiştir. Bildirinin içeriği işgalin gerçek neden ve amacını yansıtmaması yönünden büyük önem taşımaktadır⁴⁹⁸. Bundan başka aynı gün "*İstanbul Ahalisine İlân*" başlığıyla silah ve sekiz santimetreden büyük bıçak taşımama yasağı, ayrıca Dersaadet Müttefik Kuvvetleri Kumandanı imzalı "*Beyanname*" ile de ahalinin kemal-i sükûnete hareket ve mümkün olduğu kadar mutad işgal-i zatilerine devam etmesinin icap ettiği, bu şekilde şahısların ve mallarına riayet edilerek müdahaleye maruz kalmayacağı, aksi takdirde harp gereklerine göre divan-ı harp tarafından mahkeme ve idam cezası veya cürümün gerektireceği daha hafif bir cezaya çarptırılacağı duyurulur⁴⁹⁹.

Hükümet, İtilaf Devletleri'nin arzusuna uygun olarak; bir resmî beyanname ile durumu açıkladıktan sonra hükümetin üzerine düşen görevler yapılmakta olduğundan herkesin "kemal-i sükûn" ile iş ve güçleriyle meşgul olmasını tavsiye edecektir⁵⁰⁰.

Bu arada Sâlih Paşa hükümetinin kurulmasından sonra Padişah Vahdettin, meclis ve Felâh-ı Vatan grubu reisleri ve bazı mebuslarla görüşmek istemişti. Rauf

⁴⁹⁶ İşgal kararı, Fransa Sefareti baştercümanı aracılığıyla saraya bildirilir, TÜRK GELDİ, *Görüp İştiklerim*, s. 259

⁴⁹⁷ *Tebliğ-i Resmî* için bkz. Nutuk, C. I, s. 414-416, *Peyam-ı Sabah*, 17 Mart 1920, No: 468

⁴⁹⁸ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 107

⁴⁹⁹ *Peyam-ı Sabah*, 17 Mart 1920, No: 468

⁵⁰⁰ "*İtilaf Devletleri mümessili siyasetlerinin bu sabah (Dün sabah) hükümete verdikleri notada ve bu akşam (Dün akşam) gazetelerin de intişar ettiği görülen Tebliğ-i Resmîlerinde beyan olunduğu üzere İstanbul bugünden (Dünden) itibaren ve muvakkaten işgal-i askeri altına alınmış ve uhde-i hükümete tertib-i vezâif ifa kalınmakta bulunmuş olduğundan cümenin kemal-i sükûn ile iş ve güçleriyle meşgul olmaları tavsiye kılınır*"; *Peyam-ı Sabah*, 17 Mart 1920, No: 468

Bey de padişah ile doğrudan ilişki kurmayı yararlı görmüştür. Görüşme günü olarak 15 Mart saptanmıştı, ama saray bunu ertesi güne ertelemiştir. Bu nedenle Rauf Bey ile Abdülaziz Mecdi ve Hoca Vehbi Efendi⁵⁰¹, şehrin işgal edildiği gün Yıldız Sarayı'na giderler⁵⁰². Kutay'ın alıntı yaptığı Süleyman Sudi Bey'in⁵⁰³ hatıralarından, görüşme sonrası Rauf Bey'in meclise gelerek görüşme hakkında bilgi verdiğini anlamaktayız:

Rauf Bey, padişahın; *"Bu millet bir sürüdür. Ona bir çoban lâzım. O da benim..."* dediğini, ayrıca *"Bu adamlar isterlerse, meclisi de sarayı da işgal ederler"* diyerek işgal kuvvetlerinin isteklerine karşı gelinemeyeceği inancında olduğunu gösterdiğini söyler. Bu sırada dışarıdan telaşlı sesler, ayak patırtıları duyulur ve salonun orta kapısı birden açılarak elleri süngülü İngiliz askerleri içeri dolar. Aslen Ermeni ve İşgal Kumandanlığı emrindeki üniformalı tercüman, riyaset makamındaki Abdülaziz Mecdi Efendi'nin yanına giderek, *"Müttefik Âli Komiserliği İstanbul'un muvakkaten işgaline ve Mebusan Meclisinin dağıtılmasına karar vermiştir. İsticvapları yapılmak üzere Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Beyle, İstanbul Mebusu Kara Vasıf Bey'in teslim alınmaları da verilen emir meyanındadır"* der.

Derin bir sessizlik içine bürünen salonda sessizliği bozan Yusuf Kemal Bey *"Zorla kabul ettirdikleri Mondros Mütarekenamesini bile ihlal ediyorlar. Bir milletin meclisi işgal edilir mi?"* şeklinde tepki verir. Tercüman; binanın sarıldığını, Rauf ve Vasıf Beylerin azami on dakikaya kadar teslim olması gerektiğini aksi takdirde bütün mebusların mesul addedilerek tutuklanacaklarının bildirir. Kendilerini götürecek müfreze dışarıda beklemektedir.

Süleyman Sudi Bey, Rauf Bey'e deniz tarafından Üsküdar'a geçebileceğini, Maltepe'deki talimgaha erişebileceğini, hiç olmazsa Özbekler tekkesine sığınabileceğini belirtir. Mebusların kimseyi salona sokmayacaklarını belirtir. Fakat

⁵⁰¹ Aralarında Rauf Bey'in de bulunması istenen üç kişilik bir heyeti, padişahın kabul edeceği haberi üzerine seçim yapılarak, Reis, Rauf Bey ve İkinci Reis Abdülaziz Mecdi Efendi'nin gitmesine karar verildiğini söyler. Fakat 16 Mart Salı sabahı bütün aramalara rağmen Celâlettin Arif Bey bulunamayınca, yerine, Konya mebusu Hoca Vehbi Efendi'nin gönderilmesi kararlaştırılır, Cemal KUTAY, *Bilinmeyen Tarihimiz*, C. III, İstanbul 1974, s. 247

⁵⁰² Görüşmelerin ayrıntıları için bkz. ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 33-36. Oysa Süleyman Sudi Bey'in hatıratından aktaran Kutay'da görüşmenin öğleden önce yapıldığı, bu görüşmeden sonra heyetin meclise gelerek orda bulunan mebuslara bilgi verdiği yazmaktadır, KUTAY, *Bilinmeyen Tarihimiz*, C.III, s. 247-248

⁵⁰³ Hatıratın şahıs mebus olduğu izlenimi çıkmaktadır, fakat hiçbir resmi kaynaktan onun meclisin IV. döneminde adı geçmemektedir. Süleyman Sudi (ACARBAY) Bey, Meclis-i Mebusan'ın I. ve II. döneminde Bayazıt Mebusu idi; GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, s. 27

Rauf Bey sakin ve kararlıdır. Kürsüden mebusları sükunete çağırarak; görüldüğü gibi İstanbul'un işgal edildiğini, işgalin aslında mevcut olan vaziyetin resmen tescilinden ibaret olduğunu, artık bu şartlar içinde Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da milletin mukadderatına sahip çıkmasına imkân kalmadığını belirterek; *"Bütün ümidler, Anadolu'dadır. Ben müsaadenizle, hiçbir hadiseye ve cebre sebebiyet vermemek için, Vasıf Bey arkadaşım ile beraber kendileriyle gitmeye hazır olduğumuzu müfreze kumandanına bildirmek için izninizi rica edeceğim. Belki tekrar aranızda dönerek sizlere veda etmek imkânını bulamam. Ben milletimizin esareti kabul etmeyeceğini, sinesinden her buhran devresinde çıkardığı kıymetli evlatlarının rehberliği ile istiklâl ve hürriyetine sahip çıkacağından bir an şüpheye düşmemişimdir. Bu güzel günleri göreceğimize şu anda daha kaniim. Cenab-ı Hak meşru gayelerin daima yardımcısı, muhafızıdır. Ye'se düşmemenizi, sükunetinizi muhafaza buyurmanızı istirham ediyorum. Vatan için en doğru kararı alacağınıza eminim. Allahausmarladık arkadaşlar..."* der⁵⁰⁴.

Rauf Bey, Muhafız bölüğünün direnmesi için emir verilmesini de önlemiş, dramatik bir senaryo için kendini hazırlamıştır. Oysa Fındıklı'daki meclis binası kaçmak için ideal bir konumdaydı, önünde deniz, yanında Âyan binası vardı. Fakat Rauf Bey, hazırladığı dram unsurunu biraz daha geliştirerek, kan dökülmemesini önlemek için İngiliz zabıtlarının kendisini müzakere salonundan zorla aldıklarına dair yazılı bir vesika verdikleri takdirde teslim olacağını bildirmiş, bu tarz bir vesikayı İngilizlerin imzalamasından sonra Vasıf Bey ile birlikte teslim olmuştu⁵⁰⁵.

⁵⁰⁴ KUTAY, *Bilinmeyen Tarihimiz*, C. III, s. 248-251. Yine burada Rauf ve Vasıf Beyleri tevkif eden müfreze kumandanın, aynı tercümanı tekrar göndererek mebusların dağılmasını, işgal kuvvetleri komiserliğinin emirlerine uyulmasını bildirdiği, Abdülaziz Mecdi Efendi'nin herkesin adreslerinin Meclis Baş kitabesinde olduğunu söyleyerek kabinenin teşebbüsleri sonucunda tekrar içtima mümkün olursa adreslerine bildirileceğini, resmi içtimanın son bulunduğunu açıkladığı yazmaktadır. Fakat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'ne göre son içtima 18 Mart'ta yapılacaktır. Bu çelişkilere bakarak mecliste yaşanan bu olayların resmi bir celsede değil de o gün olağan bir şekilde muhtemelen encümenlerde çalışmak için mebusların mecliste bulunduğu bir sırda geçmiş olabileceğini düşünmekteyiz ki Akşin'de de "firka odası" olarak belirtilir; AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 412. Rauf Bey de bir grup toplantısı yapıldığından bahseder. Fakat o, saraydan meclise dönüşünde yaşanan olayları bu kadar ayrıntılı aktarmamaktadır, yalnız, padişah ile yapılan görüşmenin Abdülaziz Mecdi Efendi tarafından anlatıldığını yazmaktadır; ORBAY, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. II, s. 36-38

⁵⁰⁵ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. II, s. 414, Ali Fuat Paşa ise "senelerce sonra hadiselerin neticesine göre hüküm vermek biraz haksızlık olur, hareket tarzını düşünmemek ve ümit kesmek tabiidir" der; CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 311. Rauf Bey İngilizlere "tesellüm senedi" imzalatmakla, neyi çözümlediği, neyi ispatladığı kanısındadır?...Bu bir bilmece; Bilâl N. ŞİMŞİR, *Malta Sürgünleri*, Ankara 1985, s. 163-164. Rauf Bey kaçmamasının nedenini şöyle açıklar:

Meclisten Heyet-i Temsiliye üyesi olan iki mebus götürülürken, şehir içinde de birçok kişi tutuklanmıştı. Mebuslardan Aydın Mebusu Hasan Tahsin, Edirne Mebusu Faik ve Şeref Beyler, İstanbul'un sosyalist Mebusu Numan Usta hariçten; Cemal ve Cevat Paşalar, Âyan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Millî Kongre Reisi Esat Paşa, Müstahkem Mevki komutanı Şevket bunlar arasındadır. Mebusandan, Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey, Muş Mebusu İlyas Sami Efendi, Ayıntap Mebusu Ali Cenani Bey ve Karahisar-ı Şarkî Mebusu Ali Beyler değişik zamanlarda tutuklanarak Malta'ya gönderilirler⁵⁰⁶. Meclis başkanı Celâlettin Ârif şüphelenip saklandığı için tutuklanmaktan kurtulur.

2. İşgal Sonrası Gelişen Olaylar

İşgalden sonra yalnız meclis değil, hükümet dahi hezeyan halindedir. Anadolu'ya bir heyet-i nasıha –nasihat heyeti– göndermek fikri o gün kuvvet bulur. Hükümet, işgalden alınarak Anadolu'nun hemen harekete geçmesini uygun bulmamaktadır. Bunu temin edebilecek 'muslih' çare olmak üzere Mustafa Kemal Paşa nezdine bir heyet gönderilmesini düşünmüş, hatta adamlarını bile seçmiştir: Konya mebusu Hoca Vehbi Efendi, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi, Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey, Sinop mebusu Rıza Nur Bey... Ciddî mebuslarca küfürle karşılanan bu tertibi, meclis ve dîvan-ı riyaseti ile beraber bu mebuslar da kabul etmişlerdir⁵⁰⁷.

Ankara ise İstanbul'un işgal altına alındığını hareketin daha başlangıcında Manastırlı Hamdi'den öğrenmişti. Bu bir sürpriz değildi. İtalyan temsilciliği aracılığıyla İtilaf Devletleri, Amerika ve tüm tarafsız devletler temsilcilerine verilmek üzere bir protesto yayınlanmıştı⁵⁰⁸. Bununla birlikte işgalin doğuracağı tepkilerin

Meclisin basılması ihtimâli olduğu gibi, bir başka mahzur da vardı. Mecliste Felah-ı Vatan grubunu teşkil eden arkadaşların hepsi, buraya bize, daha doğrusu bana inanarak gelmişlerdi. Kaçtığım takdirde bu arkadaşların, "İşte, çeşitli vaadlerle bizi buraya getirdiler, şimdi de kaçıp gittiler. Bizim başımızı da belaya soktular" diyerek mecliste kalmaları ve kendilerine katılacak olan diğer kalanlarla meclisi devam ettirmeleri ihtimâli vardı. Sonra da, ben Anadolu'da bir orduya kumanda edecek değildim. Oradaki arkadaşlar yeni kuracakları meclisle, yeni hükümeti de teşkil edip, idareyi yürütebilirlerdi. Fakat asıl olan, behemahal meclisin İngilizler tarafından basılmasını sağlamaktı. Bu olmadıkça, Anadolu'da ne Millet Meclisi, ne de Milli Hükümet kurulabilirdi. Bu noktada aylarca evvel Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldığımız da malûmdur; ORBAY, Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım – , C. II, s. 30

⁵⁰⁶ ŞİMŞİR, Malta Sürgünleri, s. 170-196

⁵⁰⁷ BÖKE, "Yeni Gün"den "Cumhuriyet"e Yunus Nadi, s. 71

⁵⁰⁸ Nutuk, C. I, s. 417

olumsuz gelişmelere yol açmaması için Heyet-i Temsiliye ile yapılan değerlendirme sonucunda bazı önlemler alma gereği duyulmuş; ilk aşamada Anadolu'daki Kolordu ve Tümen komutanları ile bütün Müdafaa-i Hukuk örgütlerine birer telgraf gönderilerek işgal hareketi kınanırken, yanlış davranışlarda bulunulmaması istenmişti. Ayrıca bu bunalımlı günlerde yurdumuzda yaşayan Hristiyan halka karşı gösterilecek insanca davranışın çok büyük değer taşıdığı hatırlatılmıştı. İşgal Kuvvetleri adıyla yayımlanan ve illere de gönderilen bildirinin doğuracağı yanlış izlenimleri gidermek amacıyla da ikinci bir genelge yayımlanmıştı. İtilaf Devletleri'nin gerçek amaçlarının, yedinci yüzyılımı dolduran Osmanlı Devleti'nin siyasî hayatına son vermek olduğunun belirtildiği bu genelgede Mustafa Kemal, saltanat ve halifelik makamı ile millî bağımsızlığın, ancak Türk milletinin geçmişteki şanına yaraşır, bir inançla savunulmasıyla kurtarılabilceğini bir kez daha vurgulamıştı⁵⁰⁹. Heyet-i Temsiliye bu önlemleri alırken, kaçınılmaz gibi görünen çok yönlü bir savaşta maddi kaynakları denetleyebilmek amacıyla; Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Düyun-ı Umumiye ve Reji yönetimlerinin mevcut paraları, yerel en büyük sivil yöneticilere ve maliye dairelerine bildirmesi, bu kuruluşlar İstanbul'a para gönderememesi, başka yer ve kuruluşlara ödenecek paraların denetlenmesi, bu kuruluşlarla Mal Sandıkları ve Evkaf Sandıklarında bulunan paralar ve rehin malların değerleri Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi kararlaştırılmıştı⁵¹⁰.

Yıldız Sarayı ve Sâlih Paşa hükümeti başkentin işgalini sessizce izlemekten öteye bir şey yapamamışlardı. Ama İngiliz haber alma örgütüncü düzenlenen raporlarda belirtildiğine göre millîyetçi liderlerin tutuklanması padişahı rahatlatmıştı. İşgalden sonraki haftaya ilişkin olan bu raporlarda Sâlih Paşa kabinesinin istifa edeceğinden ve büyük bir olasılıkla Vahdettin'in eniştesi Ferit Paşa'yı yeniden sadrazam yapacağından söz ediliyordu. Hükümete gelince, Sâlih Paşa İtilaf Devletleri'nin 16 Mart tarihli ortak notalarına aynı gün verdiği yanıtta, çok sayıda Müttefik askerinin bulunduğu başkentte herhangi bir karışıklık olmadığını, Anadolu'daki ulusal hareketin başlıca nedeninin de Yunan işgali olduğunu ve Büyük Ermenistan ile Pontus Devleti gibi projelerin bu hareketi güçlendirdiği belirtmişti⁵¹¹.

⁵⁰⁹ Nutuk, C. I, s. 418-420

⁵¹⁰ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 109-110

⁵¹¹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 111

Heyet-i Temsiliye'nin aldığı önlemler, İngilizlerin yeni şikâyet ve tehditlerine yol açmıştı. Amiral Calthorpe, Harbiye Nezareti'ne bir nota vererek, Kuva-yi Millîyecilerin merkezi hükümeti tanımamak yoluna girdiklerini öne sürmüş, bu nedenle de yeni önlemler alacakları uyarısında bulunmuştu. Bundan telaşa kapılan hükümet, Anadolu'daki bazı sergerdelerin hareketlerinin Osmanlıların gerçek çıkarlarına aykırı olduğu kararına varmıştı. Bu nedenle Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa, Heyet-i Temsiliye ile Mustafa Kemal'i saf dışı bırakabilmek için, Anadolu'daki askeri birlikleri kıdemli bir başka komutana - Yusuf İzzet Paşa'ya - bağlamıştı. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye, öncelikle Yusuf İzzet ve Fahrettin Paşaların yeniden kazanılmalarına çalışmış, Karabekir ve Ali Fuat'ın da büyük destekleriyle sürdürülen çabalar sonucunda görüş ayrılıkları giderilmişti. Ama bu işbirliğinin sağlanmasında Sâlih Paşa kabinesinin çekilmesinin ve Damat Ferit'in sadarete getirilmesinin de payı olmuştu⁵¹².

a. Meclis-i Mebusan'da Toplantıların Ertelenmesi

Meclis, işgal öncesi son toplantısını 13 Mart'ta yapmıştı. Batı cephesinde Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi üzerine millî kuvvetlerden meclise gönderilen telgraflar okunmuş, bunun üzerine hararetle konuşmalar yapılmıştı. Hükümete karşı da zaman şiddetli eleştirilerin olduğu tartışmada bir ara Denizli Mebusu Mehmet Emin Efendi, “*Şanlı tarihe malik olan milletler yaşar veya şanlı ölür. Türk çocuğu! Haydi düşmana karşı!*”⁵¹³ diye haykırmıştı. Ege bölgesinden başka Doğu Anadolu'dan gelen telgraflar ile yine ülke birlik ve bütünlüğü üzerinde durulmuştu. Bundan sonra rutin işlerine devam eden Mebusan'da, müzakere edilecek hazır fazla evrak olmadığı için 18 Mart'ta toplanmak üzere genel kurul toplantısına son verilmişti.

16 Mart'ta işgal olayı yaşanmış, mecliste bulunanlar Rauf ve Vasıf Beylerin tutuklanışına şahit olmuşlardı. Buna rağmen 18 Mart'taki birleşime hiçbir şey olmamış gibi başlanır. Ahmet Remzi Bey'in istifasıyla boşalan Kayseri mebusluğuna seçilen Ahmet Hilmi Bey'in mazbatasını kabul edilir. Yine iki ayrı yerden seçilen Hamdullah Suphi Bey'in Antalya'yı tercih etmesi ile boşalan Saruhan mebusluğuna seçilen İbrahim Süreyya Bey, yemin etti. Andından izin isteyen mebuslar gündeme

⁵¹² TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 112-113

⁵¹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 467

geldi. Geç kaldıkları için mazeret bildiren mebusların gelmedikleri günler için izinli sayılmaları kabul edildi⁵¹⁴.

Nihayet, Sinop Mebusu Rıza Nur Bey söz aldı:

Efendiler, mühim bir an-ı tarihî yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir musibete dûçar olmamıştır. Payitaht-ı Osmanî ve Darulhilâfet-i İslamiyye bu gün ecnebi devletlerin işgal-ı müsellahı altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucib hiçbir hal mevcut değildir. Meclis-i Mebusan-ı Osmani tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Faik ve Şeref Beyler ve Numan Efendi, Meclis-i Mebusan'dan kuvve-i işgaliyye tarafından cebren alınıp tevkif edildi. Bu hâl, hukuk-u esasiyye ve hukuk-u Düvel'e tamamiyle muhaliftir. Bila kayd-ı şart istiklâl-i vicdan ve efkara malik olmayan bir Meclis-i Mebusan'ın serbestçe ittihaz-ı karar eylemesi mümkün olmayacağından milletvekillerinin masuniyetine karşı ika edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun, bütün cihan heyet-i teşriiyyesinin ve bilhassa bilcümle parlamentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi vakayi'i tarihiyyeye defaat ile sahne olmuş Fransa ve İtalya Parlamentosunun sem-i ittılama vasıl olmasını temenni ederiz. Bu gün deruhte ettiğimiz vazife-i millîyeyi ifaya ancak bu derecede kadiriz. İşte bu esbaba binaen verdiğimiz bir takrir ile bir teklifte bulunuyoruz. Bu takririmizi millî bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz⁵¹⁵.

Ardından Bolu Mebusu Hilmi Bey ve arkadaşlarının takriri okundu. Takrir şöyleydi:

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Kamun-i Esasî-i Osmaninin 7 nci maddesi mucibince sulh ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve Tebaa-i Osmaniyyenin Hukuk-u Asliyye ve şahsiyyesine taalluk eden ve devletçe masarifi mucib olan muahedatın akdinde Meclis-i Umuminin tasdiki şarttır.

Harb-i Umuminin memleketimiz için pek na-müsait şerait dahilinde hitam bulması hasebiyle elim bir vazife-i tarihiyye ifasına davet olunan Meclis-i Mebusan, ahiren Makarr-ı Hilâfet ve Saltanat-ı Seniyyede ahval-i fevkalade tahaddüs etmesi ve Meşrutiyyetle idare olunan memalikin kaffesinde milletvekillerine temin edilen

⁵¹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 494-495

*masuniyat ve muafiyatın ilca-yı vakayı' ile müntezi' olması hasebiyle, vezaif-i mebusinin icabatına memleketin vaziyet-i hazırası ile telif imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel hürriyet-i efkara ve istiklâl-i vicdana vabeste olan ve vazife-i mukaddesenin emniyetle ifasına imkân-bahş bir hal ve vaziyetin tahassülüine intizaren umumi inikatlarm tehirini teklif ederiz*⁵¹⁶. Reis, tahririn içeriğinin anlaşılıp anlaşılmadığını sorarak oylama geçer ve oylamada “*müttefikan tehir-i müzakere kabul*”⁵¹⁷ edilir. Bunun üzerine Reis tutanağın özetini okuyarak saat 04.05'te birleşime son verir. Bu tarihten sonra bir daha birleşim yapılmayacaktır, fakat Abdülaziz Mecdi Efendi encümenlerde çalışılacağını ifade etmiştir⁵¹⁸. Ali Fut Paşa, her zaman dikkatli ve müteyakkız bulunularak, Meclis-i Mebusan'ın bu minval üzerine 26 Mart 1920 tarihine kadar düşman süngüleri altında çalışmak imkânı bulduğunu belirtirken,⁵¹⁹ 30 Mart 1920 tarihli Alemdar'dan Jaeschke, hâlâ doksan kadar mebusun encümenlerde çalıştığını aktarır⁵²⁰.

Mebusluk görevinin güven içerisinde yapılabileceği bir duruma ve zamana kadar kaydıyla verilen ara, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı'nın, İstanbul bölümünün sonu olacaktır. Hemen bir gün sonrasında Ankara'ya davet edilen mebuslar, bu görevlerini Meclis-i Mebusan ismi altında bir kere daha yapamayacaklardır.

b. Âyan'ın Tepkisi

Meclis-i Mebusan'ın toplantılara tarih belirtmeden ara vermesi Meclis-i Mebusan Reis vekili Hüseyin Kâzım Bey imzalı bir tezkere ile Meclis-i Âyan'a 20 Mart'taki 21. içtimasında bildirilir⁵²¹. O gün Âyan'da Mebusan'da okunan takrirler okunur. Bunun üzerine Vasfi Bey; meclisin Kanun-i Esasî'ye göre toplanma, dağılma, uzatma ve tatil şeklinin belirlendiğini belirterek; “*bu tatil değil, tecil değil, temdit değil, fesih de değil. Bunlardan biri olsa irade-i seniyyeye iktiran etmesi lâzım gelirdi*”, “*Vaki olan takibatı protesto etmek ve nümayiş yapmak şeklinde oluyor.*

⁵¹⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 496

⁵¹⁶ Aynı yer. İmzalar; Tunalı Hilmi-Bolu, Dr. Rıza Nur-Sinop, Tahsin-Maraş, Zeki-Sinop, Celâl-Genç, Osman Nuri-Lazistan, Kamil-İstanbul, Ali-İzmit, Zeki-Gümüşhane, Hüseyin-Trabzon, Halil-Erzincan, Ali-İçel, Fazıl-Karahisar-ı Şarkî, Şevki-Tokad, Ahmet-Tokad, İlyas-Bursa, Hüseyin Avni-Erzurum

⁵¹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 497

⁵¹⁸ Peyam-ı Sabah: 19 Mart 1920, No: 470

⁵¹⁹ CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s. 306

⁵²⁰ JAECHKE, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 96

⁵²¹ Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 227

*Başka manası yok*⁵²² şeklinde yapılanın hukuka aykırı ve dayanaksız olduğunu belirtemeye çalışıyordu. Rıza Tevfik Bey ise “*Malumu aliniz Mebusan açılışın diye Kuva-yi Milliye kıyameti kopardı... Meclisten beklenen vazife, asıl böyle mühim ve buhranlı ve meclisin tasvibi ile görülecek zamanlarda onların huzurudur. Şimdi nasıl kendi kendilerini tûl-u müddet tatil etmek istiyorlar? Bu kendi kendilerine yapacakları iş değil... Buna da bir vesile buluyorlar. Güya burada hürriyet yokmuş. Bu doğru değildir. Eğer hürriyet-i efkar olmasaydı bunu mecliste söyleyemez ve bağıramazlardı*” şeklinde tepki gösterir. Ona göre meclis, öyle her istendiğinde açılıp kapanacak bir müessese değildi⁵²³.

Yalnız Rıza Paşa, çalışmaların Meclis-i Mebusan’ın faaliyetine bağlı olduğunu belirterek görüşmelerin ertelenmesini istemişti. Ayrıca, tutuklananlara arasındaki Çürüksulu Mahmut Paşa’yı savunarak gerekli teşebbüslerde bulunulması için Âyan Reisi’nden hükümete başvurmasını istedi⁵²⁴. Sonra söz alan Mehmet Hamdi ve Azaryan Efendi de karara muhalefet ettiler. En çok Kanun-i Esasî’ye aykırılıktan ve sulhü imzalayacak bir meclis bulunması gerektiğinden dem vuruluyordu. Mebusan’ın kararından sonra beş toplantı daha yapan Âyan Meclisi, nihayet padişahın fesih kararı ile ister istemez faaliyetlerini durduracaktı.

Meclis-i Mebusan dağıldıktan sonra, Âyan üç toplantı daha yapacaktır. 1 Nisan’da Kanun-i Esasî’nin 36. maddesinin tefsire muhtaç olmadığına karar veren Âyan, 5 Nisan’da son toplantısını yapar. Son toplantıda reis hiçbir şey olmamış gibi, birleşimi kapamıştır ve 1922 yılına değin, geleneklerine uygun olarak, muhafazakâr Âyan üyeleri, maaşlarını almışlardır⁵²⁵.

c. Yeni Bir Meclis Toplama Girişimi

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, vilayetlere, bağımsız sancaklara ve komutanlıklara gönderilen bildirilerle Ankara’da olağanüstü yetkilere haiz yeni bir meclisin toplanması çalışmalarına başlanmıştır. Böyle bir meclisi oluşturmak amacıyla bir

⁵²² Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 228

⁵²³ Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 228-229

⁵²⁴ Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 229

⁵²⁵ TUNAYA, Türkiye’de Siyasal Partiler, C. II, s. 41

3. Damat Ferit Hükümeti ve Meclis-i Mebusan'ın Feshi

Vahdettin'in, bir yandan Heyet-i Temsiliye ile Müdafaa-i Hukuk örgütünün, öte yandan Meclis-i Mebusan'ın baskıları sonucunda işbaşına getirdiği Sâlih Paşa kabinesi, İstanbul'un işgalinden sonra dayanaklarını tümüyle yitirmişti. Padişaha göre şimdi yapılacak en iyi şey, İngiliz yanlısı olduğuna kuşku duyulmayan bir hükümeti işbaşına getirmektir. Bunun için de en bulunmaz aday Damat Ferit Paşa idi. Seçimleri boykot etmiş olan Hürriyet ve İtilaf Partisi de işgalden sonra yeniden iktidara geleceği bir ortamın doğduğu kanısı ile hükümetin istifasını isteyen bir kampanya başlatmıştı. Diğer taraftan Heyet-i Temsiliye ve Müdafaa-i Hukuk örgütü de İstanbul'un işgalinden sonra İngilizleri gücendirmeyecek bir siyaset izlemeye koyulan hükümetten desteğini iyice çekmiş ve Ankara'da yeni bir meclisin ve yönetimin oluşturulmasına yönelmişti.

Bu durumda hükümetçe çekilme eğilimi artmaya başlamıştı. Ancak kesin karar vermeden önce Ankara'ya mebuslardan oluşan bir heyetin gönderilmesi yararlı görülmüştü. Ne var ki, söz konusu heyet, henüz hareket etmeden üç gün önce Vahdettin, Damat Ferit'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirmişti. Bunun üzerine Damat Ferit, 24 Mart'ta saraya çağırılmış, kabinesini oluşturmak için çalışmalara başlamıştı⁵³¹.

Sâlih Paşa hükümetinin Ankara'ya bir heyet göndermesi Müttefik Devletlerce olumsuz karşılanmıştı. Yüksek komiserler 26 ve 31 Mart'ta verdikleri notalarla Kuva-yi Millîye harekâtının resmen ret ve mahkum edilmesini istemişlerdir. Salih Paşa, buna 29 Mart'ta bu hareketlerin meşru hakların müdafaası olduğu cevabını vermiş olup, De Robeck bu cevaptan, Mustafa Kemal'in ret ve mahkum edilmesi değil, bilakis tasvih edildiği manasını çıkarmıştır. 1 Nisan'da da uzun bir nota ile kuva-yi işgalieye yapılan hukuka aykırı muamelât protesto edilmiştir⁵³². Sâlih Paşa, yüksek komiserlerin isteklerine karşı koymanın yarar sağlayamayacağına inandığı, ancak haksız işgallere bir tepki olarak doğan millî örgütlere katılanların tümünü isyancı ilân etmenin ülkeye huzur getirmeyeceğini bildiği için, istenen bildiriye yayımlayamayacağını belirtmişti. 1 Nisan'da verdiği bu yanıtın sonra yapacak başka bir şey kalmadığı düşüncesiyle 28 gün zarfında 2 Nisan'da istifaya mecbur olmuştu⁵³³.

⁵³¹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 113

⁵³² JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 153

⁵³³ TÜRKELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s. 260, TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 113-114

Ali Rıza Paşa'dan sonra Sâlih Paşa engelinin de ortadan kalkması Damat Ferit'e iktidar yolunun yeniden açmıştı. Padişah yine öncelikle sadarete Tevfik Paşa'yı teklif etmişse de paşanın kabul etmemesi üzerine Ferit Paşa'yı getirmeye karar vermiştir. Meclis-i Mebusan ikinci reisi Hüseyin kâzım Bey, padişahın huzuruna çıkıp, Ferit Paşa'nın sadarete getirilmesini memleket ve saltanat için felâket olacağını söylemesi üzerine padişah hiddetle; "*Ben istersem Rum patriğini de getiririm, Hahambaştyı da getiririm*" der. Hüseyin Kâzım; "*Getirirsiniz amma faidesi olmaz*" diye mukabele edince padişah; "*Ben böyle karar verdim; getireceğim*" şeklinde cevap verir⁵³⁴. Padişah ile olan hısımlık nedeniyle iktidarın en güçlü adayı zaten o idi. Altı ay önce hangi şartlarda istifa etmek zorunda kaldığını çok iyi bilen Damat Ferit Paşa, bir anlamda silahını yeniden kuşanmıştı. İstifasına sebep olan kuvvetlere karşı, artık şimdi kendisinden görev bekleniyordu. Kabinesini⁵³⁵ hazırlayıp 5 Nisan'da padişaha sunmuş, padişah da gerekli hatt-ı hümayunu⁵³⁶ imzalamıştı. Damat Ferit'in sadaretini uzun bir süredir bekleyen ve hatt-ı hümayunun yayınlanmasıyla yeni hükümeti bir bayram havası içerisinde karşılayan Peyam-ı Sabah gazetesinde Ali Kemal, artık yeni bir devrin açıldığını, gelen ricalin asla gidenlere benzemediğini, hakikatlere daha ziyade vakıf, dahiliye ve harice karşı vaziyeti daha ziyade müdrük olduğunu belirtir⁵³⁷.

⁵³⁴ TÜRK GELDİ. Görüp İştiklerim, s. 260-261

⁵³⁵ Şeyhülislam; Dürriade Abdullah, Hariciye; Sadrazam Damat Ferit, Bahriye; Mehmet Sait Paşa, Harbiye; Vekâletten Bahriye Nâzırı Sait, Dahiliye; Reşit Bey, Adliye; Ali Rüstü, Maarif; Fahrettin, Ticaret ve Ziraat; Hüseyin Remzi Paşa, Nafia; Dr. Cemil, Maliye; Reşat Bey, Evkaf; Osman Rıfat Paşa, GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi. C. I, s. 336-337

⁵³⁶ Vezir-i Meal-i Ferit Paşa. Selefimiz Sâlih Paşa'nın vukû istifası cihetiyle mesned-i Sadâret derkâr olan ehliyet ve reviyetimize binaen uhdenize tevcih kılınmış ve Meşihat-i İslamiye dahi Dürriade Abdullah Bey uhdesine ihale edilmiştir. Kanun-i Esasî'nin yirmi yedinci maddesi mucibince teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükela tasdikimize iktiran etmiştir. Mütarekenin akdinden bed'a ile bi'tedriç nokta-ı salaha takarrüb eden vaziyet-i siyasiyemizi milliyet namı altında ika edilen iğtişaat vahim bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar ittihazına çalışılan tedabir-i muslihane faidesiz kalmıştır. Ahiren tebarüz eden vakaya göre bu hal-i isyanın devamı mazallahü teala daha vahim ahvale masdur olabileceğinden iğtişaat-ı vakaa'nın malum olan mürettip ve müşevvikleri haklarında ahkam-ı kanuniyenin icrası ve fakat muğfel olarak bu kıyama iltihak ve iştirak etmiş olanlar hakkında afv-ı umumi ilânı ve bütün memalik-i şehanemizde asayiş ve intizamın iade ve teyidi tedabirinin kemal-i sürat ve katiyetle ittihaz ve ikmal ve bilumum tebaayı sadıkamızın bu suretle de makam-ı hilâfet ve saltanata muhakkak olan merbutiyet-i tağyir-i napezirinin teşvidi ve bu cümle ile beraber Dûvel-i Mu'azzama-i muhtelif ile gayet samimi revabit-i itminan-karane tesisine ve menafi-i devlet ve milletin hak ve adesasına istinaden müdafaasına ihtimam olunarak şerait-i sulhiyenin kesb-i itidal etmesine ve sulhün bir an evvel akdine sarf-ı mekderet edilmesi ve o zamana kadar her türlü tedabir-i maliye ve iktisadiye tevessül edilerek müzavaka-i ammenin meh-ma-emken tehvini katiyyen matlubumuzdur. Cenab-ı Hak tevfiakat-ı ilahiyesine mazhar buyursun; GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi. C. I, s. 336

⁵³⁷ Peyam-ı Sabah; 6 Nisan 1920, No: 488

Damat Ferit'i dördüncü kez sadarete getiren Vahdettin, Şeyhülislamı da Dürrizade Abdullah Efendi'ye vermişti. Yeni sadrazam kendine göre çok önemli olan Hariciye Nâzırlığını da üstlenmişti. Göreve başlayan Damat Ferit'in ilk işi, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret edip millî kuvvetlere karşı girişilecek harekette onun yardımını istemek olmuştu. Millî hareketi bastırmak için başa geçtiğini belirten Damat Ferit, bunu sağlamak için padişahın manevi gücünden başka, doğrudan doğruya silaha başvuracağını da söylemişti. Buna göre Ahmet Anzavur Bandırma yöresinde harekete geçerken, İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Elazığ yörelerinde de bazı kişiler millîyetçilere karşı gönderilecekti. Sadrazam, Anzavur kuvvetleri için İngilizlerden silah istemiş, millîyetçiler aleyhinde yayımlanacak ferman ve fetvaları eldeki iki uçakla dağıtmaları için de yardım edilmesini dilemişti Damat Ferit'in Robeck'le görüşmesinden iki gün sonra 10 Nisan'da, hükümetin Kuva-yi Millîyeyi bir isyan hareketi olarak suçlayan bildirisi ile asilerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin fetva yayımlanmıştı⁵³⁸.

Sıra toplanması için altı ay önce istifa etmek zorunda bırakıldığı Meclis-i Mebusan'a gelmişti. Yasal birleşimlerin yapılmamasına, kimi mebusların tutuklanmasına, kimilerinin de millî harekete katılmak için Anadolu'ya geçmelerine karşın, mebuslardan bir kısmının meclis çatısı altında bir araya gelmeleri, işgalci güçlere olduğu kadar saray ve Hürriyet ve İtilaf çevrelerince de hoş karşılanmıyordu⁵³⁹. Nihayet onu da padişahın bir irade-i seniyyesi ile dağıtacaktı. Fesih iradesi⁵⁴⁰ 11 Nisan 1920'de yayılır. İrade ile yine siyasî zaruretlerden dolayı Kanun-i Esasî'ye dayanarak dört ay içinde yeniden seçilmek üzere feshi uygun görülür. Meclisin dağıtıldığı emri, ertesi günü Merkez Komutanı Natık Paşa ve Polis Müdürü Nurettin Bey aracılığı ile Meclis Reisvekili Abdülaziz Mecdi Efendi'ye bildirilir. Padişahın iradesi okunduktan sonra içeride bulunan on beş kadar mebus dışarıya çıkartılır ve binanın kapıları kilitlenir⁵⁴¹. İrade, Meclis-i Mebusan binasının da unvanının da sonu olacaktı. Çünkü yirmi gün önce başlayan yeni meclis toplama çabası son aşamasındaydı.

⁵³⁸ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 115-116

⁵³⁹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 119

⁵⁴⁰ “*Esbab-ı zaruriye-i siyasîyeden naşi Meclis-i Mebusanın feshi iktiza etmesine ve Kanun-i Esasîmizin yedinci Maddesinin fıkra-ı mahsusası mucibince ledel iktiza Heyet-i Mebusan'ın feshi, hukuk-i şahanemiz cümlesinden bulunmama binaen Meclis-i mezkurun, ber mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilâ intihap içtima etmemek üzere bu günden itibaren ber mucib-i kanun feshini irade eylerim*”; *Düstur*, II. Tertip. C. XII. s. 38-39. İstanbul 1928

⁵⁴¹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, s. 120

IV. BÖLÜM

İSTATİSTİKLERLE MECLİS-İ MEBUSAN

A. SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSAN'I'NIN YAPISAL ANALİZİ

Araştırmamızın bu bölümünde, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı oluşturan mebusların, meclise katılımı, istifa nedenleri, meslekî kökenleri ve önceki parlamento deneyimleri mevcut bilgiler ışığında, istatistikî olarak ele alınacaktır.

1. Katılım

Meclisin açıldığı 12 Ocak 1920 günü, Ekim 1919 kararnamesinin ardından hızlandırılmış bir biçimde yapılan seçimler, ülkenin hemen her tarafında tamamlanmıştı. Kış şartları, dönemin ulaşım imkânlarının yetersizliği ve zorluğu gibi nedenlerle mebusların bir kısmı henüz İstanbul'a gelememişti.

Meclisin üye sayısı ise 1914'te 256 olmasına karşın, 1920'de 169 rakamında kalmıştı. Açılışa ise bu 169 üyeden 72'si hazır bulunmuştur. Daha sonraki günlerde gelenlerle bu sayı artmışsa da gelmeyenler ve istifa edenler nedeniyle hiçbir zaman 169'a ulaşamaz. Meclisin 2. birleşimi, üyelerin katılımını sağlamak amacıyla on gün sonra yapılmıştı. En çok mebusun olduğu birleşim ise başkanlık seçimlerinin olduğu 31 Ocak'taki 5. birleşimdir. Onda da ancak 116 mebus mecliste hazır bulunabilmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın öncelikli ve önemli işlerinden birisi; seçilen mebusların mazbatalarını tetkik ve kabuldür. Çalışma dönemi boyunca encümenlerde incelenen mazbata sayısı 153'tür. Bunlardan 149'u kabul, Adana mebuslarına ait 4 mebusun mazbatasını ise reddedilmiştir⁵⁴². Birçok mebusun hakkında seçim yolsuzluğundan bahisle şikayetler bulunsa da bunların aday olan diğer şahıslar tarafından yapılması ve yolsuzluğa dair delil gösterilmemesi, mebusları onaylama yoluna sevk etmiştir. Genel fikir olarak, bu şikayetleri incelemek ve tartışmakla meclisin çalışmalarının yavaşlayacağı düşüncesi de kabul yönünde etkili olmuştur. Bu seçimlerde gösterilen hoşgörü, sancağın bir kısmında seçim yapılabilen İzmir mebuslarından da esirgenmemiş, onların mebuslukları da kabul edilmiştir. Meclisin İstanbul'un işgalinden sonraki tek ve son birleşiminde bile hâlâ mazbata incelemesi yapılmaktadır. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi'nin mükerrer seçilip Antalya'yı tercih etmesiyle

⁵⁴² Bkz. II. Bölüm: İşgal Bölgelerinde Seçim – Adana Seçimleri

boşalan Saruhan mebusluğuna seçilen İbrahim Süreyya ile yine bir istifa ile boşalan Kayseri mebusluğuna seçilen Ahmet Hilmi Bey'in mazbatası kabul edilir.

Meclis-i Mebusan açık bulunduğu sürece seçilen mebuslardan ancak 147'si (%87) ispat-ı vücut etmişlerdir. 22 mebus (%13) ise hiç meclise uğramamışlardır. Meclise gelmeyen bu 22 mebusun 4'ü istifa etmiş (%2,3), 10'u mazeretsiz bildirmeksizin meclise gelmemişler (%6), 8'i (%4,7) ise meclise telgraf göndererek izin istemişlerdir.

Mazeretsiz olarak gelmeyen mebuslar :

1.	Faik Bey	Denizli
2.	Osman Kadri Bey	Muş
3.	Halil Hulki Efendi	Siirt
4.	Kadri Bey	Ergani
5.	Rüştü Bey	Ergani
6.	Mithat Bey	Mardin
7.	Ahmet Muhtar Bey	Ayıntap
8.	Ömer Lütfi Bey	Karahisar-ı Sahip
9.	Mustafa Feyzi Bey	Malatya
10.	Hacı Mehmet Rifat Efendi	Malatya

İstifa eden mebuslar :

11.	Ahmet Remzi Bey	Kayseri
12.	Fuat Selim Bey	İstanbul
13.	Yusuf Talat Bey	Antalya
14.	Asım Bey	Lazistan

Mazeret bildirerek izinli sayılan mebuslar :

15.	Nuri Bey	İzmir
16.	Refet Bey	İzmir
17.	Resul Efendi	Bitlis
18.	Sadullah Feyzi Bey	Bitlis
19.	Mustafa Kemal Paşa	Erzurum
20.	Muhittin Bey	Niğde
21.	Hasan Hayri Efendi	Dersim
22.	Hakkı Bey	Van

Genel mebus listesi ile karşılaştırdığımız zaman Bitlis-Merkez, Muş ve Siirt sancakları, Diyarbakır-Merkez ve Ergani Sancağı ile Mamuretülaziz vilayetinin

Dersim ve Malatya sancaklarının hiçbir temsilcisi Meclis-i Mebusan'a katılmamıştır. Bu sekiz seçim çevresinin genele oranı % 13'tür. Dolayısıyla sancakların % 87'si Mebusanda temsilci bulundurmıştır.

2. İstifa ve İzinler

Seçimler sonuçlanır sonuçlanmaz mebuslardan istifa edenler olmuştur. Bunlardan yalnızca İstanbul mebusu seçilip istifa eden Lütü Fikri Bey'in mazbatasını meclise intikal etmemiş, yerine yeni mebus seçilmişti. Yukarıda isimlerini listelediğimiz dört mebus ise meclise bir dilekçe ile başvurarak istifa ettiklerini bildirmişlerdir. Meclis süresince yaşanan tek ölüm olayı ise Meclis-i Mebusan Reisi Reşat Hikmet Bey'in Şubat sonundaki vefatıdır.

Bu mebusların istifa nedenleri ise üç türdür. Kayseri Mebusu Ahmet Remzi ile Lazistan Mustafa Asım Bey; bulundukları yerlerde meşgul oldukları meslekleri ile ülkeye daha faydalı olacaklarına inandıklarını belirtmişlerdir⁵⁴³. Antalya Mebusu Yusuf Talat Bey, sağlık nedeniyle istifa ettiğini bildirmiştir. İstanbul mebusluğuna seçilen Bern eski sefiri Fuat Selim Bey ise önce Mısırlı olmasından dolayı Mütareke Komisyonundaki üyeler tarafından başkentte gelmesine izin verilmediğini Sadaret'e bildirmiş⁵⁴⁴, daha sonra Meclis-i Mebusan'a gönderdiği telgrafta ise İstanbul'a gelmesinin aile sebepleri ve rahatsızlığını gerekçe olarak göstermiştir⁵⁴⁵. Her dört istifa da kabul edilmiştir.

Meclis-i Mebusan'a gelemeyerek mazeret bildiren mebusların gerekçeleri ise harcırahların ödenmemesi, sağlık ve kış şartlarının zorlaştırdığı ulaşım sorunları olmuştur. Bitlis mebusları Sadullah ve Resul Sıtkı Bey ile Van Mebusu Hakkı Bey harcırahlarını alamadıkları için yola çıkamadıklarını belirtmişlerdir⁵⁴⁶. İzmir mebusları Nuri ve Refet Bey ile Erzurum mebusu Mustafa Kemal Paşa⁵⁴⁷ hasta olduklarını beyan etmişlerdir⁵⁴⁸. Dersim Mebusu Hasan Hayri, Niğde Mebusu Muhittin ve

⁵⁴³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 12.202

⁵⁴⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 194-195

⁵⁴⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 202

⁵⁴⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 67

⁵⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın gelmeme kararı Amasya'da ve Ankara'da Heyet-i Temsiliye üyeleri ile yaptığı görüşmelerden sonra alınmıştır; bkz. II. Bölüm. Diğer taraftan rahatsızlığına dair doktor raporunu da meclise göndermiştir. Dilekçe ve doktor raporu sureti için bkz. EZHERLİ, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı, s. 16-17

⁵⁴⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 181-182

Diyarbakır Mebusu Feyzi Efendi kış şartları dolayısıyla yolların kapalı olduğunu, bu nedenle İstanbul'a gelemediklerini bildirmişlerdir⁵⁴⁹. Meclis-i Mebusan'a hiç gelmeyen bu mebusların haricinde 14 mebus mazerete binaen gecikeceklerini haber vermişler ve meclise de gelmişlerdir. 2 mebus da meclise geldikten sonra rahatsızlıklarını bildirerek kısa süreli izin almışlardır.

3. Meslekî Köken

Meclise katılan mebusların mesleklerine yönelik araştırmalarımız sonucu 148'inin (%87,6) ne tür bir işle meşgul olduklarını saptayabildik. Şunu belirtmek gerekir ki birden fazla meslekle iştigal eden mebusları matematiksel olarak sadece bir kategoriye dahil etmek zorunda idik. Bu tanıma uygun mebus sayısı genel sonucu değiştirecek kadar fazla değildi. Bundan başka bazı meslek erbabını genel bir kategori içerisinde belirtmek zarureti hasıl oldu. Şöyle ki bazı mebusların müftü, bazılarının müderris, bazılarının müftü-müderris veya sadece din görevlisi oldukları tanımlarıyla karşılaştığımız için bunları genel bir tabir ile "Müftü-Müderris" olarak sınıflandırdık. Darülfünundan üç öğretim görevlisi, öğretmen diye tanımlanan bir mebus ve bir şeyhi de "Müftü-Müderris" grubunda gösterdik. "Bürokrat" sınıfına ise devlet teşkilatının her hangi bir kademesinde görevli olan tüm memurları dahil ettik. "Tüccar" şeklinde belirttiğimiz gruptan da birinin eski banker, bir başkasının da bir bankanın banka yönetim kurulunda görevli olduğunu, yine "İdareci" grubuna üç belediye başkanı, yedi mutasarrıfın, "Hukukçu" grubuna da hakim, savcı ve dava vekillerinin dahil olduğunu belirtelim. Bu kıstaslara göre mebusların mesleklere göre dağılımı şu şekildedir :

<u>Meslek</u>	<u>Mebus</u>	<u>Yüzde</u>	<u>Meslek</u>	<u>Mebus</u>	<u>Yüzde</u>
Müftü-Müderris	28	% 16,5	Çiftçi	11	% 6,5
Bürokrat	25	% 14,8	Gazeteci-Yazar	6	% 3,6
Asker	22	% 13	Doktor	4	% 2,4
İdareci	21	% 12,4	İşçi	1	% 0,6
Hukukçu	15	% 8,9	Mühendis	1	% 0,6
Tüccar	14	% 8,3	Bilinmeyen	21	% 12,4

⁵⁴⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 319-320

Tabloda, meslekleri bilinmeyenler hariç olsa bile mebusların yaklaşık dörtte üçünün ileri düzeyde bir eğitim gerektiren meslek sahibi olduklarını görürüz. Meslek grupları olarak aşırı bir yoğunlaşma yoktur. Yalnız, devlet kademesinde görevli veya yerel yönetim görevlileri gibi bir şekilde devleti temsil eden meslek gruplarının (Müftü-Müderri, Bürokrat, Asker, İdareci ve Hukukçu) ortalama üçte iki şeklinde baskın olduğunu söyleyebiliriz.

Oy kullanamamaları da askerler, meşrutiyet dönemi meclislerinin genelinde olduğu gibi meclisi, yine temsilcisz bırakmamışlardır. Yine bu seçimlerde ilk kez İstanbul'dan bir işçi meclise girmeyi başarabilmiştir. Şunu eklemek gerekir ki her ne vilayetten seçilirse seçilsin mebusların kâhir ekseriyeti olmasa da önemli bir kısmı, İstanbul'da yerleşik veya İstanbul yüzü görmüş, eğitim ve kültür seviyesi yüksek kişilerden oluşmaktaydı. Bu şekilde bir tercihe, özellikle hukukçu grubuna; mütareke sonrası işgallerin Anadolu'nun muhtelif yerlerine sirayet etmesi ve kısmen işgale uğrayan veya işgal bölgelerine yakın yerlerde daha çok rastlanmaktadır. Askerlerin mebus seçilmesini de bu faktöre bağlayabiliriz.

4. Parlamento Deneyimi

Osmanlı parlamento tarihinin bu dördüncü Meclis-i Mebusan'ında şimdiye kadar ortalama üçte bir olan tecrübelilik oranı büyük bir değişme göstermiş ve beşte bire düşmüştür. Dördüncü devreyi oluşturan 169 mebustan ancak 33'ü (%19,5) daha önce meclislerde bulunmuştur. 136 mebus (% 80,5) ilk kez seçilmiştir. Önceki meclislerde bulunan bu mebuslarda ise şöyle bir sınıflandırma yapılabilir:

20 mebus yalnızca bir kez (% 11,8) meclise katılmışlardır. Bunlardan 10'u yalnız birinci meclise, 2'si yalnız ikinci meclise 8'i de yalnız üçüncü meclise katılmışlardır.

İki kez parlamento deneyimi olan mebus sayısı 4'tür (% 2,4). Bunlardan ikisi 1. ve 2. meclise katılırken, ikisi de 2. ve 3. meclise katılmışlardır.

9 mebusun ise üç kez (% 5,3) parlamento deneyimi vardır. Tecrübe sahibi toplam 33 mebustan 19'u Meclis-i Mebusan'ın 3. devresinde bulunmuşlardır.

Parlamento deneyimi olan mebuslar :

<u>Adı</u>	<u>Seçim Çevresi</u>	<u>Katıldığı Meclis Devresi</u>
1. Ahmet Ferit Bey	İstanbul	1
2. Behçet Bey	Kengiri	1
3. İlhami Bey	İzmir	1
4. İsmail Hakkı Paşa	Amasya	1
5. Mehmet Ali Bey	Canik	1
6. Mehmet Vehbi Efendi	Konya	1
7. Mustafa Arif Bey	Kırkkilise	1
8. Ömer Fevzi Bey	Karahisar-ı Şarkî	1
9. Rıza Nur Bey	Sinop	1
10. Yusuf Kemal Bey	Kastamonu	1
11. Ahmet Rifat Bey	Kayseri	2
12. Ömer Vehbi Efendi	Konya	2
13. Asaf Bey	Hakkari	3
14. Atıf Bey	Ankara	3
15. Ebul Ulâ Bey	Mardin	3
16. Hilmi Bey	Ankara	3
17. İsmet Bey	Çorum	3
18. Mehmet Münip Bey	Van	3
19. Ömer Mümtaz Bey	Ankara	3
20. Şefik Bey	Bayazıt	3
21. Ahmet Hamdi Efendi	Canik	1,2
22. Cami Bey	Aydın	1,2
23. Yunus Nadi Bey	İzmir	2,3
24. Zülfü Bey	Diyarbakır	2,3
25. Abdullah Azmi Bey	Eskişehir	1,2,3
26. Ali Cenani Bey	Ayıntab	1,2,3
27. Ali Rıza Bey	Kırşehir	1,2,3
28. Faik Bey	Edirne	1,2,3
29. Feyzi Bey	Diyarbakır	1,2,3
30. Hacı İlyas Sami Efendi	Muş	1,2,3
31. Mehmet Sadık Bey	Ertuğrul	1,2,3
32. Muhittin Bey	Niğde	1,2,3
33. Ömer Şevki Bey	Tokat	1,2,3

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı'nın devamı niteliği taşıyan ve seçilmeden kabul edilebildikleri I. TBMM'ne ise mebusların 103'ü (%61) değişik zamanlarda katılacaklardır.

B. SON OSMANLI MECLİS-İ MEBUSAN'I NIN İŞLEVSEL ANALİZİ

Bu bölümde; faaliyet bakımından meclisin açık bulunduğu dönem boyunca, birleşim sayı ve süresi, söz alan mebuslar ile ilgili istatistikler, meclis çalışmalarını yönlendiren ve gündemi oluşturan tahrir, teklif, telgraflarla birlikte müzakerelere esas teşkil eden konular irdelenecektir.

1. Birleşimler

Meclis-i Mebusan açıldığı 12 Ocak 1920 tarihinden feshedildiği 11 Nisan 1920 tarihine kadar geçen 91 gün içerisinde ancak 24 kez içtima edebilmiştir⁵⁵⁰. I. Meşrutiyet devri meclisleri gün olarak bundan daha kısa sürmesine karşın daha fazla içtima yapmışlardı. II. Meşrutiyet devrindeyse bu kadar kısa ve az birleşim yapan başka bir yasama dönemi yoktur.

Meclisin resmî olarak açık bulunduğu süre 91 gündür. Ancak açılıştan çalışmalarına ara verdiği 18 Mart 1920'ye kadar geçen süre ise 67 gündür. Bu süre içerisinde 24 birleşim (İn'ikad) gerçekleştirilmiştir. Ocak ayında 5 kez, Şubat'ta 11, Mart'ta ise 8 birleşim yapılmıştır. Ortalama 2,8 günde bir birleşim yapılmıştır. Birleşimlere verilen en uzun ara; açılıştan sonra görüşmelere başlayabilmek için mebusların gelebilmesi amacıyla 2. birleşime kadar verilen 10 günlük aradır.

Toplam birleşim süresi; yaklaşık 2.905' (dakika) veya bir başka ifade ile 48 saat 25' dir. Ortalama birleşim süresi ise 2 saat 1' dir. En uzun süren oturum; 28 Şubat 1920'de bütçe müzakerelerinde 3 saat 35' ve onu takiben başkanlık seçiminin yapıldığı 31 Ocak'ta 3 saat 25' dir. Yine bütçe görüşmeleri birleşim süresi bakımından 4 saat 5' ile en çok çalışılan gündür.

En kısa birleşimler; Ali Rıza Paşa hükümetin istifasından sonra hükümet kurulamadığından müzakereler başlanamadığı için 8 Mart'taki 20. birleşim ve İstanbul'un işgali üzerine 18 Mart'ta görüşmelere ara verilen son birleşim, 10'ar dakikadır. Birleşimlerden 13'ü tek oturum (celse), 9'u iki oturum, 1'i üç ve 1'i de dört oturumdan oluşmuştur.

Birleşim yapılan günler ise şu şekildedir: Pazartesi ve Perşembe 7'şer, Cumartesi 4, Salı 3, Pazar 2 ve Çarşamba günü de 1 kez içtima edilmiştir.

⁵⁵⁰ Bkz. Ek-11

2. Gündem

Mecliste gündemi oluşturan mevzular, geçen dönemden yarım kalan kararnameleler, yeni seçilen mebusların tahrir ve teklifleri ve ülkenin değişik yerlerinden gönderilen telgraflar çerçevesinde şekillenmiştir.

a. Soru Önergeleri

Meclis, altmış yedi günlük bu kısa çalışma süresi içerisinde Kanun-i Esasî'nin "Vükelâ hükümetin siyaset-i umumiyesinden müstereken ve daire-i nezaretlerine ait muamelattan dolayı münferiden Meclis-i Mebusan'a karşı mesuldür"⁵⁵¹ hükmü gereği 24 adet soru ve açıklama önergesi (sual-istizah tahriri) ile denetim görevini ve sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmıştır. Bunlardan 6'sı Dahiliye Nezareti'ne, 4'ü doğrudan hükümete, 3'ü Harbiye Nezareti'ne, 3'ü Hariciye Nezareti'ne, 2'ser Maliye, Adliye ve Ticaret ve Ziraat Nezaretleri'ne, 1'i Bahriye Nezareti'ne, 1'i de Maarif Nezareti'ne yöneliktir. Buna karşı hükümet canibi, aynı sorumluluk ciddiyetini göstermemiş, bunlardan ancak 6 tanesini mecliste cevaplandırmıştır.

Adliye Nezareti'nden :

- Tehcir ve taktir meselesi için özel bir Dîvan-ı Harb teşkilinin Kanun-i Esasî'ye ne derece uygun olduğuna dair. (Cevaplanmıştır)

- Sükna kanununun tamamlanmadığına dair.

Bahriye Nezareti'nden :

- Seyr-i Sefain (Gemi Seferleri) İdaresi'ne dair.

Dahiliye Nezareti'nden :

- Taşra öğretmenlerinin neden maaşlarını alamadıklarına dair. (Cevaplanmıştır)

- Müslüman yetim çocukların neden Ermeni yetimhanesine gönderildiğine dair.

- Yanan mahallelerin haritalarının düzenlenmesine dair.

- Uygulanan sansürün şiddetine dair.

Harbiye Nezareti'nden :

- Adliye memurlarının ihtiyacının hafifletilmesi için tutarın dağıtım şekline dair.

- İlmiye medresesi talebelerinin neden terhis olunmadıklarına dair.

(Cevaplanmıştır)

⁵⁵ ÖZYAVUZ, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, s. 306

Hariciye Nezareti'nden :

- Gelibolu'daki İngiliz müfrezesinin hareketlerine dair.
- Lloyd George'un Avam Kamarasındaki beyanatına dair.
- Mütarekeden beri otomobillerce çiğnenen Osmanlı tebaasının haklarının korunmasına dair.

Maarif Nezareti'nden :

- İstanbul'a getirilen Müslüman yetim çocuklara dair. (Cevaplanmıştır)

Maliye Nezareti'nden :

- Çiftçilerden satın alınan zahirenin bedellerinin ödenmesine dair
- 1332-1333 senelerinde alınan zahirelerin köylere dağıtılmamasına dair.

Sadaret'ten :

- Malta'ya gönderilen kişilerin teslim şekline dair.
- İdare-i Örfiyye'nin devam edip etmediğine dair.
- Maraş, Urfa ve Antep'te vuku bulan mezalim ve facialara dair.
- Maraş olayı hakkında ne gibi teşebbüste bulunulduğuna dair.

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden :

- Depremden zarar gören Burdur ve Isparta neden halkına ormanlardan parasız ağaç kesim izni verilmediğine dair.
- Çiftçiye bu yıl ne kadar tohumluk dağıtıldığına dair. (Cevaplanmıştır)

Soru önergelerinin genelinde dikkatimizi çeken çarpıcı nitelik ve içerikte bir sorgulamanın olmamasıdır. Hükümet icraatlarından hesap sorma amacı taşıyan soru sayısı oldukça azdır. Diğer takrirler, genel bir bilgi almayı amaçlar niteliktedir. Mebuslar bölgesel meseleler ile ilgili soru sormayı tercih etmişlerdir. Ancak Sadaret'e, Hariciye Nezareti'ne verilen takrirler ile Dahiliye Nezareti'ne bir soru umumu ilgilendirmektedir. İlginç olan bir nokta da Adliye memurları ile ilgili takririn Harbiye Nezareti'ne verilmiş olmasıdır.

b. Takrir ve Teklifler

Mebusanın iştirak ettiği hususlardan biri de mebuslarca verilen takrir ve tekliflerdir. Bu devre boyunca mebuslardan 14 takrir ve 14 teklif meclis başkanlığına sunulmuştur. İncelenmesi için encümenlere gönderilen bu takrir ve teklifler de yer yer hararetli tartışmalara neden olmuştu. Bilhassa geçmiş hükümetlerin Dîvan-ı Âli'ye

sevki hususunda verilen takrir, mebusları, devletin içinde bulunduğu duruma neden ve nasıl gelindiğini sorgulamaya vesile olmuştu. Neticede önceki mecliste başlayan Dîvan-ı Âli çalışmalarına bu meclisin el koymasına, bunun yanında birkaç kabinenin daha incelenmesine karar verilmişti.

Meclise sunulan takrir ve tekliflerin içeriği ise şu şekilde listelenebilir :

- Daimi Dîvan-ı Riyaset seçimlerinin ertelenmesine dair,
- Encümenlerin teşkilat ve aza miktarına dair,
- Bazı İslâm büyüklerine teşekkür edilmesine dair,
- Devlet daireleri erbabına ödenen tahsisatın Mebusan azalarına da verilmesine dair,
- Ordu mensubu olup da mebus seçilenlerin izinli sayılmalarına dair,
- Piyer Loti ve Ağa Han ve arkadaşlarına meclis adına teşekkür edilmesine dair,
- Harp Kabinelerinin Dîvan-ı Âli'ye sevkine dair evrakın bir şubeye havalesi,
- Ferit Paşa Kabinesi'nin Dîvan-ı Âli'ye sevkine dair,
- Hakkı, Muhtar ve Mahmut Şevket Paşa kabinelerinin Dîvan-ı Âli'ye sevkine dair,
- Dîvan-ı Âli'nin mahkeme usulüne dair,
- İşçilerin haftada bir gün tatil yapmalarına dair,
- Tedrisat-ı İbtidaiyye Kararname-i Muvakkati'nin ertelenmesine dair,
- Kanun-i Esasî'nin 36. maddesinin ilgasına dair,
- Mebusan tarafından verilen takrirlerin mecliste okunmasına dair,
- Nizamname-i Dahilî'nin onuncu faslının ilgasına dair,
- Ariza-i Cevabiye müsveddelerinin müzakere usulüne dair,
- Meclisin düzenli toplanması ve üyelerinin devamının sağlanmasına dair,
- Tedrisat-ı İbtidaiyye Kararnamesinin on beşinci maddesinin tehirine dair,
- Daire-i Mebusan evrak mahzenindeki evrakın yed-i ahara verilmemesine dair,
- Anadolu'da kadın oynatmanın men edilmesine dair,
- Harp Kazançları Vergisi'nin meclisten geçinceye kadar ertelenmesine dair,
- Bazı vilayetlerde ağnam sayımına Mayıs ayında başlanmasına dair,
- Tecziye Ahdini içeren bağımsız maddenin gündeme alınmasına dair,
- İaşe Encümeni'nin lağvına dair,

- Âyan azası Abdülkadir Efendi'nin, Kürtler hakkında Journal d'Orient gazetesine verdiği beyanata dair,
- Vergi toplanmasını gerektiren 58 kıta kararnamenin diğer kararnamelere göre öncelikle görüşülmesine dair,
- Maaşlarını alamayan öğretmenlere, Vilayet yardım bölümünden maaşlarının ödenmesine dair,
- Vazife-i mebusiyyetin icrasında emniyet bahş olacak bir halin vukuuna kadar Meclis-i Mebusan'ın umumi inikatlarının tehirine dair.

Meclis çalışmalarının şekillenmesine vesile olan bu takrirlerin hepsinin ayrı bir önemi ve gereği vardı şüphesiz. Meclisin bazen gündemini değişmesine, bazen müzakerelerin uzamasına neden olan bu önerilerin, meclis faaliyetleri açısından en önemlisi en sonuncusu idi. Zira bu takririn kabulü ile '*Osmanlı Parlamento Tarihi*'nin sayfaları kapanacaktı. Çalışmalara verilen bu aradan yirmi dört gün sonra feshedilen meclis, bir daha Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı olarak toplanma imkânını bulamamıştır.

c. Müzakere Edilen Konular

Meclis-i Mebusan'ın III. devresinden 46 Kararname , bu yeni devreye intikal etmişti. Bunlardan meclis gündemine sadece "Seferberlikte seferber ordunun iâşesine muhtas hisse-i öşrü vermemek kastı ile mahsulatını ketm edenler hakkında kararname" gelmiş, bu da Adliye Encümeninin aleyhte görüşüne hükümetin de onay vermesi ile reddolunmuştur. Gündeme gelen veya teklif edilen diğer kararnameler encümenlere havale edilmiş, bu şekildeki tasarılar genel kurula intikal edemeden meclis çalışmalarını durdurmuştur.

Yine Meclis-i Mebusan'a çalışma süresi içerisinde 1'i Dahiliye'den, 2'si Sadaretten, 2'si Âyan'dan, 1'i Ticaret ve Nafia Nezareti'nden 1'de Meclis İkinci Şube Riyaseti'nden ve 1'i de Meclis Mebusan Riyaseti'nden olmak üzere genel kurula 8 adet tezkire –muhtelif konularda bilgi– sunulmuştur. Ayrıca bazen ülkenin normal siyasetine müteallik veya işgallerden dolayı meclise gönderilen telgraflar da mecliste gündeme gelmiş, fikir ve duygu alışverişinde bulunulmuştur. Bu telgrafların konulara göre şu şekilde bir listesini yapmak mümkündür :

Bu on altı başlık içerisinde gündemi en çok meşgul eden mevzu ise padişahın meclisi açış nutkuna verilecek cevap niteliğindeki Arıza-i Cevabiye olmuştur. 1336 / 1920 senesi Muvakkat Bütçe Kanunu da yine meclisi bir günden fazla meşgul eden meselelerdendir. Misak-ı Millî (Ahd-i Millî) Beyannamesi ise daha önce gizli, hatta resmi olmayan toplantılarda müzakere edilip kararlaştırıldığı için oluşumunun mecliste ne kadar sürdüğüne dair bir beyanda bulunamayacağız.

Bu arada meclis birleşimleri boyunca tartışılan konular hakkında 80 mebus söz alırken (%47,33), 89 mebus hiç söz almamıştır(% 52,66). Söz alan mebusların çoğunluğu; İstanbul (27), Trabzon (19), Konya (18), Manisa (16), Edirne (15) şeklinde 39 seçim çevresi arasında dağılırken (% 64), hükümet mensubu veya hükümet adına 15 şahıs mecliste söz almıştır.

Ankara, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Burdur, Bursa, Genç, Mamuretülaziz, İçel, Maraş, Kırşehir, Kütahya, Mardin, Menteşe (Muğla), Urfa, Tokat, Van ile mebusları meclise gelemeyen, Muş, Siirt, Dersim, Malatya, Bitlis, Diyarbakır, Ergani mebuslarının oluşturduğu 22 seçim çevresi (% 36) temsilcileri, müzakerelerde hiç söz almamışlardır.

Bu sınıflandırmadan sonra mecliste en çok söz alan mebuslara baktığımız zaman; 15 farklı konuda 23 kez söz alan Saruhan Mebusu Muvaffak Bey ile 11 farklı konuda 23 kez söz alan Sinop Mebusu Rıza Nur karşımıza çıkar. Bunları 15 farklı konuda 22 kez söz alan Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey takip etmektedir.

Halkı doğrudan ilgilendiren Ağnam Vergisi sayımının geç başlaması, harp kazançları vergisinin ertelenmesi üzerinde de heyecanlı ve ısrarlı tartışmalar olmuştur. Yine maaş alamayan öğretmenlerin durumu defaatle ve başka meselelerin arasında bile gündeme gelmiştir. Müzakereler neticesinde kabul edilen kanun veya kararname sayısı, müzakere edilenin yarısı kadardır. Bunlar; üç geçici bütçe, Ahd-i Millî Beyannamesi, Arıza-i Cevabiye, Harp Kazançları Vergisi'nin tecili, İstanbul'a ikinci bir Hukuk Dairesi ve Meclis-i Mebusan Reisi ve azalarına ödenecek tahsisattır.

Bu on altı başlık içerisinde gündemi en çok meşgul eden mevzu ise padişahın meclisi açış nutkuna verilecek cevap niteliğindeki Arıza-i Cevabiye olmuştur. 1336 / 1920 senesi Muvakkat Bütçe Kanunu da yine meclisi bir günden fazla meşgul eden meselelerdendir. Misak-ı Millî (Ahd-i Millî) Beyannamesi ise daha önce gizli, hatta resmi olmayan toplantılarda müzakere edilip kararlaştırıldığı için oluşumunun mecliste ne kadar sürdüğüne dair bir beyanda bulunamayacağız.

Bu arada meclis birleşimleri boyunca tartışılan konular hakkında 80 mebus söz alırken (%47,33), 89 mebus hiç söz almamıştır(% 52,66). Söz alan mebusların çoğunluğu; İstanbul (27), Trabzon (19), Konya (18), Manisa (16), Edirne (15) şeklinde 39 seçim çevresi arasında dağılırken (% 64), hükümet mensubu veya hükümet adına 15 şahıs mecliste söz almıştır.

Ankara, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Burdur, Bursa, Genç, Mamuretülaziz, İçel, Maraş, Kırşehir, Kütahya, Mardin, Menteşe (Muğla), Urfa, Tokat, Van ile mebusları meclise gelemeyen, Muş, Siirt, Dersim, Malatya, Bitlis, Diyarbakır, Ergani mebuslarının oluşturduğu 22 seçim çevresi (% 36) temsilcileri, müzakerelerde hiç söz almamışlardır.

Bu sınıflandırmadan sonra mecliste en çok söz alan mebuslara baktığımız zaman; 15 farklı konuda 23 kez söz alan Saruhan Mebusu Muvaffak Bey ile 11 farklı konuda 23 kez söz alan Sinop Mebusu Rıza Nur karşımıza çıkar. Bunları 15 farklı konuda 22 kez söz alan Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey takip etmektedir.

Halkı doğrudan ilgilendiren Ağnam Vergisi sayımının geç başlaması, harp kazançları vergisinin ertelenmesi üzerinde de heyecanlı ve ısrarlı tartışmalar olmuştu. Yine maaş alamayan öğretmenlerin durumu defaatle ve başka meselelerin arasında bile gündeme gelmiştir. Müzakereler neticesinde kabul edilen kanun veya kararname sayısı, müzakere edilenin yarısı kadardır. Bunlar; üç geçici bütçe, Ahd-i Millî Beyannamesi, Arıza-i Cevabiye, Harp Kazançları Vergisi'nin tecili, İstanbul'a ikinci bir Hukuk Dairesi ve Meclis-i Mebusan Reisi ve azalarına ödenecek tahsisattır.

sonuca ulaşamamıştır. Buradan hareketle seçimlerin genel sonucunun; tamamen halkın bağımsız tercihiyle belirlediğini savunulabilir. Böyle bir tercihin sonucu da olsa oluşan tablo, padişah tarafından beğenilmediği için bu kez parlamentonun açılışı sürüncemede bırakılmak istenir. Fakat artık çok geçtir.

1920 yılı Ocak ayı başlarında çalışmalarına başlayan parlamento, başlangıçta, memleket meseleleri ile ilgilenmekten oldukça uzak bir görünümündedir. Görünüşte faaliyetleri, olağan bir dönemde çalışan herhangi bir meclisten farklılık arz etmez niteliktedir. Böyle bir izlenimin doğmasına, beklenilenin üçte ikisi kadar mebusun seçilmesi, bunların da yüzde sekseninin ilk kez ve herhangi bir siyasî örgütün desteği ve yönlendirmesi olmadan meclise katılmasının şaşkınlığının neden olduğu söylenebilir. Böyle bir ortamda, meclise yönelik plânlar suya düşmüş, Müdafaa-i Hukuk örgütünün liderine, aynı zamanda Meclis-i Mebusan liderliğinin verilmesi, Müdafaa-i Hukuk adında bir grubun oluşturulması gerçekleştirilememiştir.

Meclisin bu durgun görünümü, Anadolu'da tasarlanan ve millî mücadelenin anayasası niteliğindeki Misak-ı Millî'nin, meclisin gizli görüşmelerinde mevcut mebuslar arasında tartışılarak kabul edilmesi ve açılıştan bir ay sonra ilânıyla değişir. Misak-ı Millî, çok kısa çalışma imkânı bulan meclisin, fonksiyon olarak en önemli başarısıdır. Bundan önceki meclisin savaş dönemi hükümetlerini yargılama teşebbüsüne, bu meclisin de kapsamı genişleterek devam etmesi, selefi olan meclise olduğu gibi fesih kararının verilmesinde önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Avrupa devletlerinin bölme ve parçalama siyasetinin Kürtlere sirayetini önlemek ve ülkenin bölünmesi gayretlerini protesto etmek suretiyle millî mücadeleciler bir kimliğe ulaşan meclis, İstanbul'un işgali ve akabinde çalışmalarını durdurması ile fonksiyonunu kaybedecektir. Açık kaldığı süre boyunca karşılaştığı üçüncü hükümet olan Damat Ferit'in sadâreti de onun resmî varlığının sonunu getirir. 11 Nisan 1920 tarihli fesih kararı, meclisin olduğu gibi Osmanlı'nın anayasal rejiminin de tükenişidir. Bu, bir yerde Ankara'nın uzun zamandır beklediği bir sondur. Şöyle ki, Meclis-i Mebusan'ın toplanma sürecine baktığımızda, gerek açılması, gerekse Anadolu'da toplanması yönündeki Ankara'nın baskı ve isteklerinde, millî iradeyi, millî hedefler yönünde şekillendirme amacı görülür. meclisin İstanbul dışında

toplanmasının mümkün olmadığı anlaşıldığı zaman, İstanbul'da toplanmanın da meclis için bir son olacağı sezilmiş ve plânlar yeniden şekillendirilmiştir.

İtilâf Devletleri denetimi altındaki bir başkentte, istenildiği gibi çalışamayacağı düşünülen meclisi Anadolu'da toplayabilmek için; meclis başkanı olarak Müdafaa-i Hukuk hareketinin liderinin seçilmesi, mecliste yine Müdafaa-i Hukuk adında bir grup oluşturulması düşüncesi, bu plânın gereğidir. Her ne kadar, bu safhalar gerçekleşemese de işgal ve sonrasındaki fesih üzerine Anadolu'ya geçen mebusları, TBMM çatısı altında toplanan suretiyle genel amaca ulaşılır.

Ankara'da açılan meclise, Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyelerinin seçimsiz kabul edilmesi, bir devamlılığın en önemli göstergesidir. Siyasal amaç ve faaliyet bakımından da Meclis-i Mebusan ile Büyük Millet Meclisi arasında bir fark görülmez. Kurtuluş Savaşı'nın siyasî programı olarak nitelenebilen Misak-ı Milli'nin bağılık yemini ile Ankara'da pekiştirilmesi, bu sürekliliğin bir diğer önemli kanıtıdır.

Anadolu'da devam eden bu yeni kisveli meclis sayesinde, dönemin şartları açısından geleceğe ilişkin kararlarda, millî iradenin görüşü duyurulabilmiş, uzun zamandır beklenen ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasında önemli bir sebebi teşkil eden 'Sulh' reddedilmiştir. Diğer taraftan milletin, parlamenter bir rejime olan ilgi, istek ve desteği ortaya konmuştur. Bu bağıllık nedeniyle olsa gerektir, ilerleyen tarihlerde, yaşanan olayların da etkisiyle, keyfî kararlara ara verilebilen bir *Meşrutiyet* yerine *Cumhuriyet* kabûl görür.

BİBLİYOGRAFYA

- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Katalogu Evrakı (DH.İ.UM)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Katalogu Evrakı (DH.ŞFR)

- **Resmi Yayınlar**

Düstur, II. Tertip, C. XI-XII, İstanbul 1927-1928

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, D. 4, TBMM Basımevi, İstanbul 1990

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, TBMM Basımevi, İstanbul 1992

- **Gazeteler**

Alemdar

İfham

İleri

Peyam-ı Sabah

Sabah

Yenigün

- **Kitaplar**

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Cem Yayınları, İstanbul 1992

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, TTK Yayınları, Ankara 1989

BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK Yayınları, Ankara 1989

BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul 1990

BORAK, Sadi, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeçleri Yazışma ve Söyleşileri*, Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları, Ankara 1980

BÖKE, Pelin, *"Yeni Gün"den "Cumhuriyet"e Yunus Nadi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1994

CEBESÖY, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınları, İstanbul 1995

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995

- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan*, C. V, May Yayınları, İstanbul 1967
- DUMONT, Paul – François GEORGEON, *Bir İmparatorluğun Ölümü*, Çeviren; Server Tanilli, YHA Yayınları, İstanbul 1997
- EZHERLİ, İlhan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1992
- GOLOĞLU, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara 1970
- GÜNER, Zekai - Orhan KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyanmimleri ve Basını*, TTK Yayınları, Ankara 1990
- GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, C. I-II, Ankara 1997, C. II, Ankara 1998
- İĞDEMİR, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK Yayınları, Ankara 1989
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK Yayınları, Ankara 1989
- _____, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 1991
- KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye 'de Siyasal Fırka Örgütlenmesi*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum 'dan Ölümüne Kadar Atatürk 'le Beraber*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1997
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1993
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ziraat Bankası-Kültür Ofset, Ankara 1993
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınları, İstanbul 1982
- KUTAY, Cemal, *Bilinmeyen Tarihimiz*, C. III, İstanbul 1974
- _____, *Osmanlı 'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay*, C. IV, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 1991
- Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, C. I, İstanbul 1981, C. III, Vesikalar, MEB Yayınları, İstanbul 1967
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni – Siyasî Hatıralarım –*, C. I-II, Emre Yayınları, İstanbul 1993
- ÖZYAVUZ, Tuncer, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, Alkım Yayınları, İstanbul 1997
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987

- ŞİMŞİR, Bilâl, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985
- TANÖR, Bülent, *Türkiye 'de Kongre İktidarları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1991
- TOYNBEE, J. Arnold, *Türkiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971
- TUNAYA, Tanık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi, İstanbul 1981
- _____, *Türkiye 'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952
- _____, *Türkiye 'de Siyasal Partiler*, C. I; İletişim Yayınları, İstanbul 1998, C. II, İstanbul 1999
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, Bilgi Yayınları, Ankara 1992
- TURGUT, Nükhet, *Siyasal Muhalefet*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1951
- ÜNAL, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994
- Türkiye 'de ve Yabancı Memleketlerde Seçim Mevzuatı*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1949
- ZÜRCHER, E. Jan, *Milli Mücadele 'de İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995

• Makaleler

- ARIKAN, Zeki, “1919 Seçimleri ve İzmir”, S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi ATA Dergisi, S. 7, Konya 1997, s. 105-127
- DURAN, Tülay, “Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. XI, S. 61, Ekim 1972, s. 12-21
- GÖK, Dursun, “Mersinli Cemal Paşanın Harbiye Nâzırlığı”, S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, S. 6, Konya 1991, s. 183-198
- “İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, S. 3, Temmuz 1985, s. 977-979
- MUMCU, Ahmet, “Misak-ı Milli ve Anayasamız”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, S. 3, Temmuz 1985, s. 813-830
- MUTLUÇAĞ, Hayri, “Erzurum Kongresinin Tutanak ve Kararları”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. XI, S. 61, Ekim 1972, s. 2-11

EKLER

EK : 1 1335 Senesi Mebusan İntihabatına Mahsus Kararname¹

Mehmet Vahdettin

Madde 1: İşbu kararname mucibince intihabatın icrasına mübaşeret için vuku bulacak tebliğ tarihinden itibaren nihayet on beş gün zarfında mer'i intihab-ı mebusan kararnamesinin on birinci maddesine tevfikân hakk-ı intihabı haiz her Osmanlı tezkere-i Osmaniyesini hamilen müntehib-i sani intihabatı için mensup olduğu şube-i intihabiyeye davet olunacaktır. Yine mezkûr kararnamenin yirmi yedinci maddesine tevfikân ilan olunacak yevm-i içtimada isbat-ı vücut eden müntehibler ikinci derece müntehiblerin intihabatına başlayacaklardır.

Madde 2: Her şube-i intihabiyenin ikinci derece müntehipleri adediyle devair-i intihabiyenin mebusları adedi en son intihabdaki müntehib-i sani ve mebuslar miktarının aynıdır.

Madde 3: Müntehibler nahiye merkezine vürûdlarında atika intihab-ı mebusan kararnamesinde gösterilen Heyet-i Mahsusaya tezkere-i Osmaniyelerini irâe etmeye mecburdurlar. Tezkerelerini irâe edenler yedlerine heyetçe verilecek mahtum pusulalara reylerini tahrir ve sandığa vaz' ederler. Müntehibler pusula tevdi'ini müteakip irâe ettikleri tezkireler heyetçe damgalanır ve isimleri madde-i atiyede gösterilen deftere kaydolunur.

Madde 4: Şubelere memur olan heyetler rey veren müntehiblerin isimlerini mübin bir deftere tutmaya ve bu defteri müntehib-i saniler intihabını müteakip hükümet-i mahalliyeye tevdi' eylemeye mecburdur.

Madde 5: Bir kazaya merbut şubât-ı intihabiyede ikinci derece müntehib olanlar tayin ettikten sonra nihayet beş gün zarfında bunlar mebusları intihab etmek üzere reis-i kaza olan kasabaya davet edileceklerdir.

Madde 6: Atika intihab-ı mebusan kararnamesinin işbu mevâdd ile teâruz etmeyen ahkamı kemâ kâne ma'mulün bih olacaktır.

Madde 7: İşbu kararnamenin ahkamı bu defa icra kılınacak intihabata münhasırdır.

Madde 8: İşbu kararname tarih-i neşrinin ferdasından itibaren mer'i-i icradır.

Madde 9: İşbu kararnamenin icra-yı ahkamına Dahiliye ve Adliye Nazırları memurdur.

İşbu kararnamenin Meclis-i Umuminin içtimasında kanuniyeti teklif olunmak üzere mevki-i mer'iyete vaz'ını irade eyledim.

11 Muharrem 1338 – 7 Teşrinievvel 1335

Sadrazam Şeyhülislâm Hariciye Nazırı Dahiliye Nazırı Harbiye Nazırı
Ali Rıza İbrahim el-Haydari Mustafa Reşit Mehmet Şerif Cemal

Bahriye Nazırı Şura-yı Devlet Reisi Adliye Nazırı Maliye Nazırı Nafia Nazırı
Salih Hulusi Abdurrahman Şeref Mustafa Nuri Tevfik Abuk Ahmet

Ticaret ve Ziraat Nazırı Maarif Nazırı ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı Vekili
Mehmet Hadi Said

¹ **Düstur**, II. Tertip, Cilt XI, İstanbul 1927, s. 388-389

EK : 2**İntihab-ı Mebusan Talimatnamesi²**

1- 1335 senesi mebusan intihabına mahsus 11 Muharrem ve 17 Teşrinievvel sene 35 tarihli kararname mucibince intihabatın icrasına mübaşeret için kararnamenin vakiiyle yevm-i neşrinin ferdası olan 1335 senesi Teşrinievvelinin onundan itibaren nihayeti on beş gün zarfında 1293 tarihli İntihab-ı Mebusan Kararnamesinin (10, 20, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39) uncu maddelerinde muharrer muamelat ipka ve ikmal ve yevm-i içtima edilecektir.

2- Yevm-i içtimada tezkire-i Osmaniyesini ibraz eden Osmanlının zirde dördüncü madde muharrer hakk-ı intihabı haiz olduğu imam, papaz, haham ve heyet-i ihtiyariyeler ile sair icab edenlerden bi't-tahkik anlaşıldıktan ve evsafıyla isim defter-i mahsusuna kaydedildikten sonra ve yerine heyet-i teftişiyenin mührüyle mahtum pusulalardan bir adedi verilip nahiye ve mahallesi içinde intihab-ı sabıkada ne miktar müntehib-i sani intihab edilmiş ise emniyet ettiği kesandan o kadarının isimlerini yazacağı;

Yazısı olmayanlar emniyet ettiği adama yazdıracağı ve şayed pusulada müntehib-i sani olacak miktardan ziyade isim yazarsa yazdığı isimlerin ibtidasından başlayıp sıra ile ikinci derecede müntehib olmak için taleb olunan mikdarı kaydolunacak ziyadesi keemlemyekûn hükmünde tutulacağı ve ikinci derecede müntehib olacakların adedinden az isim yazarsa yazdığı isimlerin kabul ve kayd olunacağı ve eğer bir nahiye ikinci derecede üç müntehib olmak lazım gelirken pusulasının üstünde bir adamın ismini üç defa yazarsa yalnız bir isim itibar edileceği ve yazılan isimler okunmaz surette ise keemlemyekûn hükmünde bulunacağı;

Pusulaya imza vaz' edilmeyeceği mümkün mertebe tefhim olunacak ve pusulanın tevdiini müteakip tezkerelerin zuhuru damgalayacağı gibi pusulanın sandığa ilgasından sonra da hakk-ı intihabatın istimal edildiğini müşir tezkere-i Osmaniyeeye bir işareti mahsusa vaz' olunacaktır.

3- 1293 tarihli mebusan kararnamesinin otuz dördüncü maddesi mucibinde pusulaların sandığa vaz'ından mukaddem imam ve papaz ve haham tarafından zat-ı hazret-i padişahinin duasını ömrü şevket-i şahaneleri kıraat edecektir.

4- 1293 tarihli mebusan kararnamesinin on birinci maddesinde muharrer vecihle yirmi beş yaşını ikmal etmeyen ve hukuk-ı medeniyeden sakıt bulunan tabiyet-i ecnebiyede veya o iddiada bulunan veya muvakkaten hıdmet-i ecnebiye

² İfham, 20 Ekim 1919, No: 79

imtiyazını haiz olan veya nizamen iflas ile mahkum olup iade-i itibar etmemiş veya mahcuriyetine hükm-i la-hakk olup da haczden kurtulmamış olanlara veya doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler intihab hakkından sakıttır.

Müntehib-i saniler ile mebusların vergi ile mükellefiyetleri şart değildir Emlak ve temettü vergileri gibi aşar-ı ağnam resmi ve tarik bedeli vergiden ma'duddur Bu madde mucibince intihabdan sakıt olanların isimleri intihab defterine kaydedilmeyecektir.

5- Müntehib-i sanilerin suret ve keyfiyet-i intihabları ve ârânın tazyiki ve sandıkların muhafazası ve intihab mazbatalarının tanzim ve tahriri gibi hususat salifü'z-zikr 1293 tarihli İntihab-ı Mebusan kararnamesinin 19, 22, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46'ncı maddelerinden muharrer usûl-ı vukuada tevfikân icra olunur.

6- Mevâd-ı salife ahkamına tevfikân intihab eden müntehib-i saniler intihabının hitamı tarihinden itibaren nihayet beş gün zarfında mebusların intihab etmek üzere reis-i kaza olan kasabaya davet edilecek mezkur 1293 tarihli kararnamenin 17, 45, 46, 48, 49, 50'nci maddeleri ahkamına tevfikân mebuslar intihab edilecek ve bu muamelatın hitamını müteakip 51, 52 ve irae edilen muamelat ifa olunacaktır.

7- Heyet-i Teftişîye varaka-ı mahsusalar ile intihab olunacak mebusanın mikdarını ilan edecektir.

8- 1293 tarihli mebusan kararnamesinin defatir-i intihabiyesinin tanzim ve tanzimine ve bunlara ait muamelatın bekasına ve müntehib-i sanilerin tayin miktarına müteallik 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 58, 59, 60, 61'inci maddeleri ahkamı işbu 1335 senesi intihabı nazar-ı itibara alınmayacak ve bu mevad da bahs olunan defterler yerine balada ikinci maddede gösterdiği vecihle biri müntehib-i evvellerin evsaf ve esamisini ve diğeri de müntehib-i sanilere ait mazabıt-ı intihabiyeyi kayda mahsus olmak üzere yalnız iki defter tutulacaktır.

9- Meclis-i mahsus ve vükelânın 18 Eylül 1324 tarihli kararında musarraha olduğu vecihle intihabata müteallik muamelatın icra ve ikmalî için kura ve nevahiye izamları icab eden memurin ve ketebeyeye verilecek ücurat-ı belediyesi sandığından ve varidat-ı belediyesi müsait veyahut mevcut olmayan yerlerde dahi mahalleri mal sandıklardan ita edilecektir.

10- Müntehibler evsaf-ı matlubeyi her Osmanlıyı mebus intihab edebilirler ancak bir kimse üçten ziyade daire-i intihabiyede namzetliğini vaz' edemez. Namzetler ya resmen bi'l-müracaat namzetliklerini kayd ettirecekler veyahut

mebusluğa ehl olduklarını musaddık salih olanlardan la-akall üç yüz kişiye bir varaka tahtim ettirerek bi'l-vasıta tebliğ edeceklerdir. Mebusluğa namzetliğini vaz' eden zevat bi'l-fiil hıdmet-i devlette bulunan memurin heyeti teftişiye giremez.

11- Balada zıkr olunan kararnamenin 93'üncü maddesi hükmüne tevfikân heyet-i teftişiye'nin tessebbübü ile icab eden mahallerde muvakkat şubat-ı intihabiye teşkil edilecektir.

12- Berri ve bahri erkan-ı ümera ve zabitan ile küçük zabitan ve jandarma-ı ümera-ı zabitan ve efradının bir rütbe-i askeriye'yi haiz ve üniforma-yı labis bi'l-cümle mensubin-i askeriye'nin hıdmet-i askeriye'de bulundukları müddetçe gerek müntehib-i evvel ve gerek müntehib-i sani sıfatıyla hakk-ı intihabını istimal edemeyecekleri 25 Eylül 1328 tarihli kanun-ı muvakkat iktizasından olup bu gibiler intihaba ithal edilemeyecekler ve yalnız ordu hizmetinde bulunan bi'l-umum mütekaidin berriye ve bahriye ve silah altında bulunmayan ihtiyat-ı zabitan ve efradı ile efrad-ı redife ve müstahfaza hakk-ı intihablarını istimal edebileceklerdir.

13- Memurinden olan müntehib-i evvellerin müntehib-i sani için rey verecekleri gün vazifeleri başına geç gelmelerine müsaade edilecektir.

14- Heyet-i Teftişiye 1293 tarihli İntihab-ı Mebusan kararnamesinin 3. maddesi mucibince mecalis-i idarenin aza-yı müntehibesi ile mecalis-i belediye azasından tereküp olunacaktır. Muamelat-ı intihabiye'yi tetkik ve tahkik etmek üzere Dersaadet için makzi heyet-i teftişiye Meclis-i Vükela kararına müsteniden 1324 senesi intihabatından icra edildiği vecihle meclis-i idare-i vilayet aza-yı müntehibesi ile elyevm şehremaneti şubat idaresinde intihabat ile meşgul olunan encümenleri azasından kanunun tayin ettiği mikdarın şehremanetince tefriki suretiyle teşkil olunacak ve bir şube-i idariye dahilinde cemiyet-i umumiye azalığına müteallik intacını müteakip işbu aza-yı müntehibe heyet-i teftişiye'ye alınarak intihab encümenlerinden vekaleten almış olan aza-yı muvakkatenin vekaletlerine nihayet verilecektir.

15- Mebusan intihabatında muhalif kanun-ı muamelatta bulunanlar hakkında 1293 tarihli kararnamenin 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75'inci maddelerinde muharrer mecazat talik edilir ve bu muamelattan bir seneye kadar habs-i müstelzem olanlarla bir seneden ziyade hapsi icab edenler liva mehakim-i adliyesinde rüyet olunur.

EK : 3 Vilayetlere göre 4. Devre Osmanlı Meclis-i Mebusan Üye Listesi³

<u>VİLAYET</u>	<u>SANCAK</u>	<u>İSİM</u>	<u>SOYADI</u>
ADANA (1)	İçel (1)	1. Lütfi Ali Rıza Efendi	ATAIŞIK
ANKARA (14)	Merkez (5)	2. Ahmet Rüstem Bey	-
		3. Atıf Bey	-
		4. Şeyh Tayyip Efendi	-
		5. Hilmi Bey	-
		6. Ömer Mümtaz Bey	TANBİ
	Çorum (2)	7. İsmail Kemal Bey	ALPSAR
		8. İsmet Bey	EKER
	Kayseri (3)	9. Ahmet Hilmi Bey	KALAÇ
		10. Ahmet Rifat Bey	ÇALIK'A
		11. Ahmet Remzi Bey (İstifa)	-
	Kırşehir (2)	12. Ali Rıza Bey	ULUSOY
		13. Hamdi Rıza Bey	SİLSÜPÜR
	Yozgat (2)	14. Yusuf Bahri Bey	TATLIOĞLU
		15. İsmail Fazıl Paşa	CEBESOY
AYDIN (17)	Merkez (3)	16. Cami Bey	BAYKURT
		17. Mehmet Emin Efendi	ARKUT
		18. Hüseyin Kâzım Bey	-
	Denizli (2)	19. Mehmet Emin Efendi	-
		20. Faik Bey	-
	İzmir (6)	21. İlhami Bey	DİNÇER
		22. Nuri Bey	-
		23. Refet Bey	BELE
		24. Mehmet Şükrü Bey	SARAÇOĞLU
		25. Tahsin Bey	UZER
		26. Yunus Nadi Bey	ABALIOĞLU
	Menteşe (2)	27. Halil İbrahim Bey	-
	(Muğla)	28. Mustafa Hilmi Bey	URAN
	Saruhan (4)	29. Ahmet Muvaffak Bey	MENEMENCİOĞLU
	(Manisa)	30. Mahmut Celâl Baha Bey	BAYAR
		31. İbrahim Süreyya Bey	YİĞİT
		32. Reşit Bey	KAYALI

³ Bu liste, GOLOĞLU, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 295-303 ve EZHERLİ, *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, s. 203-220'de yer alan mebus liselerinden derlenmiştir. DEMİREL, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 99'da 1. TBMM'ne katılan mebuslar arasında Oltu Mebusu olarak

BİTLİS (6)	Merkez (2)	33. Resul Efendi	-
		34. Sadullah Feyzi Bey	EREN
	Genç (1)	35. Mehmet Celâl Bey	-
	Muş (2)	36. Hacı İlyas Sami Efendi	MUŞ
		37. Osman Kadri Bey	BİNGÖL
	Siirt (1)	38. Halil Hulki Efendi	AYDIN
BOLU (4)	<i>(Müstakil Mutasarrıflık)</i>	39. Cevat Abbas Bey	GÜRER
		40. Hafız Tayyar Efendi	-
		41. Mehmet Vasfî Efendi	-
		42. Tunalı Hilmi Bey	-
CANİK (4) <i>(Samsun)</i>	<i>(Müstakil Mutasarrıflık)</i>	43. Cavit Paşa	-
		44. Emin Bey	GEVELİOĞLU
		45. Hacı Ahmet Hamdi Efendi	-
		46. Mehmet Ali Bey	-
ÇATALCA (1)	<i>(Müstakil Mutasarrıflık)</i>	47. Hayrettin Bey	BAYDAR
DİYARBAKIR (7)	Merkez (2)	48. Feyzi Bey	PİRİNÇÇİOĞLU
		49. Zülfü Bey	TİĞREL
	Ergani (2)	50. Kadri Efendi	-
		51. Rüştü Bey	BULDUK
	Mardin (2)	52. Ebül Ulâ Bey	MARDİN
		53. Mithat Bey	ULUSAL
	Siverek (1)	54. Bekir Sıtkı Bey	OCAK
EDİRNE (9)	Merkez (3)	55. Faik Bey	KALTAKKIRAN
		56. Galip Bahtiyar Bey	GÖKER
		57. Mehmet Şeref Bey	AYKUT
	Gelibolu (2)	58. Celal Nuri Bey	İLERİ
		59. Şakir Bey	KESEBİR
	Kırkkilise (2)	60. Mehmet Bahaeddin Efendi	-
	<i>(Kırklareli)</i>	61. Mustafa Arif Bey	-
	Tekfurdağı (2)	62. Rahmi Bey	-
	<i>(Tekirdağ)</i>	63. Süleyman Faik Bey	-
ERZURUM (8)	Merkez (6)	64. Celâlettin Arif Bey	-
		65. Hüseyin Avni Bey	ULAŞ

Rüstem (ACAR) ve Yasin (HAŞİMOĞLU AKDAĞ) isimlerine yer vermektedir, fakat bu isimler hiçbir muteber listede ve Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi tutanaklarında geçmemektedir.

		66. Mustafa Kemal Paşa	ATATÜRK
		67. Süleyman Necati Bey	GÜNERİ
		68. Zihni Bey	ORHAN
		69. Ziya Paşa	-
	Bayazıt (Ağrı) (1)	70. Şefik Bey	BAYDAR
	Erzincan (1)	71. Halil Bey	-
HALEP (5)	Ayıntap (3)	72. Abdurrahman Hulûsi Bey	-
	<i>(Gaziantep)</i>	73. Ahmet Muhtar Bey	-
		74. Ali Cenani Bey	-
	Maraş (2)	75. Abdülkadir Paşa	-
		76. Tahsin Bey	HÜDAİOĞLU
HÜDAVENDİGÂR (14)	Merkez (4)	77. Ahmet Münir Bey	ERHAN
<i>(Bursa)</i>		78. Hasan Fehmi Bey	-
		79. İlyas Zühdi Efendi	-
		80. Osman Nuri Bey	ÖZPAY
	Ertuğrul (2)	81. Ahmet İffet Bey	MERCİMEKOĞLU
	<i>(Bilecik)</i>	82. Mehmet Emin Sadık Bey	-
	Eskişehir (2)	83. Hacı Veli Efendi	BAYRAKTAR
		84. Abdullah Azmi Efendi	TORUN
	Karahisar-ı Sahip (3)	85. Ali Bey	ÇETİNKAYA
	<i>(Afyon Karahisar)</i>	86. Mustafa Hulusi Efendi	ÇALGÜNER
		87. Ömer Lütfi Bey	ARGEŞO
	Kütahya (3)	88. Ali Bey	-
		89. Mehmet Ragıp Efendi	SOYSAL
		90. Rasih Efendi	-
İSTANBUL (11)	Merkez (11)	91. Adnan Bey	ADIVAR
		92. Ahmet Ferit Bey	TEK
		93. Ahmet Selâhattin Bey	-
		94. Fuat Selim Bey (İstifa)	-
		95. Hamit Bey	-
		96. Kâmil Efendi	-
		97. Mişon Ventura Efendi	-
		98. Muhtar Bey	-
		99. Numan Efendi	-
		100. Rauf Ahmet Bey	-
		101. Reşat Hikmet Bey (Vefat)	-

İZMİT (3)	<i>(Müstakil Mutasarrıflık)</i>	102. Ali Bey	DİKMEN
		103. Hakkı Bey	-
		104. Sırrı Bey	BELLİOĞLU
KALA-i SULTANİYE (2) (Çanakkale)	<i>(Müstakil Mutasarrıflık)</i>	105. Süleyman Bey	-
		106. Yahya Sezai Bey	-
KARESİ (5) (Balıkesir)	<i>(Müstakil Mutasarrıflık)</i>	107. Abdülaziz Mecdi Efendi	-
		108. Fuat Bey	TUKSAL
		109. Hacim Muhittin Bey	ÇARIKLI
		110. Orhan Şemsettin Bey	-
		111. Rasim Bey	-
KASTAMONU (8)	Merkez (4)	112. Mehmet Besim Bey	FAZLIOĞLU
		113. Suat Bey	SOYER
		114. Şükrü Bey	-
		115. Yusuf Kemal Bey	TENGİRŞENK
		116. Behçet Bey	KUTLU
	Kengiri (2) (Çankırı)	117. Hacı Tevfik Efendi	DURLANIK
	Sinop (2)	118. Rıza Nur Bey	-
		119. Zeki Bey	-
KONYA (13)	Merkez (5)	120. Hacı Bekir Efendi	SÜMER
		121. Kâzım Hüsnü Bey	-
		122. Mehmet Vehbi Efendi	ÇELİK
		123. Musa Kazım Efendi	GÖKSU
		124. Ömer Vehbi Efendi	BÜYÜKYALVAÇ
	Antalya(2)	125. Hamdullah Suphi Bey	TANRIÖVER
		126. Yusuf Talat Bey (İstifa)	-
	Burdur (1)	127. Hüseyin Bey-	BAKI
	Isparta (2)	128. Cemal Paşa	MERSİNLİ
		129. Seyfullah Bey	-
	Niğde (3)	130. Mehmet Ataulлах Bey	ATALAY
		131. Mehmet Emin Bey	ERİŞİR
		132. Muhittin Bey	-
MAMURETÜLAZİZ (6)	Merkez (3)	133. Hüseyin Avni Efendi	-

(Elazığ)

Dersim (1) (*Hozat*)
Malatya (2)

134. Muhittin Bey ÇÖTELİ
 135. Mustafa Şükrü Efendi -
 136. Hasan Hayri Efendi KONKO
 137. Mustafa Feyzi Efendi BİLGİLİ
 138. Hacı Mehmet Rıfat Efendi -

SİVAS (13)**Merkez (5)**

139. Ethem Sıtkı Bey -
 140. Hüseyin Rauf Bey ORBAY
 141. Samih Fethi Bey -
 142. Vasıf Bey KARAKOL
 143. Ziya Bey BAŞARA
 144. Bekir Sami Bey KUNDUH
 145. İsmail Hakkı Paşa -
 146. Ömer Lütfi Bey YASAN
 147. Fazıl Efendi -
 148. Ömer Fevzi Bey -
 149. Ahmet Efendi -
 150. Mehmet Bey -
 151. Ömer Şevki Bey -

Amasya (3)

Karahisar-ı Şarkî (2)
 (*Şebîn Karahisar*)

Tokat (3)**TRABZON (11)****Merkez (7)**

152. Ahmet Muhtar Bey CİLLİ
 153. Ali Şefik Bey BEKMAN
 154. Ali Şükrü Bey -
 155. Eşref Bey -
 156. Hasan Hüsnü Bey SAKA
 157. Hüsrev Bey GEREDE
 158. İsmail Fahri Bey ÇAMAŞ
 159. Rıfka Bey -
 160. Zeki Bey KADİRBEYOĞLU
 161. Asım Bey (İstifa) -
 162. Osman Nuri Bey ÖZGEN

Gümüşhane (2)

Lazistan (2)
 (*Rize*)

URFA (2)(*Müstakîl Mutasarrıflık*)

163. Ali Fuat Efendi BUCAK
 164. Şükrü Nasıh Bey -

VAN (5)**Merkez (3)**

165. Hakkı Bey UNGAN
 166. Haydar Bey VANER
 167. Mehmet Münip Bey BOYA
 168. Asaf Bey DORAS
 169. Mazhar Müfit Bey KANSU

Hakkari (2)

EK : 4

Meclis-i Mebusan'ın Açılışında**Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa tarafından okunan Nutk-u Hümayun⁴**

Dördüncü Devre-i İntihabiyenin içtimainın küşad eylediğimden;

Bu vesile ile de Dergah-ı Kibriyaya arz-ı hamd ve sena eder ve cümlenize beyan-ı hoş amedi ederim. Ecza-yı Memalik-i Şahanemden bulunduğu halde intihap icra edilemeyen mahallerden mebus çıkarılamadığı için izhar-ı teessüf ederim.

Balkan Harbinden henüz çıkıldığı ve giriftar olduğumuz zayıat ve hasaratı telafi ve tazmine çalışmak lazım geldiği bir sırada zuhur eden Harb-i Umumiye menafi-i mülk ve millet hilafında iştirak edilmesi ile henüz yorgunluğunu atamayan bünye-i devletin ve matemini unutmayan milletin uğradığı alam ve mesaib cümlemin gözü önündedir. Rûfeka-yı mesaisini bile haberdar etmemek sureti ile vesail-i harbi ihdas edenlerin hareket-i gayr-i meşruasından ve esna-yı harpte irtikap olunan seyyiattan Saltanat ve illetin beri üzzimme olduğu şüphesizdir.

Düvel-i İtilafıyye ile akd olunan mütarekenin tarihte emsali olmadığı veçhile on dört mahdan beri devam etmesi ve hal-i mütarekede aksam-ı Memalik-i Şahanemizin işgal olunması, memlekette ahval-i tabiyyenin avdetine mani olduğu gibi, Yunanlılar tarafından vatanımızın bir cüzü lâ-yünfekki bulunan İzmir'e tecavüz vukuu, müşkülât-ı ve galeyan-ı ammeyi bir kat daha tezyid ve orada ahali-i mahaliyye hakkında reva görülen mezalim ve teadiyyat teesürat-ı kalbiyemizi teşdit etmiştir.

Efendiler : Şu an-ı mühimde vaziyetimizin vahameti muhtac-ı tarif değildir. Kiyaset ve basiret ve metanet ve hamiyet, mucib-i fevz ve selamet ve müntic-i muvaffakiyettir. Adalet, Cemiyet-i Beşeriyenin üssül esasıdır.

El hakkı ya'lü vela yu'laaleyhi bir kaziye-i müsellemedir

Bir milletin harpten mağlup olması hakk-ı müktesibi olan mevcudiyet-i siyasîyyesinin haleldar edemeyeceğinden, hukuk ve menafi-i devletin vikayesinde heyet-i teşriyye ile vükelamız tarafından müttehiden sarf-ı mesai gayret ve hükümetçe her türlü teşebbüsât-ı siyasîyye-i makulenin kemal-i reviiyyetle icrasına müdavemet olduğu ve bütün millet menafi-i hayatiyye-i mukaddeseseni muhafaza hususunda yekdil ve yek vücut bulunduğu halde, devletimizin vahdetini ve millet-i Osmaniyyenin şeref ve haysiyetini temin edecek bir sulhun müyesser olacağını ve

⁴ GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi*, C. I, s. 667-668

vilayet-i meşgulemizin kurtulacağını eltaf-ı subhaniyeden ümit ederim. Binaenaleyh her türlü tefrika ve şikaktan tevakki edilerek bütün amal-i millîyenin felah-ı vatan noktasında ittihad-ı mertebe-i vücubtadır.

Memalik-i Şahanemizin hüsn-ü idaresi zımnında vakit vakit mevki-i tatbika konulmak istenilen ıslahattan bir takım esbab hayluleti ile tamamen İtilaf Devletler iktifa-ı semerat olunamadığı gayr-i münker olup, halbuki asrın icabatına tevfiikan memleketin muhtaç olduğu mamuriyeti ve tebeanın refah ve emniyetini istihsal için bihakkın müsmir olacak usul ve kavaid dairesinde ahkam-ı cedide ve esasiyye vazı lazimedendir. işbu teşebbüsatin hayyizi husule vusulü için Hükümetimizce gösterilecek azm-i katiyye heyet-i teşriyye tarafından da ilave-i ihtimamat olunması ve tesirat-ı harbiyyenin peyderpey izalesi ile teşkilat-ı idarenin bir fikri metini teceddüd ile ez ser nev tanzim kılınması ve bu meyanda anasır-ı Osmanıyyeden ekalliyetlerin temini hukuku misullu mevadd-ı mühimmenin nazar-ı dikkatten dur tutulmaması ahass-ı amalimizdir.

Devletin ahval-i maliyesi, senelerden beri devam eden muharebattan pek ziyade müteessir olarak düyun-u atikasına bir takım düyun-u cedide inzımam ettikten başka, dahili memalikte ika olunan tahribatın telafisi için de bir bar-ı azim daha tahammül edilmek icab edeceği cihetle badessulhmemleketin kuvve-i istihsaliyyesini tezyid edecek esaslı bir takım tedabir ve teşebbüsat mevki-i icraya vaz olunmak üzere bir yandan umur-u maliyyede tasarruf ve iktisada riayet ve müsmir olmayan masariften mücanebet kılınmak elzemdir.

Hükümetimizin mesaisi, vatan ve milletin selameti esbabını istihsale masruf olduğu gibi, bizlerin de menafi-i aliyye-i memleketi her şeye takdim ile mesuliyyet-i hükümeti deruhte edenlere karşı mürakip ve müzahir-i hakiki olmanızı tavsiye eder ve katan yeis ve fütura duçar olmayıp, uhdenize terettüp eden müşkil vazifelerin ifasında tevkifat-ı ilahiyyeye mazhariyetini cenabı vahibülamalden niyaz ile Meclis-i Umumi'yi küşad eylerim.

EK : 5

Arıza-i Cevabiye⁵

Şevketpenah ve Hilafetmeab Efendimiz Hazretleri;

Tarihimizde medid bir devr-i müsalemet ve terakki teşkil etmesini eltaf-ı subhaniyyeden temenni eylediğimiz Ahd-ı Saltanat-ı Hümayûnlarının ilk ve Meşrutiyet-i Osmaniyyenin dördüncü devre-i intihabiyyesinin birinci içtimaı küşad ve bu surette mukadderat-ı milliyemizin pek buhranlı bir hengamında Milletin vekilleri vasıtası ile efkâr ve âmâlini izhar ve zevalden masun olan hukuk-u mukaddesesini müdafaa edebilmesine imkân tehiyye buyurulduğundan dolayı hissiyat-ı şükr güzaranemizi Atame-i Seniyye-i Mülûkânelerine ref' eylesiniz

Kanun-u Esasimizin tayin ettiği müddet zarfında vuku' bulmayan intihabatın ecza-yı Memalik-i Şahanelerinden oldukları halde el'an işgal-i ecnebiden kurtulamayan bazı mahallerde icra edilememesinde mütevellid teessüfat-ı Şehriyarilerine umum milletin vekilleri ile beraber iştiraki tabîi ve bir kısım vatandaşlarımızın bu mahallerde hakk-ı intihablarını istimal edememiş bulunmaları keyfiyetinin mezkûr aksam-ı vatanın hukukî vaziyetlerini tağyir edemeyeceği de bir emr- bedihidir.

Menafi-i Mülk ve Millete tevafuk edip etmediği ve cihan şümûl bir cidalin tazammun eylemesi zaruri olan mehalik-i gûna gûne , Devletin tahammülü olup olmadığı düşünülmeyle felâketli Balkan Harbinin ferdasında en ibtidai basiret ve kıyasat-i siyasiyyenin fıkdanına dal bir şekilde memleketi harbe sürüklemiş bulunanların hareketini Osmanlı Tarihi şüphesiz makaabil-i af bir hata mahiyetinde kayd edecektir.

Eğer o siyaset-i sakimenin esas ve şekil itibari ile istilzam ettiği mesuliyetlerden gerek harb esnasında irtikâp olunan hatiat ve seyyiattan Saltanat ve Milletin beri-üzzimme olduklar mertebe-i bedahette olup âtiyyen bu gibi ahvalin tekerrürüne imkan bırakmamak üzere siyasi ve hukuki bilcümle mesuliyetlerinin kemal-i metanetle taharri ve takip olması ve mesul bulunanlara müstahak oldukları cezaların bihakkın tatbiki temin edilerek Vicdan-ı Millinin tatmini esbabını istikmale Heyetimiz kat'iyen azm etmiştir.

⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, s. 173-175

Nutk-u Hümayunlarında işaret buyurulduğu üzere, mütareke devresinin tarihte emsali na-mesbuk bir surette devam etmesi ve bu esnada vatandaşımızın lââyüfeka Eczasından bulunan bazı mahallerin Mütarekename şeraiti ile kaabil-i izah ve telif olmayan bir şekil ve mahiyette işgal olunması, bünye-i milliyemizde sükûn ve hal-etabiînin avdeti imkanını selb eylemiş ve bilhassa garbî Anadolu'ya müstevli' olan Yunanlıların ika' eylediği mezalim ve cinayatin Düvel-i muazzama komiserleri tarafından icra edilen tahkikatla mertebe-i sübuta vusulünden sonra da zaten hikmet-i vücuda olmayan işgalin idamesi bütün milletin heyecanını mertebe-i kusvaya isal etmiştir. Bu ahval-i elimeden dolayı ızdırab-ı teşeddüt eden kalb-i Hümayunları ile hem-daraban olan Kalb-i Millet ancak kariben hakkın itilâ edeceği mezkur işgallere nihayet verileceği kanaati ile müteselli' olmaktadır.

Tarihi alemin en hunin harbinden hak ve adalete evvelkinden, daha kavi bir iman ile çıkan beşeriyet-i mütemeddine, badema her milletin kendi mukadderatına sahip olması esasatını tatbika tevessül eylemiş ve ancak bu suretle cihanda müstemir ve feyyaz bir sulh devresinin hulûl edebileceğini takdir etmiştir.

Tekamül-ü medeniyetin bu merhalesinde asırlardan beri mevcudiyet-i siyasiyyelerini zayi eden milletler hayat ve istiklale iade olundukları bir sırada teessüsünün yedinci asrını idrak eden ve en vahim buhranlar içinde bile isbat-ı zindegiden hali kalmayan devletimin de siyasi ve hukukî mevcudiyetine riayet edilmesi umur-u tabiyyedendir. Bu emniyyenin istihsali emrinde beynimizde tefrika ve şikak tahaddüsü kat'iiyen varid-i hatır olmayıp yek-vücut ve yek-emel olan saltanat, millet ve hükümetin teşebbüsât-ı makûle-i siyasiyye ve mesai-i müşterekeleri neticesinde taht-ı işgalde bulunan aksam-ı vatanın tahlisi ile milli vahdetimizi ve serbesti-i inkişafımızı kabil bir sulhun akd-ı müyesser olacağına mutmainiz. Bütün amal-i milliye vatanın felahı noktasında müttehidir.

Sulh ve istikbalin arz ettiği siyasi, iktisadi ve idari mesail-i gûna gün endişesi ile imal-i zihn eden Heyetimiz Memalik-i Şahanelerinin hüsn-ü idaresini temin sadedinde, bir asırdan beri zaman zaman vuku' bulan ıslahat teşebbüsâtını binnetice kısmen akamete mahkum eden dahili ve harici esbap ve avamilin tesirat-ı müteakibelerinden mütevellid mevani ve müşkilatın mahiyet ve şumulünü tamamiyle müdrik ve mesai-i müstakbelemizi bu daire-i batıladan kurtarmaya katiyyen azimdir.

Meclisimiz ahkâmı aliye-i diniye ve ananat ve müstahsene-i milliyemiz masun kalmak şartı ile medeniyeti maddiye sahasında asrî bir devlet ve mütarekki bir heyeti içtimaiye haline inkılab edebilmekliğimiz için garbın her türlü usul ve vesaitinden kemali cesaretle istifade edilmesi lüzumuna kanidir.

Ekalliyetlerin menfaat-ı hakikiyeleri ekseriyet ile vifak ve muhadenet dairesinde yaşayarak kavanin ve şerait-i umumiyyeden siyyanen istifade merkezinde bulunduğu aşikar olmakla beraber, ledelicab şimdiki vaziyeti hukukiyelerinin düvel-i itilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı adiye dairesinde tesbiti devletimizin menafı-i aliyesi ile telif olunabilir.

Akıbetleri mütezayiden elim üç harb neticesinde vaziyeti iktisadiye ve ahvali maliyemizin arz ettiği müşkilat aşikar olup bu sevavik yüzünden tezayüd eden düyunu dahiliye ve hariciyemizin tesviyesi ve gerek harb esnasında gerek muahharen vuku bulan tahribat ve zaiyatın tamir ve telafisi bir yandan umuru maliyede tedabir-i cedide ittihazını ve gayr-i müsmir masariften suret-i katiyyede tevakkiyi icab etmekte ise de hakiki çare-i selah kuva-yi istihsaliyemizin tezyidi ve memleketimizin menabi-i servetinden bihakkın istifade esbabının istikmalinden ibaret olmakla, şeraiti sulhiyenin iktisadiyatımıza dair eski veya yeni her türlü kuyudtan azade olması ve inkişafatımız da istiklali tamma mazhariyetimiz hususatın temini, meclisimizce en mühim bir umde ve gaye-i milliye bilinmektedir.

Millet-i Osmaniyyenin kendisine tahmil ettiği vazifelerin ifasında hiçbir gayret ve fedakarlıktan geri durmamaya azmeden heyetimizin tevfiyat-ı ilahiyeye istinaden ve fermanı mülükânelerine ittibaan, hükümet tarafından vatan ve milletin selameti esbabını istihsale masruf olacak mesaiye iştirake ve kuvve-i icraiye mesuliyetini deruhde edenlere karşı murakabe hakkını samimi bir müzaheret vazifesi ile telif ederek kemal-i metanetle istimala amade olduğunu arz ile südde-i seniyelerine refi tazimat eyleriz. Veminallahittevfik.

EK : 6**Felah-ı Vatan Grubu İttifaknamesi⁶**

Sulh Antlaşmasının Mebuslar Meclisi tarafından tasdikine kadar devam etmek üzere aşağıdaki maddeleri kabul eden mebuslar “Felâh-ı Vatan İttifakı” ismi altında birleşmişlerdir. Bu ittifaka katılan mebuslar aşağıda bahsedilen anlaşma ile bu belgede (yazıda) ki esasları bozmayan yorumlar dışında, siyasî ve idarî görüşlerinde serbesttirler.

1 – Mülk ve milletin tamamen muhafazası ve istiklâli ve Osmanlı Devleti’nin Kanun-i Esasi ile tanınmış olan hilâfet ve saltanat haklarının her türlü müdahaleden korunması arzumuzdur.

2 – Felah-ı Vatan İttifakı antlaşmada tespit edilen sulh esaslarının kendileriyle antlaşma imzalamaya mecbur olduğumuz devletler nezdinde kabul edilmesi için gerekli faaliyetlere hemen başlanılmasını ister.

3 – Kanun-i Esasi’de yapılması emir edilen mesuliyet ve vazifelerin selahiyetli kanunların yüksek divanın yargılama usulü ile acele olarak tanzim ve açık olarak tatbik mevkiine konulacaktır.

4 – Felah-ı Vatan İttifakı Osmanlıların antlaşma esasları dahilindeki istek ve millî maksatları etrafında tek fikir ve faaliyetlerini temin etmek için çalışmalarını yapacaktır.

5 – Felah-ı Vatan İttifaknamesi esaslarına ilave edilecek maddeler ittifak heyetince müzakere edildikten sonra üçte iki ekseriyetle kabul edildiği takdirde açıklanan maddeler ilave edilebilir.

⁶ DURAN, “Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı”, s. 13

EK : 7

Felah-ı Vatan Grubu Dahilî Nizamnamesi⁷

1. Milletvekilleri heyetince ittifakla imza edilmiş olan antlaşma esasları ile ittifaknamede yazılı esaslı maddeleri kabul eden milletvekillerinin birleşmesi ile Felah-ı Vatan İttifakı ismiyle bir grup kurulmuştur.
2. Felah-ı Vatan İttifakının bir idare heyetiyle bir de bütün üyelerin birleşmesinden meydana gelen bir Umumi Heyeti vardır.
3. İdare Heyeti dokuz kişiden kurulmuş olup içlerinden biri katiplik vazifesi yapar.
4. Grubun ve idare heyetinin devamlı reisi olmayıp idare heyetinin üyeleri sıra ile toplantılara başkanlık edecektir.
5. Grubun dışarı ile olan münasebetini yani hükümet ile diğer siyasî kuruluşlar ile temasını idare heyeti ve umumi heyetin ihtisaslarına göre seçilmiş oldukları şahıslar tarafından idare olunur.
6. İdare Heyeti, Umumi Heyet tarafından gizli oy ve mutlak ekseriyet ile seçilir. İdare heyetinin vazifesi iki ay devam eder. Üyelerin tekrar seçilmesi geçerlidir.
7. İdare Heyeti, Umumi Heyetin oy ekseriyetiyle zamanından evvel de değiştirilebilir.
8. İdare Heyeti, ittifakın bütün muamelesini ve Umumi Heyet müzakeresini idare ve gündemi tanzim eder.
9. Umumi Heyet, İdare Heyeti tarafından tebliğ edilecek günlerde toplanır ve gündemde yazılı maddeler müzakere eder. Üyelerden on kişinin yazılı teklifi üzerine İdare Heyeti, Umumi Heyeti vazifeye çağırmaya mecburdur.
10. Umumi Heyet üyelerinden yarısından bir fazlası olmadıkça karar verilemez. Vekil olarak rey vermek geçerli değildir.
11. Antlaşma ve ittifak esaslarına uygun olmak şartıyla Umumi Heyet tarafından gruba dahil üyelerin mutlak ekseriyetiyle alınan karara üyelerin tamamının uyması şarttır.
12. Vekillerden açıklanması istenen hususlar önce İdare Heyetine bildirilecek ve Umumi Heyette müzakere edildikten sonra oy ekseriyeti sağlandığı takdirde yerine getirilecektir.
13. Antlaşma, ittifak ve dahili nizamname esaslarına uymayan üye hakkında İdari Heyeti Umumi Heyete şikayet edebilir.
14. Gruba dahil üyelerin Bakanlık kabul edebilmesi ancak umumun üçte ikisiyle verilecek karara bağlıdır.
15. Dahili nizamnamenin değiştirilmesi Umumi heyetin üçte iki ekseriyetiyle yapılır.

7 Şubat 1336

⁷ DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhı Vatan İttifakı", s. 17

EK : 8

Felah-ı Vatan Grubu Mebusları⁸

ADANA	İçel	1. Lütü Ali Efendi
ANKARA		2. Ahmet Rüstem Bey
		3. Atıf Bey
		4. Hilmi Bey
	Çorum	5. Ömer Mümtaz Bey
		6. İsmail Kemal Bey
	Kırşehir	7. İsmet Bey
		8. Ali Rıza Bey
	Yozgat	9. Rıza Bey
		10. Bahri Bey
		11. İsmail Fazıl Paşa
AYDIN		12. Cami Bey
	İzmir	13. Nuri Bey
		14. Tahsin Bey
		15. Yunus Nadi Bey
	Saruhan (Manisa)	16. Ahmet Muvaffak Bey
		17. Celâl Bey
		18. Reşit Bey
Bolu		19. Cevat Bey
		20. Mehmet Efendi
		21. Tayyar Efendi
		22. Tunalı Hilmi Bey
Canik (Samsun)		23. Cavit Paşa
		24. Emin Bey
		25. Hacı Ahmet Hamdi Efendi
		26. Mehmet Ali Bey
Çatalca		27. Hayrettin Bey
DİYARBEKİR	Siverek	28. Bekir Sıtkı Bey
EDİRNE		29. Faik Bey
		30. Galip Bahtiyar Bey
		31. Mehmet Şeref Bey
	Gelibolu	32. Şakir Bey
	Tekfurdağı (Tekirdağ)	33. Rahmi Bey
		34. Süleyman Faik Bey
ERZURUM		35. Celâlettin Arif Bey
		36. Hüseyin Avni Bey

⁸ Bu tablo: İleri, 26 Şubat 1920, No: 768 ve DURAN, "Son Osmanlı Meclisi Mebusanında Felâhi Vatan İttifakı", s. 18-19'da yer alan listeler karşılaştırılarak elde edilmiştir.

		37. Süleyman Necati Bey
		38. Zihni Bey
		39. Ziya Paşa
	Bayazıt (Ağrı)	40. Şefik Bey
	Erzincan	41. Halil Bey
HALEP	Maraş	42. Tahsin Bey
HÜDAVENDİGÂR (Bursa)		43. Hasan Fehmi Bey
		44. İlyas Zühdi Efendi
	Ertuğrul (Bilecik)	45. Osman Nuri Bey
	Eskişehir	46. Mehmet Sadık Bey
	Karahisar-ı Sahip (Afyon Karahisar)	47. Hacı Veli Efendi
	Kütahya	48. Abdullah Azmi Efendi
		49. Ali Bey
		50. Mustafa Hulusi Efendi
		51. Ali Bey
		52. Ragıp Efendi
İSTANBUL		53. Dr. Adnan Bey
		54. Ahmet Ferit Bey
		55. Ahmet Muhtar Bey
		56. Hamit Bey
		57. Kâmil Efendi
		58. Mişon Ventura Efendi
		59. Numan Efendi
		60. Rauf Ahmet Bey
		61. Selâhattin Bey
İzmit		62. Ali Bey
Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale)		63. Süleyman Bey
Karesi (Balıkesir)		64. Hacim Muhittin Bey
KASTAMONU		65. Suat Bey
		66. Yusuf Kemal Bey
	Kengiri (Çankırı)	67. Hacı Tevfik Efendi
	Sinop	68. Zeki Bey
KONYA		69. Kâzım Hüsnü Bey
		70. Musa Kazım Efendi
	Antalya	71. Hamdullah Suphi Bey
	Burdur	72. Hüseyin Bey
	Isparta	73. Cemal Paşa
		74. Seyfullah Bey
	Niğde	75. Mehmet Emin Bey

SİVAS**Amasya****Tokat**

- 76. Ethem Sıtkı Bey
- 77. Rauf Bey
- 78. Samih Fethi Bey
- 79. Vasıf Bey
- 80. Ziya Bey
- 81. Bekir Sami Bey
- 82. Ömer Lütfi Bey
- 83. Ahmet Efendi
- 84. Şevki Bey

TRABZON

Gümüşhane
Lazistan (Rize)

- 85. Ahmet Muhtar Bey
- 86. Ali Şefik Bey
- 87. Eşref Bey
- 88. Hasan Hüsnü Bey
- 89. Hüsrev Bey
- 90. Zeki Bey
- 91. Osman Nuri Bey

Urfa**VAN****Hakkari**

- 92. Şükrü Nasıh Bey
- 93. Haydar Bey
- 94. Münip Bey
- 95. Asaf Bey
- 96. Mazhar Müfit Bey

EK : 9

Ahd-ı Millî Beyannamesi Sureti⁹

Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları istiklâl-i devlet ve istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha nailiyyet için ihtiyar edebileceği fedakarlığın hadd-i azamisini mutazammın olan esasat-ı atıyyeye tamami-i riayetle mümkün-üt temin olduğunu ve esasat-ı mezkure haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

1. Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı müzakere dahil ve haricinde dinen, örfen, emelen, müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedâkarlık hissiyyatiyle meşhûn ve hukuk-u ırkiyye ve içtimaiyyeleriyle şerait-i muhitiyyelerine tamamiyle riayetkâr, Osmanlı İslâm ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

2. Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan elviye-i selase için ledel-icap tekrar serbestçe ârâ-yı müracaat edilmesini kabul ederiz.

3. Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaz'ıyyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebaan vaki olmalıdır.

4. Makarr-ı Hilafet-i İslâmiyye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniyye olan İstanbul şehriyle Marmara Denzinin emniyyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bil-umum âlakadar devletlerin müttefikân verecekleri karar muteberdir.

5. Düvel-i İtilafıyye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiyye dairesinde ekalliyetler hukuku –memalik-i mütecaviredeki Müsülûman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emhiyyesiyle– tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

6. Millî ve iktisadî inkişafatımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafatımızda istiklâl ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssül-esas-ı hayat ve becamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şariat-ı tesviyesi de bu esasata mugayyir olmayacaktır. 28 Kânunusani 1336

⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4, s. 144-145

EK : 10

Misak-ı Millî Madde-i Müstakilesi – Tecziye Ahidnamesi¹⁰

Harbi Umumiye tevlit eden buhranlardan başlayarak meclisin küşadına kadar harbe iştirak ve harbi sevk ve idarede ve alelumum siyaseti dahiliye ve hariciyede basiret ve kiyasetle hareket etmeyerek devlet ve milletin menafi-i aliyesini ızzar ve felaket-i hazırayı intaç eden Heyeti Vükela ile müşariklerinin mesuliyetlerini taharri, takip ve tecziye suret-i katiyyede matlubumuzdur. 29 Kânunusani 1336

¹⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. D. 4. s. 435

EK : 11 Meclis-i Mebusan Çalışma Günleri

1.	İn'ikad	12	Ocak	1920	Pazartesi
2.	İn'ikad	22	Ocak		Perşembe
3.	İn'ikad	26	Ocak		Pazartesi
4.	İn'ikad	27	Ocak		Salı
5.	İn'ikad	31	Ocak		Cumartesi
6.	İn'ikad	1	Şubat		Pazar
7.	İn'ikad	3	Şubat		Salı
8.	İn'ikad	9	Şubat		Pazartesi
9.	İn'ikad	12	Şubat		Perşembe
10.	İn'ikad	16	Şubat		Pazartesi
11.	İn'ikad	17	Şubat		Salı
12.	İn'ikad	19	Şubat		Perşembe
13.	İn'ikad	23	Şubat		Pazartesi
14.	İn'ikad	26	Şubat		Perşembe
15.	İn'ikad	28	Şubat		Cumartesi
16.	İn'ikad	29	Şubat		Pazar
17.	İn'ikad	1	Mart		Pazartesi
18.	İn'ikad	4	Mart		Perşembe
19.	İn'ikad	6	Mart		Cumartesi
20.	İn'ikad	8	Mart		Pazartesi
21.	İn'ikad	10	Mart		Çarşamba
22.	İn'ikad	11	Mart		Perşembe
23.	İn'ikad	13	Mart		Cumartesi
24.	İn'ikad	18	Mart		Perşembe

EK : 12 Meclis-i Mebusan Dördüncü Devre Divan-ı Riyaseti

Reis-i Sin	: Hacı İlyas Efendi	Bursa
Muvakkat Reis	: Celalettin Arif Bey	Erzurum
Muvakkat Kâtipler	: Faik Bey	Edirne
	Mehmet Emin Bey	Niğde
	Şakir Bey	Gelibolu
	Rahmi Bey	Tekfurdağı

İntihab Edilen Divan-ı Riyaset

Reis	: Reşat Hikmet Bey	İstanbul
<i>4 Mart 1920'den itibaren</i>	Celalettin Arif Bey	Erzurum
Birinci Reis Vekili	: Hüseyin Kâzım Bey	Aydın
İkinci Reis Vekili	: Abdülaziz Mecdi Efendi	Karesi
Kâtipler	: Rahmi Bey	Tekfurdağı
	Faik Bey	Edirne
	Hüsrev Bey	Trabzon
	Mehmet Emin Bey	Niğde
	Kâzım Hüsnü Bey	Konya
	Zeki Bey	Gümüşhane